

**REDAKCJA
NAUKOWA**

**MACIEJ CYCOŃ
TOMASZ JEDYNAK**

**DYLEMATY TEORII I PRAKTYKI
ZABEZPIECZENIA EMERYTALNEGO**

PRZEGLĄD UBEZPIECZEŃ 2021

FUNDACJA UNIWERSYTETU EKONOMICZNEGO W KRAKOWIE

Dylematy teorii i praktyki zabezpieczenia emerytalnego

Przegląd Ubezpieczeń 2021

redakcja naukowa

Maciej Cycoń

Tomasz Jedynak

Fundacja Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie

Kraków, lipiec 2021

Recenzenci
dr Sylwia Pieńkowska Kamieniecka
dr Sebastian Jakubowski

ISBN 978-83-65907-66-0
pdf online

Publikacja została wydana w ramach projektu „Dylematy teorii i praktyki ubezpieczeń” realizowanego przez Koło Naukowe Ubezpieczeń „Risk Management” oraz Katedrę Zarządzania Ryzykiem i Ubezpieczeń w latach 2020-2021.

Poszczególne rozdziały nie były przez Wydawcę zmieniane ani korygowane pod względem edytorskim i zostały zamieszczone w oryginalnej formie przygotowanej przez autora.

© Copyright by Katedra Zarządzania Ryzykiem i Ubezpieczeń Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Kraków 2021

Wydawnictwo:
Fundacja Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie
ul. Rakowicka 27, 31-510 Kraków

Spis treści

Wstęp	6
Rozdział 1 Przemiany demograficzne a wiek emerytalny w Polsce	8
1.1. Wprowadzenie	8
1.2. Przemiany demograficzne w Polsce i na świecie.....	9
1.3. Przeobrażenia wieku emerytalnego w Polsce	13
1.4. Wiek emerytalny a efektywny wiek emerytalny	16
1.5. Podsumowanie	24
Literatura	25
Rozdział 2 Systemy emerytalne w Polsce i w Kanadzie – analiza komparatywna	27
2.1. Wprowadzenie	27
2.2. Wielofilarowe konstrukcje systemów emerytalnych	28
2.3. Ewolucja polskiego systemu emerytalnego	35
2.4. Konstrukcja kanadyjskiego systemu emerytalnego	42
2.5. Uwarunkowania funkcjonowania systemu emerytalnego w Polsce i w Kanadzie	45
2.6. Podsumowanie	50
Literatura	51
Rozdział 3 Dodatkowe oszczędzanie na emeryturę jako sposób finansowania luki emerytalnej.....	55
3.1. Wprowadzenie	55
3.2. Skłonność gospodarstw domowych w Polsce do dodatkowego oszczędzania na starość.....	56
3.3. Metodyka badań	62
3.4. Szacowanie poziomu oszczędności potrzebnych do pokrycia luki emerytalnej	66
3.5. Zakończenie	72
Literatura	74
Rozdział 4 Bariery w oszczędzaniu długoterminowym wśród studentów	76
4.1. Wprowadzenie	76
4.2. Praktyka oszczędzania długoterminowego w Polsce	78
4.2.1 Formy oszczędzania długoterminowego	79
4.2.2 Bariery w oszczędzaniu długoterminowym.....	82
4.3. Metodyka badań własnych.....	84
4.4. Wyniki badań własnych	86
4.4.1 2 z 5 wymiarów Skróconej Skali Postaw Wobec Pieniędzy SPP-25	88
4.4.2 Bariery w oszczędzaniu długoterminowym wśród studentów	91
4.4.3 Różnice występujące pomiędzy grupami studentów	96

4.5. Podsumowanie	98
Literatura	99
Rozdział 5 Ogólnoeuropejski indywidualny produkt emerytalny jako narzędzie poprawy adekwatności emerytur	102
5.1. Wprowadzenie	102
5.2. Adekwatność emerytur w krajach europejskich	103
5.3. Koordynacja systemów zabezpieczenia społecznego i otwarta metoda koordynacji.....	108
5.4. Ogólnoeuropejski indywidualny produkt emerytalny – pomysł na rozwiązanie	114
5.5. Podsumowanie	116
Literatura	117
Rozdział 6 Wpływ świadczeń z odwróconej hipoteki na sytuację finansową seniorów w Polsce	119
6.1. Wprowadzenie	119
6.2. Funkcjonowanie odwróconej hipoteki w Polsce	120
6.3. Sytuacja finansowa seniorów w Polsce	127
6.4. Symulacja świadczeń wypłacanych z odwróconej hipoteki	134
6.5. Podsumowanie	140
Literatura	141
Spis tabel	143
Spis rysunków	143

Wstęp

Realizacja celów zabezpieczenia emerytalnego nie następuje automatycznie, w efekcie działania autonomicznego i pozbawionego ingerencji zewnętrznych oraz zaangażowania samych uczestników systemu emerytalnego mechanizmu. Przeciwnie, sprawne funkcjonowanie systemu emerytalnego wymaga ciągłego podejmowania szeregu decyzji na różnych szczeblach. Decyzje te, określane mianem decyzji emerytalnych, stanowią ogół rozstrzygnięć, uzgodnień i ustaleń dokonywanych przez różne podmioty zaangażowane w funkcjonowanie szeroko rozumianego systemu emerytalnego. Decyzje emerytalne mogą być zatem podejmowane zarówno przez państwo, jak i indywidualnie przez każdego uczestnika systemu emerytalnego. Powoduje to, że fundamentalnego znaczenia nabierają zagadnienia związane z przebiegiem i uwarunkowaniami procesów decyzyjnych.

Dylematy związane z podejmowaniem decyzji emerytalnych stanowiły inspirację do podjęcia badań prezentowanych w tej monografii. Badania te prowadzone były przez studentów Koła Naukowego Ubezpieczeń „Risk Management” oraz pracowników Katedry Zarządzania Ryzykiem i Ubezpieczeń Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie w ramach projektu „Dylematy teorii i praktyki ubezpieczeń”. Poza przedkładaną monografią efektem wspomnianego projektu jest również publikacja pt. „Dylematy teorii i praktyki ubezpieczeń gospodarczych” napisana pod redakcją dr Aliny Klonowskiej i dr. Grzegorza Strupczewskiego.

Niniejsza monografia składa się sześciu rozdziałów tworzących spójną całość. Autorka rozdziału pierwszego podejmuje problematykę przemian demograficznych w kontekście kształtowania wieku emerytalnego w Polsce. W rozdziale drugim dokonano wszechstronnej analizy porównawczej polskiego i kanadyjskiego systemu emerytalnego, ze szczególnym uwzględnieniem ich adekwatności dochodowej. Jako cel rozdziału trzeciego przyjęto analizę czynników determinujących wysokość oszczędności niezbędnych do pokrycia przyszłej luki emerytalnej. Problematyka rozdziału czwartego koncentruje się na oszczędzaniu długoterminowym. Autor w oparciu o własne badania ankietowe, analizuje w nim bariery oszczędzania na starość wśród studentów. W rozdziale piątym autorka omówiła główne założenia i scharakteryzowała ogólnoeuropejski indywidualny produkt emerytalny, jako potencjalne narzędzie zwiększenia wysokości dochodów na emeryturze. Monografię zamyka rozdział traktujący o wpływie świadczeń z odwróconej hipoteki na sytuację finansową seniorów w Polsce.

Liczmy, że przekazywana w ręce czytelników monografia będzie stanowić wartościowe źródło wiedzy nie tylko dla studentów i ludzi nauki, ale również szerokiego grona praktyków zajmujących się problematyką zabezpieczenia emerytalnego. Wierzmy również, że publikacja będzie źródłem inspiracji dla kolejnych badań mających na celu zgłębienie złożonej problematyki funkcjonowania współczesnych systemów emerytalnych.

Przedkładana publikacja nie powstałaby bez wsparcia licznego grona osób. Poza autorami poszczególnych rozdziałów i redaktorami naukowymi w badaniach, których efektem jest niniejsza książka brali również udział pracownicy Katedry Zarządzania Ryzykiem i Ubezpieczeń Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie - dr Alina Klonowska oraz dr Grzegorz Strupczewski. Za okazane wsparcie w procesie wydawniczym dziękujemy pracownikom Fundacji Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie oraz Sekcji Promocji Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie. Ponadto szczególne podziękowania należą się recenzentom – dr Sylwii Pieńkowskiej-Kamienieckiej z Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie oraz dr. Sebastianowi Jakubowskiemu z Uniwersytetu Wrocławskiego.

Maciej Cycoń

Tomasz Jedynak

Rozdział 1

Przemiany demograficzne a wiek emerytalny w Polsce

Justyna Bury¹

1.1. Wprowadzenie

Przeciętna długość trwania życia przez wieki utrzymywała się na niskim poziomie, a współczynnik urodzeń był względnie wysoki. Przemiany, jakie nastąpiły w związku z rewolucją przemysłową odwróciły ten trend. Wskutek rozwoju medycyny i wzrostu jakości życia, wydłużyła się przeciętna długość jego trwania. Ludność weszła w drugą fazę przejścia demograficznego. Dalsze przemiany cywilizacyjne sprawiły, że w większości krajów średnio i wysoko rozwiniętych występuje obecnie zjawisko nazywane drugim przejściem demograficznym. Charakteryzuje się ono niskim współczynnikiem dzietności oraz zmianami w sferze małżeńskiej. Obserwowany jest trend wzrostu długości trwania życia, przez co możliwość realizacji ryzyka starości również rośnie. Występuje ono w dwóch fazach. W fazie pierwszej występuje jako możliwość dożycia wieku emerytalnego, a w fazie drugiej jako możliwość zbyt długiego życia na emeryturze².

Prawdopodobieństwo realizacji tego ryzyka obecnie zbliża się do jedności, co sprawia, że w wielu społecznościach występuje potrzeba redefinicji systemu zabezpieczenia emerytalnego czy zmiana wieku uprawniającego do pobierania świadczeń emerytalnych. Przemianom struktury wieku towarzyszą także zmiany efektywnego wieku emerytalnego, czyli wieku zejścia z rynku pracy.

Powyższe spostrzeżenia skłoniły autorkę do podjęcia problemu badawczego, który można sformułować w formie następujących pytań:

1. Jakie przemiany w wieku emerytalnym były obserwowane na przestrzeni minionych dziesięcioleci?

¹Koło Naukowe Ubezpieczeń „Risk Management”, Katedra Zarządzania Ryzykiem i Ubezpieczeń, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie.

²T. Szumlicz, *Ubezpieczenie społeczne. Teoria dla praktyki*, Oficyna Wydawnicza Branta, Bydgoszcz–Warszawa 2005, s. 10.

2. Jak, w perspektywie historycznej, kształtował się powszechny wiek emerytalny w Polsce?
3. Jak kształtował się efektywny wiek emerytalny w Polsce dla kobiet i mężczyzn w minionych dziesięcioleciach?
4. Czy efektywny wiek emerytalny podąża za przemianami w strukturze wieku ludności?

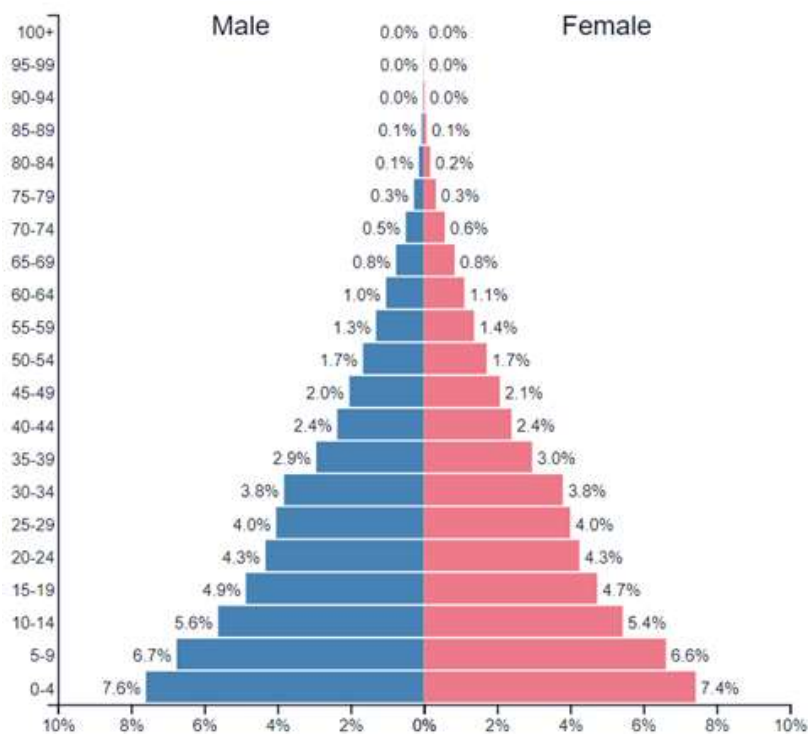
W nawiązaniu do tak sformułowanego problemu badawczego, w artykule postawiono hipotezę, która stanowi, że wraz ze wzrostem długości trwania życia kobiet i mężczyzn rośnie ich efektywny wiek przejścia na emeryturę.

Badaniami objęto lata 1970-2018. W ramach analizy rozważano głównie przypadek Polski. W celu dokonania porównań międzynarodowych wykorzystano również wybrane dane dla krajów członkowskich Unii Europejskiej oraz Organizacji Współpracy Gospodarczej i Rozwoju.

Poza niniejszym wstępem rozdział składa się z trzech części i podsumowania. W części pierwszej dokonano charakterystyki przemian demograficznych, jakie zachodzą w Polsce. Część druga poświęcona została historii wieku emerytalnego w Polsce. W części trzeciej przedstawiono rodzaje wieku emerytalnego, analizie poddano oczekiwane dalsze trwanie życia w latach 1970-2018 oraz efektywny wiek emerytalny w Polsce oraz poszukiwano powiązań między danymi. Podsumowanie zawiera najważniejsze wnioski sformułowane w toku badań.

1.2. Przemiany demograficzne w Polsce i na świecie

Przez setki lat sytuację demograficzną na świecie można było opisywać za pomocą klasycznej piramidy demograficznej, która przyjmuje kształt trójkąta równoramiennego o szerokiej podstawie (zob. rysunek 1.1). Przynależność do poszczególnych kategorii wiekowych (przedprodukcyjnej, produkcyjnej, poprodukcyjnej) ulegała zmianom na przestrzeni dziejów ze względu m.in. na różną długość i jakość życia.

Rysunek 1.1. Układ progresywnej piramidy demograficznej na przykładzie piramidy dla Chile w roku 1960

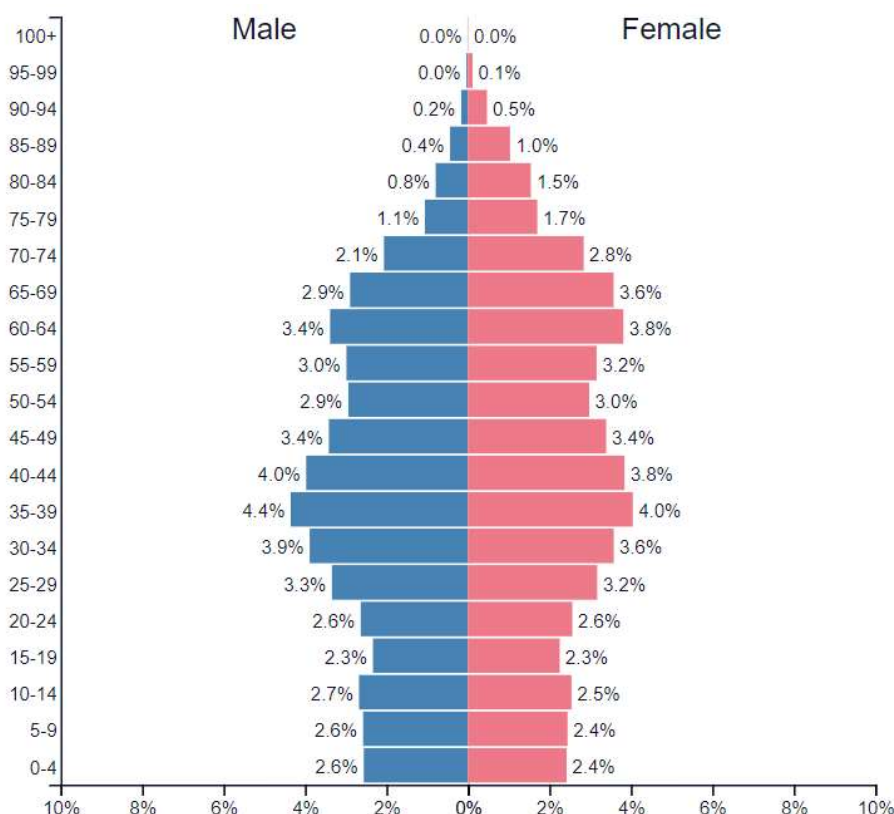
Źródło: PopulationPyramid.net, *Population Pyramids of the World from 1950 to 2100* (<https://www.populationpyramid.net/chile/1960/>), dostęp: 26.03.2021 r.

Klasyczny układ piramidy demograficznej stanowił podstawę sukcesu systemu emerytalnego opartego na solidarności pokoleń (system repartycyjny). Bardzo duża liczba pracujących utrzymywała nieliczną grupę beneficjentów świadczenia emerytalnego. Proporcja ta kształtowała się w stosunku 5:1 co oznaczało niezbyt dotkliwe obciążenie pracownika i pracodawcy składką na ubezpieczenie społeczne³.

Sytuacja uległa gwałtownym przemianom na przestrzeni XIX i XX wieku, kiedy to dzięki wzrostowi jakości medycyny, poprawie warunków pracy i jakości życia przeciętna długość życia uległa znacznemu wydłużeniu. Po raz pierwszy spotkano się wówczas z problemem starzenia się ludności, z którym obecnie boryka się większość krajów wysokorozwiniętych. Zauważyć można wspólny trend – wydłużanie się przeciętnej długości trwania życia oraz zmniejszanie się współczynnika urodzeń.

³W. Sułkowska, *Geneza i rozwój zabezpieczenia społecznego*, [w:] *System ubezpieczeń społecznych*, pod red. W. Sułkowskiej, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Kraków 2014 s. 18.

W Polsce również bardzo wyraźnie zauważyć można trend globalny któremu towarzyszy tendencja do coraz większego ubytku ludności. Zmiana sytuacji demograficznej dla rządu jest bodźcem do działań w obszarze polityki ludnościowej, zdrowotnej i emerytalnej, społecznej oraz rynku pracy⁴. Piramida demograficzna uległa całkowitej przemianie. Jej wygląd przedstawia rysunek 1.2.

Rysunek 1.2. Układ piramidy demograficznej w Polsce w 2020 r.

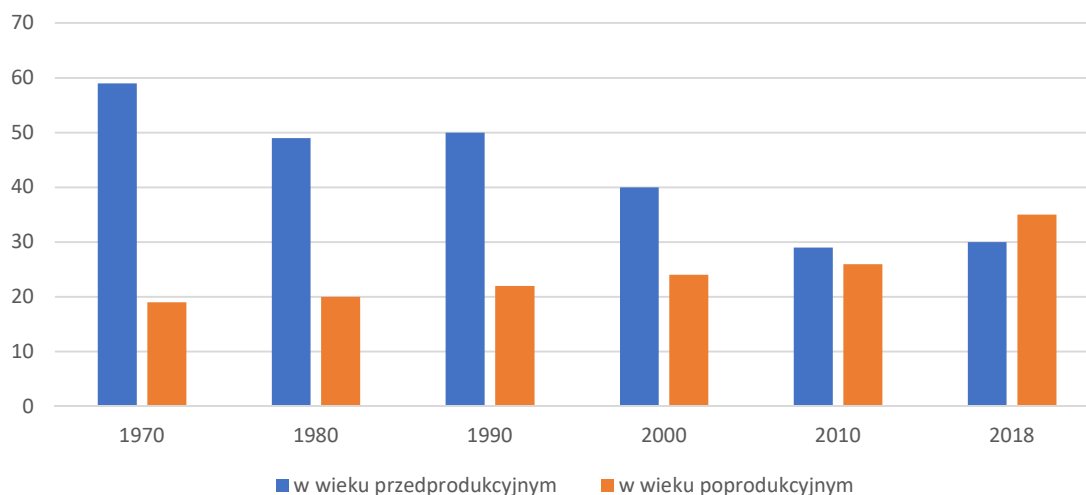
Źródło: PopulationPyramid.net, *Population Pyramids of the World from 1950 to 2100* (<https://www.populationpyramid.net/poland/2020/>) dostęp: 26.03.2021 r.

Główny Urząd Statystyczny w Polsce przyjmuje, że ludność w wieku przedprodukcyjnym to ludność w wieku 0-17 lat. Ludność w wieku produkcyjnym jest rozumiana jako ludność w wieku zdolności do pracy, czyli według założeń między 18 a 59 rokiem życia dla kobiet oraz między 18 a 64 rokiem życia dla mężczyzn. Ludność w wieku poprodukcyjnym to kobiety w wieku powyżej 60 lat oraz mężczyźni w wieku powyżej 65 lat⁵.

⁴M. Szyszka, *Kondycja demograficzna Polski priorytetem dla polityki rodzinnej*, „Społeczeństwo i Edukacja” 2015, nr 17, s. 31-32.

⁵Główny Urząd Statystyczny, *Słownik pojęć*, (<https://stat.gov.pl/metainformacje/sloownik-pojec/pojecia-stosowane-w-statystyce-publicznej/861,pojcie.html>), dostęp 02.03.2021 r.

Na przestrzeni ostatnich kilkudziesięciu lat struktura wieku w Polsce zmieniała się w sposób niekorzystny dla stabilności systemu emerytalnego i rozwoju gospodarczego. Problem ten obrazuje rysunek 1.3, pokazujący przemiany liczebności grup osób w wieku przedprodukcyjnym i poprodukcyjnym.

Rysunek 1.3. Liczba osób przypadających na 100 osób w wieku produkcyjnym w Polsce w latach 1970-2018

Źródło: opracowanie własne na podstawie GUS, *Rozwój i zmiany w strukturze ludności w latach 1950-2019*, (https://stat.gov.pl/download/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5468/16/1/1/tablica_3.xls), dostęp: 03.03.2021 r.

Największe zmiany nastąpiły w grupie ludności w wieku przedprodukcyjnym, gdzie na przestrzeni ostatnich lat, ilość osób przypadających na 100 osób w wieku produkcyjnym zmniejszyła się z 59 w roku 1970 do 30 w roku 2018. Oznacza to niemalże dwukrotnie mniejszy udział tej grupy wiekowej w porównaniu do grupy ludności w wieku produkcyjnym. W grupie wieku poprodukcyjnego na przestrzeni lat zauważalny jest ciągły wzrost ilości osób w stosunku do ilości osób w wieku produkcyjnym. Według prognoz tendencja ta utrzyma się w przyszłości ze względu na wzrost średniej długości trwania życia. W konsekwencji relacja liczby osób płacących składki emerytalne i korzystających z nich zbliża się obecnie do 2:1, co niesie ze sobą konieczność poszukiwania nowych rozwiązań w zakresie systemu ubezpieczeń społecznych⁶.

⁶W. Sułkowska, *op. cit.*, s. 19.

Tabela 1.1. Przeciętne dalsze trwanie życia mężczyzn i kobiet w Polsce na przestrzeni lat (według wieku)

Płeć	Mężczyźni						Kobiety					
	Lata / wiek	0	15	30	45	60	75	0	15	30	45	60
1970	66,6	54,8	40,9	27,5	15,7	7,6	73,3	61,0	46,5	32,3	19,2	8,9
1995	67,6	53,9	39,8	26,7	15,8	7,9	76,4	62,6	47,9	33,6	20,5	9,7
2018	73,8	59,3	44,9	31,1	19,1	10,2	81,7	67,1	52,3	37,7	24,2	12,7

Źródło: GUS, *Przeciętne dalsze trwanie życia w latach 1950-2019*

(https://stat.gov.pl/download/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5470/1/1/7/przecietne_dalsze_trwanie_zycia_w_latach_1950-2019.xls), dostęp: 27.02.2021 r. oraz Raport GUS „Przeciętne dalsze trwanie życia w latach 1950-2019”

(https://stat.gov.pl/download/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5470/1/1/7/przecietne_dalsze_trwanie_zycia_w_latach_1950-2019.xls), dostęp: 27.02.2021 r.

Jak wynika z danych zaprezentowanych w tabeli 1.1., średnia długość życia kobiet i mężczyzn między 1970 r. a 2018 r. wzrosła dla każdej kategorii wiekowej. Dla noworodków płci męskiej przewidywana dalsza długość życia wzrosła z 66,6 lat w 1970 roku do 73,8 w 2018. Jest to wzrost o ponad 7 lat. W przypadku kobiet, w latach 1970-2018 nastąpił wzrost przeciętnej długości trwania życia o 8,4 roku.

1.3. Przeobrażenia wieku emerytalnego w Polsce

Przez wiele lat w Rzeczypospolitej obowiązywała „umowa społeczna” w ramach której potomstwo zajmowało się na starość niedołączonymi rodzicami. Sytuacja zmieniła się diametralnie w wyniku rewolucji przemysłowej, która rozbiła tradycyjne struktury społeczne i dała początek nowej klasie robotniczej. Pod zaborami system emerytalny rozwijał się w każdym z zaborów w odmienny sposób, dlatego po zjednoczeniu Polski istniała potrzeba ujednoczenia warunków zarówno pod względem podmiotowym, jak i przedmiotowym.

Zasadnicze zmiany w ubezpieczeniach społecznych zostały wprowadzone Rozporządzeniem Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 24 listopada 1927 r. o ubezpieczeniu pracowników umysłowych⁷. Wdrożono wówczas jednolite ubezpieczenie emerytalne dla pracowników umysłowych, ubezpieczenie na wypadek utraty pracy przez tę grupę zawodową oraz ubezpieczenie na wypadek utraty żywiciela dla członków ich rodzin. Nabycie prawa do renty starczej uzależnione było od osiągnięcia wieku 65 lat, jednolicie dla

⁷Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 24.11.1927 r. o ubezpieczeniu pracowników umysłowych (Dz. U. 1927, nr 106, poz. 911).

kobiet i mężczyzn. Wymagania wiekowe zostały zróżnicowane w zależności od płci ubezpieczonego, który chciał przejść na rentę starczą wcześniej. Dla kobiet niezbędnym było ukończenie 55. lat i osiągnięcie minimum 420 miesięcy składkowych, dla mężczyzn zaś ukończenie 60. lat i osiągnięcia 480 miesięcy składkowych. Prawo do renty starczej przysługiwało po spełnieniu wyżej określonych warunków niezależnie od faktu pozostawiania na stanowisku⁸.

Kolejnym ważnym aktem regulującym powstający system emerytalny była ustawa scaleniowa⁹, którą ujednociono zasady ubezpieczenia społecznego robotników. Wprowadzała ona jednolity system gromadzący składki i wypłacający świadczenia rentowe i emerytalne. Za zarządzanie tym systemem został odpowiedzialny Zakład Ubezpieczeń Społecznych¹⁰. Według ustawy scaleniowej osoby, które osiągnęły wiek 65 lat były domniemanie inwalidami i uzyskiwały rentę starczą. Ustawa nie różnicowała wieku ze względu na płeć. Specjalne uprawnienia otrzymali górnicy i hutnicy, którzy nabywali prawo do renty w wieku 60 lat, pod warunkiem opłacania składki na ubezpieczenie emerytalne w zwiększonej wysokości przez co najmniej 750 tygodni¹¹.

Znaczące zmiany w systemie emerytalnym po II wojnie światowej wprowadził dekret z dnia 25 czerwca 1954 r. o powszechnym zaopatrzeniu emerytalnym pracowników i ich rodzin¹². Miał on na celu ujednoczenie uprawnień do świadczeń emerytalno-rentowych dla pracowników umysłowych, robotników i urzędników państwowych. Wprowadził wiek emerytalny na poziomie 65 lat dla mężczyzn i 60 lat dla kobiet oraz pierwszą kategorię zatrudnienia dla osób pracujących pod ziemią i w warunkach szkodliwych, która uprawniała do renty starczej 5 lat wcześniej. W kolejnych latach zakres tej kategorii został znacząco rozszerzony¹³. Koncepcja ryzyka starości była zbieżna do rozwiązań zastosowanych w rozporządzeniu z 1927 r. o ubezpieczeniu pracowników umysłowych. Starość nie była traktowana jako niezdolność do pracy i przysługiwała po spełnieniu kryterium wieku bez względu na stan zdrowia czy fakt pozostawiania w stanie aktywności zawodowej.

⁸M. Zieleniecki, *Ewolucja wieku emerytalnego w ustawodawstwie polskim – perspektywa historyczna*, [w:] *Wiek emerytalny*, pod red. Macieja Żukowskiego i Antoniego Malaki, Biuro Poligrafii ZUS w Warszawie, Kazimierz Dolny 2012, s. 8.

⁹Ustawa z dnia 28.03.1933 r. o ubezpieczeniu społecznym (Dz. U. 1933, nr 51, poz. 396).

¹⁰W. Sułkowska, *op. cit.*, s. 23.

¹¹M. Zieleniecki, *op. cit.*, s. 9.

¹²Dz.U. 1954 nr 30 poz. 116.

¹³W. Muszalski, *Przemiany wieku emerytalnego*, „Polityka Społeczna” 2009, nr 3, s. 10.

Ustawa o powszechnym zabezpieczeniu emerytalnym pracowników i ich rodzin z 1968 r.¹⁴ zastąpiła dotychczasowe pojęcie „renta starcza” pojęciem „emerytura”. Przesłanki nabywania świadczenia nie zmieniły się, jednakże nastąpiła liberalizacja warunków przejścia na emeryturę - wprowadzono szeroki katalog okresów, które były zaliczane do okresów zatrudnienia niezbędnych do uzyskania świadczenia emerytalnego oraz rozszerzono wykazy prac uprawniających do emerytury w obniżonym wieku. Prawo do wcześniejszej emerytury było w czasie obowiązywania ustawy wykorzystywane jako instrument rynku pracy do regulacji przerostów zatrudnienia w uspołecznionych zakładach pracy¹⁵.

Dalsza liberalizacja warunków uzyskania świadczenia i rozszerzanie zakresu podmiotowego uprawnień emerytalnych nastąpiło w latach 80. za sprawą ustawy z 1982 r. o zaopatrzeniu emerytalnym pracowników¹⁶, oraz ustaw z 1983 r. o zaopatrzeniu emerytalnym górników¹⁷ i pracowników kolejowych¹⁸. W konsekwencji większość pracowników miała możliwość przejść na emeryturę przed osiągnięciem zasadniczego wieku emerytalnego. Była to jedna z głównych przyczyn złej kondycji systemu finansowego ubezpieczeń społecznych pod koniec lat 80.

Radykalne zmiany w systemie emerytalnym zostały wprowadzone ustawą z dnia 17 grudnia 1998 r. o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych¹⁹. Ustawa ta wprowadziła trójfilarowy system emerytalny oraz zastąpiła mechanizm obliczania emerytury formułą zdefiniowanego świadczenia mechanizmem zdefiniowanej składki. Wiek emerytalny został utrzymany na poziomie 65 lat dla mężczyzn oraz 60 lat dla kobiet, nastąpić jednak miała stopniowa likwidacja szczególnych uprawnień emerytalnych i podwyższanie realnego wieku emerytalnego.

W 2012 r. nastąpiło podwyższenie i zrównanie wieku emerytalnego dla kobiet i mężczyzn na poziomie 67 lat. Zmiana ta miała następować stopniowo – wiek emerytalny miał być podwyższany co kwartał o 1 miesiąc. Uzasadnieniem tej decyzji była zła kondycja finansowa

¹⁴Ustawa z dnia 23 stycznia 1968 r. o powszechnym zaopatrzeniu emerytalnym pracowników i ich rodzin (Dz.U. 1968 nr 3 poz. 6).

¹⁵M. Zieleniecki, *op.cit.*, s. 11-12.

¹⁶Ustawa z dnia 14 grudnia 1982 r. o zaopatrzeniu emerytalnym pracowników i ich rodzin (Dz.U. nr 40, poz. 267).

¹⁷Ustawa z dnia 1 lutego 1983 r. o zaopatrzeniu emerytalnym górników i ich rodzin (Dz.U. nr 5, poz. 32).

¹⁸Ustawa z dnia 28 kwietnia 1983 r. o zaopatrzeniu emerytalnym pracowników kolejowych i ich rodzin (Dz.U. nr 23, poz. 99).

¹⁹Dz. U. 1998 Nr 162 poz. 1118.

Funduszu Ubezpieczeń Społecznych, której przyczyną były zmiany demograficzne w polskim społeczeństwie takie jak zwiększająca się długość życia oraz starzenie się ludności spowodowane malejącym przyrostem naturalnym²⁰.

Z powodów politycznych, wiek emerytalny został na powrót obniżony ustawą z dnia 16 listopada 2016 r. o zmianie ustawy o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych oraz niektórych innych ustaw²¹. Kobiety na powrót mogą korzystać ze świadczenia emerytalnego po ukończeniu 60 roku życia, a mężczyźni 65. Ustawa ta spotkała się z powszechnym aplauzem ze strony społeczeństwa, jednakże w perspektywie długoterminowej niesie wiele zagrożeń, takich jak zwiększenie ubóstwa wśród emerytów. Komisja Europejska w raporcie dotyczącym sytuacji gospodarczej w Polsce²² sugeruje podwyższenie wieku emerytalnego, by zapewnić emerytury na odpowiednim poziomie oraz utrzymać stabilność systemu emerytalnego. Komisja prognozuje także, że średnia emerytura w Polsce będzie gwałtownie malała. Według symulacji 1/3 wszystkich emerytów w Polsce w 2070 r. będzie otrzymywać emeryturę minimalną, której równowartość wynosi obecnie ok. 250 euro brutto.

1.4. Wiek emerytalny a efektywny wiek emerytalny

Wiek emerytalny jest pojęciem dość powszechnym i rozumianym intuicyjnie jako wiek, w którym następuje przejście na emeryturę. Zmiany, jakie nastąpiły w ostatnich dziesięcioleciach sprawiły, że niemożliwym jest jednoznaczne rozgraniczenie okresu aktywności zawodowej i okresu emerytalnego. Powodami rozmycia tych okresów są zmiany zachodzące w życiu społeczno-ekonomicznym. Istnieje bowiem możliwość zaprzestania pracy przed osiągnięciem wieku emerytalnego (spowodowana sytuacją na rynku pracy lub mająca charakter dobrowolny), kontynuacji zatrudnienia po osiągnięciu wieku emerytalnego i odkładania w czasie rozpoczęcia pobierania świadczenia emerytalnego, możliwość zaprzestania aktywności zawodowej i rozpoczęcia pobierania świadczenia po osiągnięciu wieku emerytalnego oraz

²⁰T. Jedynak, *Charakterystyka systemu emerytalnego w ramach powszechnego ubezpieczenia społecznego*, [w:] *System ubezpieczeń społecznych*, pod. red. W. Sułkowskiej, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Kraków 2014, s. 55.

²¹Ustawa z dnia 16 listopada 2016 r. o zmianie ustawy o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. 2017 poz. 38).

²²European Commission, *Country Report Poland 2019*, Brussels 2019 (https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/file_import/2019-european-semester-country-report-poland_en.pdf), dostęp: 27.02.2021 r.

możliwość kontynuacji zatrudnienia po przekroczeniu wieku emerytalnego przy jednoczesnym pobieraniu świadczenia emerytalnego.

Przy kształtowaniu ustawowego wieku emerytalnego pod uwagę powinny być brane przesłanki o charakterze prawnym, ekonomicznym i społecznym. Jak wskazuje G. Uścińska, granica wieku emerytalnego powinna być oparta na kryteriach zdrowotnych, w tym na poziomie zdolności do pracy, a także ekonomicznych – zapewnienie możliwości dalszego zatrudnienia, z uwzględnieniem sytuacji na rynku pracy.²³ Niestety w większości systemów emerytalnych główne znaczenie mają czynniki polityczne, które ustalają wiek emerytalny niezgodnie z przesłankami demograficznymi czy ekonomicznymi. Następstwem tych działań są problemy w finansach publicznych i systemach emerytalnych.

Można wyróżnić kilka kategorii wieku emerytalnego:

1. Powszechny/ustawowy wiek emerytalny – ustanowiony w przepisach prawa wiek, który uprawnia do otrzymywania świadczenia emerytalnego w pełnej wysokości. OECD nazywa ten wiek normalnym wiekiem emerytalnym (normal retirement age)²⁴;
2. Minimalny wiek emerytalny/minimalny ustawowy wiek emerytalny – wiek emerytalny dający uprawnienia do pobierania świadczenia emerytalnego wcześniej niż powszechny wiek emerytalny;
3. Obowiązkowy wiek emerytalny – wiek, w którym dana osoba zmuszona jest przepisami prawa do zaprzestania aktywności zawodowej i przejścia na emeryturę;
4. Przeciętny efektywny wiek emerytalny – średni wiek, w którym następuje ostateczne zejście z rynku pracy dla osób w wieku 40 lat i więcej²⁵.

Po analizie wyżej przytoczonych definicji zauważyć można, że proces przejścia na emeryturę jest jako zjawisko ekonomiczne bardzo złożone i trudne do jednoznacznej interpretacji.

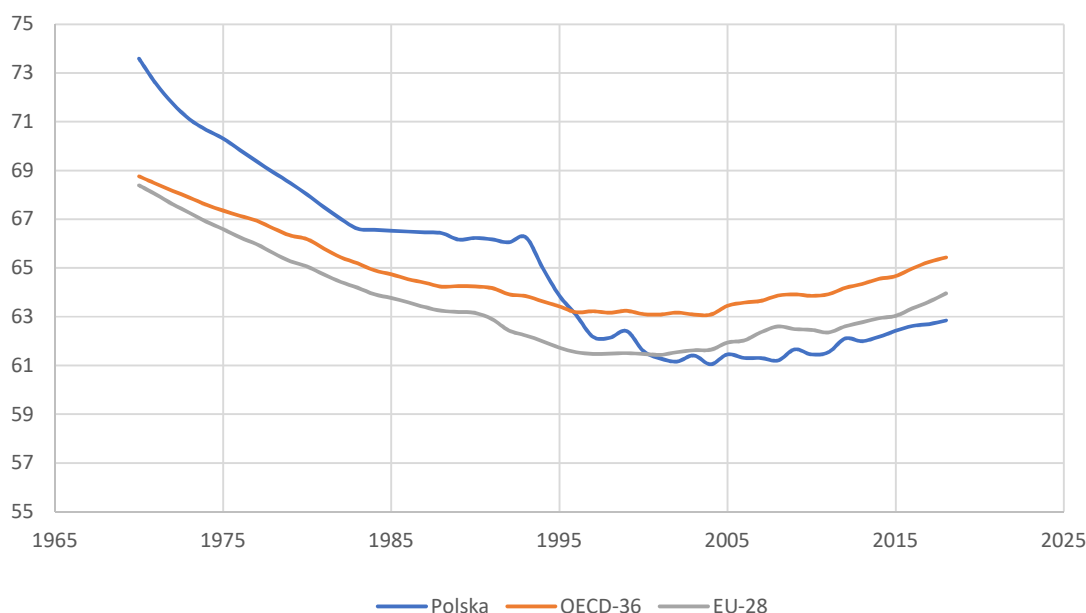
W celu weryfikacji hipotezy badawczej mówiącej, że wraz ze wzrostem oczekiwanej dalszej długości trwania życia kobiet i mężczyzn rośnie ich efektywny wiek emerytalny przeprowadzono analizę. Zbadano, jak kształtował się efektywny wiek emerytalny i dalsza

²³G. Uścińska, *Europejskie standardy zabezpieczenia społecznego a współczesne rozwiązania polskie*, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa 2005 s. 24.

²⁴OECD, *Glossary of statistical terms*, (<https://stats.oecd.org/glossary/detail.asp?ID=5255>), dostęp: 02.03.2021 r.

²⁵OECD, *Effective age of labour market exit [w:] Pensions at a Glance 2013: OECD and G20 Indicators*, OECD Publishing, Paris 2013, s. 1, (https://doi.org/10.1787/pension_glance-2013-en), dostęp: 26.03.2021 r.

oczekiwana długość życia obu płci w porównaniu do przeciętnych wartości dla Unii Europejskiej (UE) oraz Organizacji Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (OECD). Jako okres analizy wybrano lata 1970-2018 ze względu na dostępność danych. Obserwacje zaczerpnięto z banków danych Głównego Urzędu Statystycznego, OECD oraz Banku Światowego. Autorka ma świadomość, że badania mogą być obciążone pewnym błędem ze względu na ograniczony okres analizy i wykorzystanie danych zagregowanych.

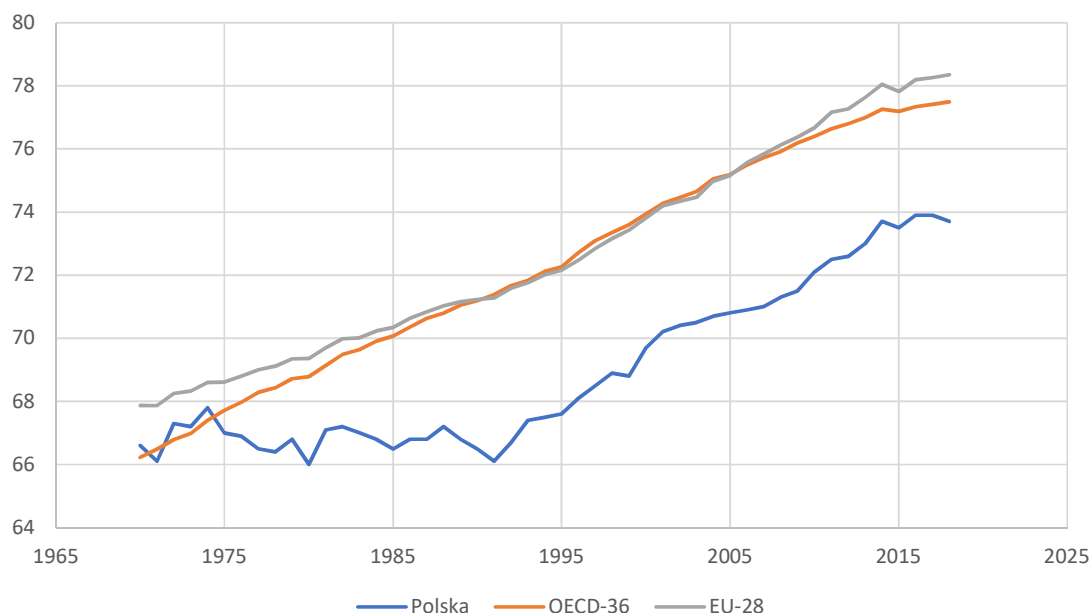

* Dane dla OECD oraz Unii Europejskiej były liczone wstecz.

Rysunek 1.4. Przeciętny efektywny wiek emerytalny mężczyzn w latach 1970-2018

Źródło: opracowanie własne na podstawie OECD, *Ageing and Employment Policies - Statistics on average effective age of retirement*, (http://www.oecd.org/els/emp/Summary_1970%20values.xlsx), dostęp: 03.03.2021 r.

Efektywny wiek emerytalny mężczyzn w Polsce na przestrzeni lat 1970-2002 wykazywał tendencję spadkową. W roku 1970 wynosił aż 73,6 roku, co było wynikiem znacznie wyższym niż w krajach Unii Europejskiej czy w krajach OECD. W roku 2002 wyniósł zaś 61,5 roku, czyli był niższy niż ustawowy wiek emerytalny mężczyzn oraz średnia dla krajów OECD. Na podobnym poziomie utrzymywał się wówczas średni wiek emerytalny w krajach UE. Od roku 2003 zauważyć można nieznaczny wzrost, jednak wiek ten do roku 2018 utrzymywał się na poziomie niższym niż ustawowy wiek emerytalny.

*Dane dla OECD oraz Unii Europejskiej były liczone wstecz.

Rysunek 1.5. Oczekiwana dalsza długość trwania życia mężczyzn w momencie narodzin w latach 1970-2018

Źródło: opracowanie własne na podstawie World Bank, *Life expectancy at birth, male (years) - European Union*, (<http://api.worldbank.org/v2/en/indicator/SP.DYN.LE00.MA.IN?downloadformat=excel>), dostęp: 04.03.2021 r.

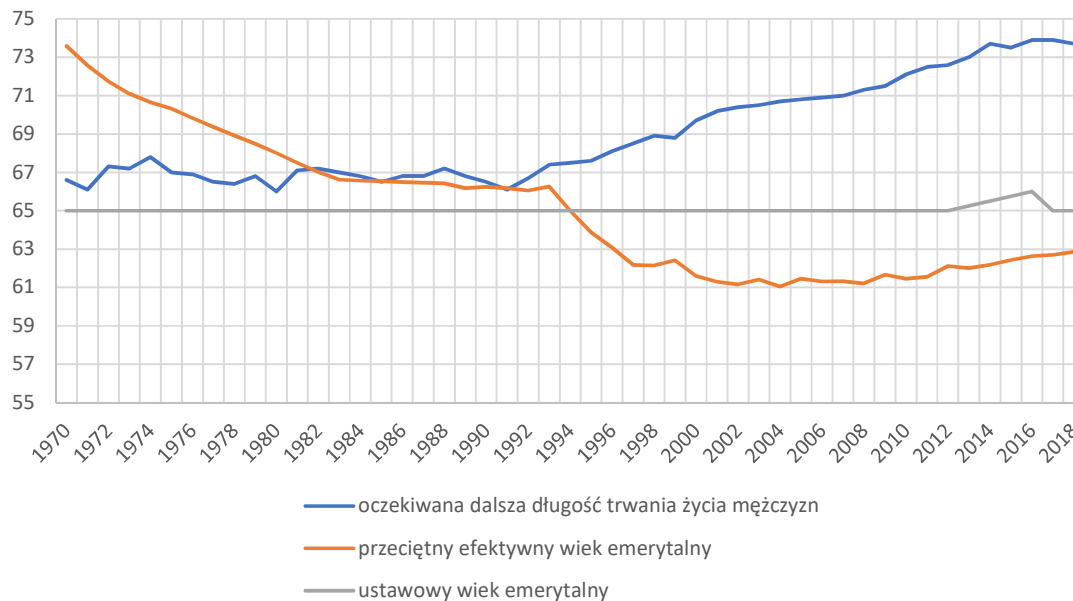
Oczekiwana dalsza długość życia mężczyzn w generalnym ujęciu kształtuje się na niższym poziomie niż średnia w OECD i Unii Europejskiej. Od roku 1992 wielkość ta systematycznie rośnie w Polsce i w 2018 r. wyniosła 73,7 roku.

W celu zweryfikowania hipotezy badawczej, która stanowi, że wraz ze wzrostem długości trwania życia kobiet i mężczyzn rośnie ich efektywny wiek przejścia na emeryturę przeprowadzono analizę korelacji za pomocą współczynnika r -Pearsona. W analizie sprawdzano, jak kształtuje się współzmiennność dalszej długości życia mężczyzn w Polsce (zmienna x_m) oraz przeciętnego efektywnego wieku emerytalnego mężczyzn w Polsce (zmienna y_m).

Z przeprowadzonych obliczeń wynika, że współczynnik korelacji wynosi $-0,747$ i jest istotny na poziomie $p=0,05$. Według klasyfikacji J.Guilford'a²⁶ zależność występująca między danymi jest bardzo wysoka. Istnieje zatem silny ujemny związek między analizowanymi zmiennymi. Współczynnik determinacji wynosi $0,558$, co oznacza, że 55% zmienności przeciętnego

²⁶ $|r|=0$ - brak korelacji, $0,0 < |r| \leq 0,1$ - korelacja nikła, $0,1 < |r| \leq 0,3$ - korelacja słaba, $0,3 < |r| \leq 0,5$ - korelacja przeciętna, $0,5 < |r| \leq 0,7$ - korelacja wysoka, $0,7 < |r| \leq 0,9$ - korelacja bardzo wysoka, $0,9 < |r| < 1,0$ - korelacja niemal pełna, $|r|=1$ - korelacja pełna.

efektywnego wieku emerytalnego mężczyzn w Polsce zostało wyjaśnione przez oszacowany model, czyli za pomocą dalszej długości trwania życia mężczyzn w Polsce. Moc wyjaśniająca opisywanego modelu jest słaba.

Rysunek 1.6. Oczekiwana długość trwania życia mężczyzn a efektywny i ustawowy wiek emerytalny w latach 1970-2018

Źródło: opracowanie własne na podstawie World Bank, *Life expectancy at birth, male (years) - European Union*, (<http://api.worldbank.org/v2/en/indicator/SP.DYN.LE00.MA.IN?downloadformat=excel>), dostęp: 04.03.2021 r. oraz OECD, *Ageing and Employment Policies - Statistics on average effective age of retirement*, (https://www.oecd.org/els/emp/Summary_values.xlsx), dostęp: 03.03.2021 r.

W kolejnym kroku analizę rozszerzono estymacją modelu regresji liniowej, w której za zmienną zależną przyjęto efektywny wiek emerytalny mężczyzn w Polsce, a zmienną objaśniającą oczekiwaną dalszą długość życia mężczyzn w Polsce. Wyniki przeprowadzonej estymacji przedstawia tabela 1.2.

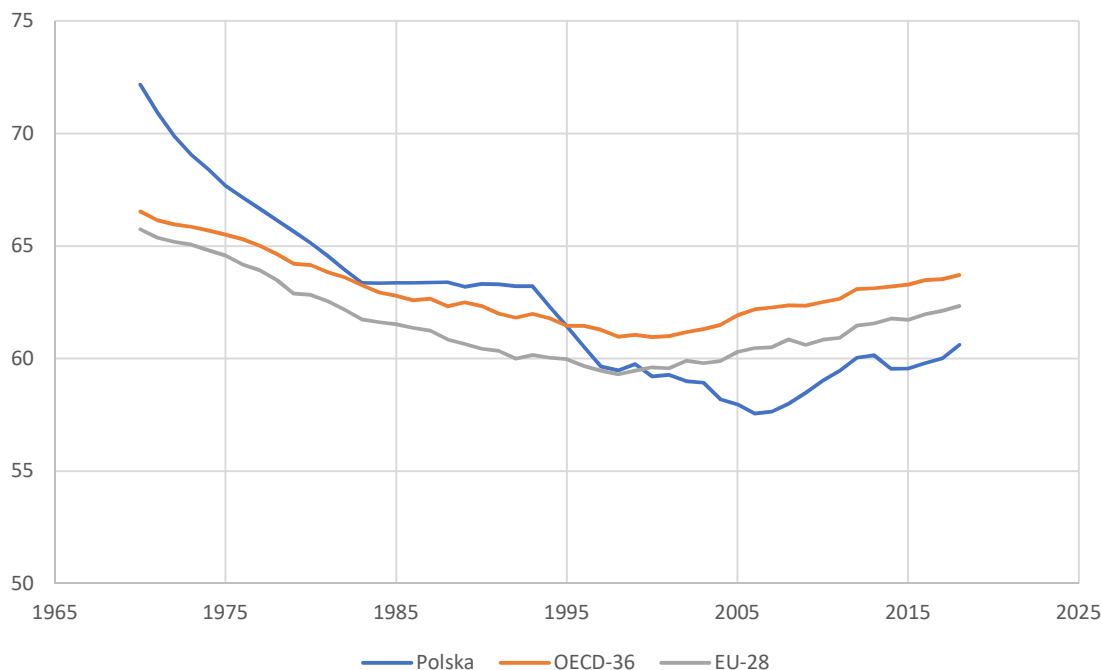
Tabela 1.2 Estymacja modelu dla mężczyzn (n=49)

Wyszczególnienie	Wartość współczynnika	Błąd standardowy	Statystyka testowa t	P- value
Stała	136,791	9,306	14,700	<0,001
Oczekiwana długość życia mężczyzn	-1,039	0,135	-7,707	<0,001

Źródło: opracowanie własne.

Współczynnik kierunkowy równania można interpretować: przy wzroście oczekiwanej długości życia mężczyzn o 1 rok, efektywny wiek emerytalny maleje o 1,039 roku. Parametry są istotne statystycznie.

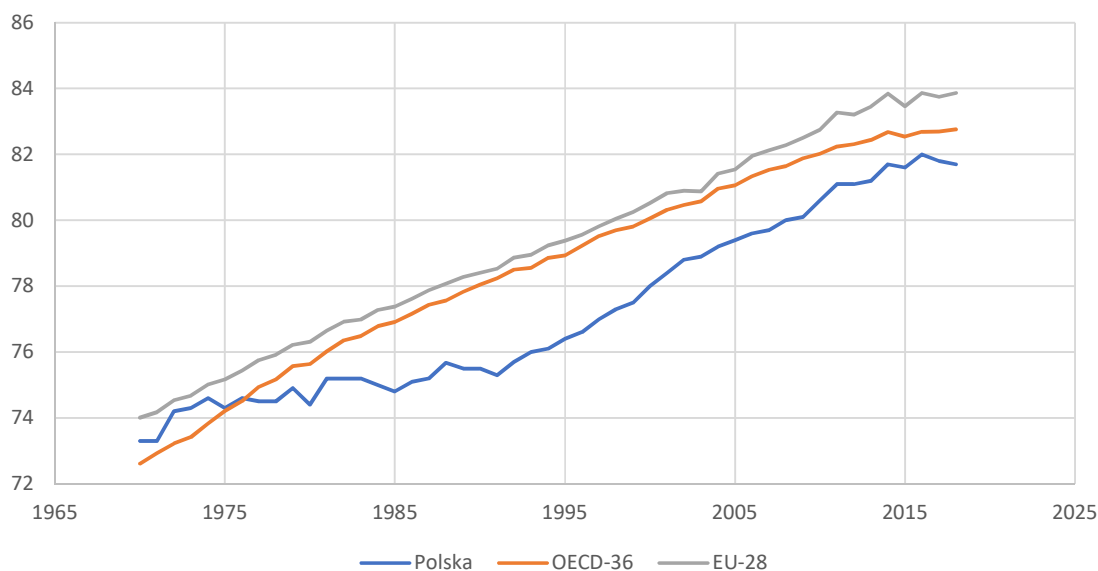
Podobną analizę przeprowadzono dla kobiet.

Rysunek 1.7. Przeciętny efektywny wiek emerytalny kobiet w latach 1970-2018

Źródło: opracowanie własne na podstawie OECD, *Ageing and Employment Policies - Statistics on average effective age of retirement*, (https://www.oecd.org/els/emp/Summary_values.xlsx), dostęp: 03.03.2021 r. Dane dla OECD oraz Unii Europejskiej były liczone wstecz.

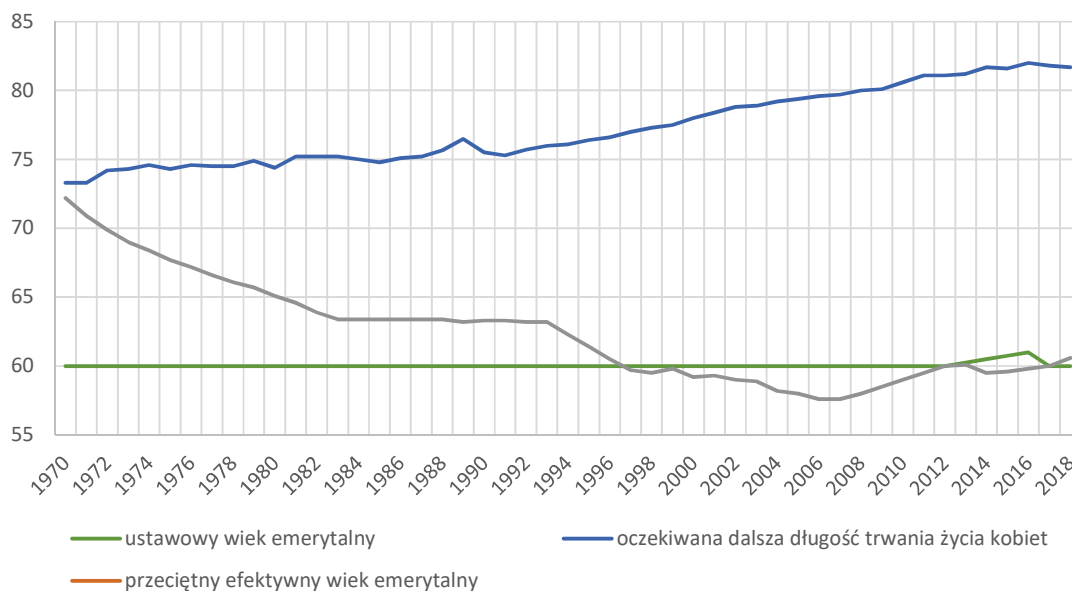
Przeciętny efektywny wiek kobiet w Polsce na przestrzeni lat 1970-2006 wykazywał tendencję spadkową. Od roku 2007 zauważyć można wzrost. W roku 2018 wiek ten wyniósł 60,6 lat, co oznacza, że kobiety pracowały wówczas dłużej, niż ustawowy wiek emerytalny. Podobne trendy zaobserwować można w krajach OECD oraz UE.

Rysunek 1.8. Oczekiwana długość trwania życia kobiet w momencie narodzin w latach 1970-2018

Źródło: opracowanie własne na podstawie World Bank, *Life expectancy at birth, female (years) - European Union*, (<http://api.worldbank.org/v2/en/indicator/SP.DYN.LE00.FE.IN?downloadformat=excel>), dostęp: 04.03.2021 r. Dane dla OECD oraz Unii Europejskiej były liczone wstecz.

Oczekiwana długość trwania życia generalnie wykazywała tendencję wzrostową w badanym okresie, jednak przez większość lat utrzymywała się na niższym poziomie niż przeciętna oczekiwana długość trwania życia w krajach OECD oraz Unii Europejskiej.

Rysunek 1.9. Oczekiwana długość trwania życia kobiet a efektywny i ustawowy wiek emerytalny w latach 1970-2018

Źródło: opracowanie własne na podstawie World Bank, *Life expectancy at birth, female (years) - European Union*, (<http://api.worldbank.org/v2/en/indicator/SP.DYN.LE00.FE.IN?downloadformat=excel>), dostęp: 04.03.2021 r. oraz OECD, *Ageing and Employment Policies - Statistics on average effective age of retirement*, (https://www.oecd.org/els/emp/Summary_values.xlsx), dostęp: 03.03.2021 r.

W celu zweryfikowania hipotezy badawczej, podobnie jak w przypadku badania zależności długości życia i efektywnego wieku emerytalnego mężczyzn, przeprowadzono analizę korelacji za pomocą współczynnika r -Pearsona. W analizie sprawdzano, jak kształtuje się współzależność dalszej długości życia kobiet w Polsce (zmienna x_k) oraz przeciętnego efektywnego wieku emerytalnego kobiet w Polsce (zmienna y_k).

Współczynnik korelacji wyniósł $-0,82$ przy poziomie istotności $p=0,05$. Zależność ta jest ujemna i silniejsza w przypadku kobiet niż mężczyzn. Współczynnik determinacji wynosi $0,673$, co oznacza, że 67% zmienności przeciętnego efektywnego wieku emerytalnego kobiet w Polsce zostało wyjaśnione za pomocą dalszej długości trwania życia kobiet w Polsce. Moc wyjaśniająca opisywanego modelu jest zadowalająca.

W kolejnym kroku analizę rozszerzono estymacją modelu regresji liniowej, w której za zmienną objaśnianą przyjęto efektywny wiek emerytalny kobiet w Polsce, a zmienną objaśniającą oczekiwaną dalszą długość życia kobiet w Polsce. Wyniki przeprowadzonej estymacji przedstawia tabela 1.3.

Tabela 1.3. Estymacja modelu dla kobiet (n=49)

Wyszczególnienie	Wartość współczynnika	Błąd standardowy	Statystyka testowa t	P- value
Stała	150,177	8,928	16,821	<0,001
Oczekiwana długość życia kobiet	-1,136	0,116	-9,833	<0,001

Źródło: opracowanie własne.

Interpretacja współczynnika kierunkowego jest następująca: przy wzroście oczekiwanej długości życia kobiet o 1 rok, efektywny wiek emerytalny maleje o $1,136$ roku. Parametry są statystycznie istotne.

Ostatecznie, na podstawie przeprowadzonych w opracowaniu analiz, stwierdza się, że istnieją silne podstawy do uznania postawionej we wstępie artykułu hipotezy badawczej za fałszywą. Nie istnieje dodatni związek między oczekiwaną dalszą długością trwania życia a przeciętnym efektywnym wiekiem emerytalnym zarówno w przypadku mężczyzn jak i kobiet.

Długość trwania życia w badanym okresie zazwyczaj rośnie, a efektywny wiek emerytalny zmniejsza się. Od roku 2003 dla mężczyzn i 2006 dla kobiet zauważyć można, że spadkowy trend przeciętnego efektywnego wieku emerytalnego zatrzymał się. Może być to oznaką, że ulegnie on odwróceniu w przyszłości.

1.5. Podsumowanie

W artykule przedstawiono przemiany demograficzne, jakie zachodziły w Polsce w latach 1970-2018, dokonano przeglądu terminologii związanej z wiekiem emerytalnym i pokazano zmiany, jakie następowały w ustawodawstwie w odniesieniu do powszechnego wieku emerytalnego. W części empirycznej skupiono się na badaniu relacji między oczekiwaną dalszą długością trwania życia a ustawowym i efektywnym wiekiem emerytalnym. Pokazano także jak prezentował się efektywny wiek emerytalny i oczekiwana dalsza długość trwania życia kobiet i mężczyzn w Polsce w latach 1970-2018 w odniesieniu do przeciętnych wartości dla Unii Europejskiej oraz Organizacji Współpracy Gospodarczej i Rozwoju. Postawiona we wstępie hipoteza badawcza mówiąca, że wraz ze wzrostem długości trwania życia kobiet i mężczyzn rośnie ich efektywny wiek przejścia na emeryturę została odrzucona. Z przeprowadzonej analizy wynika, że charakter zależności w latach 1970-2018 był odwrotny, tj. wraz ze wzrostem oczekiwanej długości trwania życia zmniejszał się efektywny wiek przejścia na emeryturę. Wydaje się więc, że przy kształtowaniu się efektywnego wieku emerytalnego znacznie większe znaczenie niż oczekiwana długość życia mają inne czynniki, np. oczekiwana wysokość świadczenia emerytalnego czy sytuacja zdrowotna jednostki.

Sytuacja demograficzna w Polsce ma charakter dynamiczny. Rośnie oczekiwana długość życia i spada współczynnik dzietności, co oddziałuje negatywnie na system emerytalny. Ustawowy wiek emerytalny od niemalże 100 lat (nie wliczając krótkotrwałej zmiany w 2012 r.) pozostaje na niezmiennym poziomie. Oznacza to, że nie podąża on za przemianami demograficznymi. Z punktu widzenia stabilności systemu emerytalnego oraz prognozowanych wysokości świadczeń emerytalnych w Polsce korzystną zmianą byłoby podwyższenie ustawowego wieku emerytalnego mężczyzn i kobiet.

Prawdopodobnym jest, że w ciągu najbliższych kilku lat relacja między efektywnym wiekiem emerytalnym a oczekiwaną długością życia ulegnie zmianie i stanie się zgodna z

treścią hipotezy badawczej. Wpłynąć może na to m.in. wchodzenie w wiek emerytalny coraz większej liczby osób, których emerytura obliczana jest według formuły zdefiniowanej składki.

Literatura

Literatura zwarta

Jedynak T., *Charakterystyka systemu emerytalnego w ramach powszechnego ubezpieczenia społecznego*, [w:] *System ubezpieczeń społecznych*, pod. red. W. Sułkowskiej, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Kraków 2014.

Sułkowska W., *Geneza i rozwój zabezpieczenia społecznego*, [w:] *System ubezpieczeń społecznych*, pod red. W Sułkowskiej, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Kraków 2014.

Szumlicz T., *Ubezpieczenie społeczne. Teoria dla praktyki*, Oficyna Wydawnicza Branta, Bydgoszcz–Warszawa 2005.

Uścińska G., *Europejskie standardy zabezpieczenia społecznego a współczesne rozwiązania polskie*, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa 2005.

Zieleniecki M., *Ewolucja wieku emerytalnego w ustawodawstwie polskim – perspektywa historyczna*, [w:] *Wiek emerytalny*, pod red. Macieja Żukowskiego i Antoniego Malaki, Biuro Poligrafii ZUS w Warszawie, Kazimierz Dolny 2012.

Artykuły naukowe

Muszalski W., *Przemiany wieku emerytalnego*, „Polityka Społeczna” 2009, nr 3.

Szyska M., *Kondycja demograficzna Polski priorytetem dla polityki rodzinnej*, „Społeczeństwo i Edukacja” 2015, nr 17.

Akty prawne

Ustawa z dnia 28.03.1933 r. o ubezpieczeniu społecznym (Dz. U. 1933, nr 51, poz. 396).

Ustawa z dnia 23 stycznia 1968 r. o powszechnym zaopatrzeniu emerytalnym pracowników i ich rodzin (Dz.U. 1968 nr 3 poz. 6).

Ustawa z dnia 14 grudnia 1982 r. o zaopatrzeniu emerytalnym pracowników i ich rodzin (Dz.U. nr 40, poz. 267).

Ustawa z dnia 1 lutego 1983 r. o zaopatrzeniu emerytalnym górników i ich rodzin (Dz.U. nr 5, poz. 32).

Ustawa z dnia 28 kwietnia 1983 r. o zaopatrzeniu emerytalnym pracowników kolejowych i ich rodzin (Dz.U. nr 23, poz. 99).

Ustawa z dnia 17 grudnia 1998 r. o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych (Dz. U. 1998 Nr 162 poz. 1118).

Ustawa z dnia 16 listopada 2016 r. o zmianie ustawy o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. 2017 poz. 38).

Dekret z dnia 25 czerwca 1954 r. o powszechnym zaopatrzeniu emerytalnym pracowników i ich rodzin (Dz.U. 1954 nr 30 poz. 116.).

Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 24.11.1927 r. o ubezpieczeniu pracowników umysłowych (Dz. U. 1927, nr 106, poz. 911).

Źródła internetowe

Ageing and Employment Policies - Statistics on average effective age of retirement, OECD, (https://www.oecd.org/els/emp/Summary_values.xlsx), dostęp: 03.03.2021 r.

Country Report Poland 2019, European Commission, Brussels 2019 (https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/file_import/2019-european-semester-country-report-poland_en.pdf), dostęp: 27.02.2021 r.

Glossary of statistical terms, OECD (<https://stats.oecd.org/glossary/detail.asp?ID=5255>), dostęp: 02.03.2021 r.

Life expectancy at birth, male (years) - European Union, World Bank, (<http://api.worldbank.org/v2/en/indicator/SP.DYN.LE00.MA.IN?downloadformat=excel>), dostęp: 04.03.2021 r.

Life expectancy at birth, female (years) - European Union, World Bank, (<http://api.worldbank.org/v2/en/indicator/SP.DYN.LE00.FE.IN?downloadformat=excel>), dostęp: 04.03.2021 r.

OECD, *Effective age of labour market exit [w:] Pensions at a Glance 2013: OECD and G20 Indicators*, OECD Publishing, Paris 2013, s. 1. (https://doi.org/10.1787/pension_glance-2013-en) dostęp: 26.03.2021 r.

Population Pyramids of the World from 1950 to 2100, PopulationPyramid.net, (<https://www.populationpyramid.net/chile/1960/> oraz <https://www.populationpyramid.net/poland/2020/>), dostęp: 26.03.2021 r.

Przeciętne dalsze trwania życia w latach 1950-2019, GUS (https://stat.gov.pl/download/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5470/1/1/7/przecietne_dalsze_trwanie_zycia_w_latach_1950-2019.xls), dostęp: 27.02.2021 r.

Rozwój i zmiany w strukturze ludności w latach 1950-2019, GUS, (https://stat.gov.pl/download/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5468/16/1/1/tablica_3.xls), dostęp: 03.03.2021 r.

Słownik pojęć, Główny Urząd Statystyczny, (<https://stat.gov.pl/metainformacje/slownik-pojec/pojecia-stosowane-w-statystyce-publicznej/861,pojecie.html>), dostęp 02.03.2021 r.

Struktura ludności według wieku od 1970 r., Główny Urząd Statystyczny, (<https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/ludnosc/ludnosc-piramida/>), dostęp: 03.03.2021 r.

Rozdział 2

Systemy emerytalne w Polsce i w Kanadzie – analiza komparatywna

Tomasz Ziobro¹

2.1. Wprowadzenie

W wyniku zachodzących obecnie zmian kulturowych i społecznych, w państwach bardzo wysoko oraz wysoko rozwiniętych rodzi się coraz mniej dzieci. Jednocześnie wydłużeniu ulega przeciętna długość życia. Konsekwencją obu tych zjawisk jest starzenie się społeczeństw, a władze stają przed koniecznością znalezienia i wdrożenia nowych rozwiązań, które pozwolą na zagwarantowanie odpowiednich świadczeń przyszłym emerytom. Ze względu na różnice w możliwościach gospodarczych, obyczajach czy uwarunkowaniach geograficznych poszczególnych państw, na świecie występuje wiele zróżnicowanych systemów emerytalnych.

W ostatnich latach system emerytalny w Polsce jest modyfikowany przez rządzących, aby mógł on w przyszłości efektywniej zaspokajać potrzeby starzejącego się społeczeństwa. Wprowadzane zmiany są inspirowane rozwiązaniami stosowanymi w systemach emerytalnych krajów wysoko rozwiniętych, np. Kanady. W związku z tym problem badawczy niniejszej pracy może być przedstawiony w postaci następujących pytań: *Jak oceniany jest system emerytalny w Polsce, w porównaniu do systemów emerytalnych innych państw? Jakie są różnice między polskim, a kanadyjskim systemem emerytalnym? Czy występuje różnica w adekwatności dochodowej polskiego i kanadyjskiego systemu emerytalnego? Które z rozwiązań stosowanych w kanadyjskim systemie emerytalnym powinno się zaimplementować w polskim systemie emerytalnym?* W ramach tak postawionych pytań zostały sformułowane hipotezy badawcze, zgodnie z którymi:

1. System emerytalny w Kanadzie cechuje się wyższą adekwatnością dochodową od polskiego systemu emerytalnego.
2. W polskim systemie emerytalnym występują większe różnice w adekwatności dochodowej między płciami niż w kanadyjskim systemie emerytalnym.

¹ * Koło Naukowe Ubezpieczeń „Risk Management”, Katedra Zarządzania Rysykiem i Ubezpieczeń, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie.

Aby zweryfikować powyższe hipotezy za główne cele artykułu przyjęto:

1. Charakterystykę polskiego i kanadyjskiego systemu emerytalnego.
2. Przedstawienie wyników raportu *Mercer CFA Institute Global Pension Index 2020*, w którym porównano systemy emerytalne krajów wysoko rozwiniętych i rozwijających się.
3. Porównanie i analiza uwarunkowań funkcjonowania systemu emerytalnego w Polsce oraz w Kanadzie.

Aby zrealizować powyższe cele badawcze w opracowaniu dokonano analizy i porównania uwarunkowań funkcjonowania systemów emerytalnych w Polsce i w Kanadzie. Zbadano adekwatność dochodową i stabilność finansową obu systemów, a także sytuację dochodową seniorów zamieszkujących tereny Kanady i Polski. W tym celu wykorzystano między innymi dane z raportów: *Mercer CFA Institute Global Pension Index 2020*, *World Population Ageing 2019: Highlights*. Korzystano także z polskojęzycznych i anglojęzycznych źródeł literaturowych, tekstów ustaw i informacji zamieszczonych na stronie internetowej Rządu Federalnego Kanady.

2.2. Wielofilarowe konstrukcje systemów emerytalnych

Głównym celem zabezpieczenia społecznego jest zaspokojenie podstawowych potrzeb obywateli, którzy ze względu na wiek, stan zdrowia lub z innych przyczyn losowych nie będą już w stanie realizować ich samodzielnie. Państwo dokonuje tego za pomocą odpowiednich środków i działań publicznych². Zabezpieczenie społeczne jest terminem, który zawiera w sobie trzy charakterystyczne techniki organizacyjno-finansowe: opiekę społeczną, zaopatrzenie społeczne oraz ubezpieczenie społeczne³. Wszystkie te techniki łączy wspólny cel, lecz różnią je następujące aspekty⁴:

- źródła finansowania,
- reguły określania wysokości świadczeń,
- podmiotowy zakres ochrony,
- organy administrujące,

² E. Czerwiec, *Ubezpieczenia społeczne*, [w:] *Ubezpieczenia*, pod red. W. Sułkowskiej, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Krakowie, Kraków 2007, s. 168.

³ *Ibidem*, s. 171.

⁴ W. Muszalski, *Ubezpieczenia społeczne. Podręcznik akademicki*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004, s. 19-20.

- rodzaj prawa do świadczeń.

Szczególną formą zabezpieczenia społecznego, której istotą jest przeciwdziałanie zagrożeniom związanym z ryzykiem starości, jest zabezpieczenie emerytalne. Zabezpieczenie to obejmuje rozwiązania związane z regulacjami dotyczącymi nabywania praw emerytalnych oraz wypłaty powiązanych z nimi świadczeń⁵. Podstawowe cele zabezpieczenia emerytalnego to⁶:

- podzielenie PKB między różne pokolenia,
- wygładzenie konsumpcji w trakcie życia jednostki,
- ochrona przed ryzykiem zbyt długiego życia jednostki,
- zwalczanie ubóstwa wśród osób starszych i niepełnych.

W teorii wyszczególnia się dwa charakterystyczne systemy gromadzenia środków, umożliwiające wypłatę przyszłych emerytur: repartycyjny i kapitałowy. W systemie repartycyjnym opartym na umowie międzypokoleniowej, składki osób aktualnie pracujących finansują świadczenia emerytalne osób starszych. Dochodzi zatem do redystrybucji wypracowanych dóbr między pokoleniem osób aktywnych zawodowo oraz pokoleniem już niepracujących. Są one dostarczane bezpośrednio od jednych do drugich, zatem nie mogą być one inwestowane i pomnażane. Taki system narażony jest na spore ryzyko niewypłacalności w wyniku starzenia się społeczeństwa oraz postępującego spadku wynagrodzeń osób pracujących. Jest on jednak odporny na wszelkie wahania gospodarcze czy inflację. W odróżnieniu od systemu repartycyjnego, w systemie kapitałowym nie występuje redystrybucja środków. Każda osoba oszczędza środki pieniężne na indywidualnym koncie. Składki wpłacane przez oszczędzających trafiają do funduszy emerytalnych, które następnie inwestują te środki na rynku finansowym. Taka konstrukcja systemu kapitałowego zapewnia stabilność mimo starzenia się społeczeństwa, a pomnażanie wpłacanych środków wpływa pozytywnie na

⁵ M. Cycoń, *Odwrócona hipoteka jako forma zabezpieczenia emerytalnego*, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, Kraków 2017, s. 32.

⁶ F. Chybalski, *System emerytalny: definicje, cele, klasyfikacje*, [w:] *Adekwatność dochodowa, efektywność i redystrybucja w systemach emerytalnych. Ujęcie teoretyczne, metodyczne i empiryczne*, pod red. F. Chybalskiego, C.H. Beck, Warszawa 2016, s. 16-17.

sytuację finansową i rozwój gospodarki poszczególnych państw. System ten jest jednak bardzo wrażliwy na wszelkie załamania na rynku finansowym oraz na rynku pracy⁷.

Klasyczna filarowa konstrukcja systemów emerytalnych została po raz pierwszy zaprezentowana w Raporcie Beveridge'a i funkcjonowała w drugiej połowie XX wieku w systemach krajów zachodnioeuropejskich. Cechowało ją połączenie interwencjonizmu państwowego wraz z elementami doktryny liberalnej. Minimalne świadczenie emerytalne miało zapewnić osobom starszym ochronę przed ubóstwem i pozwolić jedynie na realizację podstawowych potrzeb. Jednakże osoby, które korzystały z dodatkowych, dobrowolnych metod ubezpieczeniowych miały po osiągnięciu wieku emerytalnego otrzymywać znacznie wyższe świadczenia. Zgodnie z wspomnianym Raportem Beveridge'a dochody emerytów powinny być finansowane z trzech głównych filarów: budżetu państwa (I filar), składek pracodawców (II filar) oraz środków własnych jednostek (III filar)⁸. Podstawowe cechy każdego z filarów zostały przedstawione w Tabeli 2.1.

Tabela 2.1. Cechy poszczególnych filarów klasycznego trzyfilarowego systemu emerytalnego

Wyszczególnienie	I filar	II filar	III filar
Część systemu	bazowa	uzupełniająca	uzupełniająca
Uczestnictwo	obowiązkowe	dobrowolne	dobrowolne
Finansowanie	repartycyjne	kapitałowe	kapitałowe
Zarządzanie	państwowe	prywatne	prywatne
Inicjatywa	państwo	pracodawca	pracownik

Źródło: opracowanie własne na podstawie M. Cycoń, *Odwrócona hipoteka jako forma zabezpieczenia emerytalnego*, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, Kraków 2017, s. 43.

Z powodu starzenia się ludności w rozwijających się państwach Europy oraz Ameryki Łacińskiej, konieczne było wprowadzenie odpowiednich reform, które ochroniłyby te kraje przed znacznymi problemami finansowymi⁹. W czasie wprowadzania reform emerytalnych wiele rządów państw wspomagało się doradztwem organizacji międzynarodowych. Wśród nich można wyróżnić między innymi: Bank Światowy, Organizację Współpracy Gospodarczej i

⁷ T. Jedynak, *Charakterystyka systemu emerytalnego w ramach powszechnego ubezpieczenia społecznego*, [w:] *System ubezpieczeń społecznych*, pod red. W. Sułkowskiej, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Kraków 2014, s. 45-46.

⁸ M. Cycoń, *op. cit.*, s. 42.

⁹ J. Owczarek, *Druga fala reform emerytalnych w świetle zmodyfikowanej wielofilarowej koncepcji Banku Światowego*, „Rozprawy ubezpieczeniowe” 2011, zeszyt 10, s. 35.

Rozwoju oraz Międzynarodową Organizację Pracy. Korzystając z wiedzy zgromadzonej podczas procesów doradczych, Bank Światowy w 1994 roku doradził rządowi zaimplementowanie wielofilarowego systemu emerytalnego składającego się w wersji bazowej z trzech części:¹⁰

- repartycyjnej (obowiązkowa, zarządzana przez państwo),
- kapitałowej (obowiązkowa, zarządzana przez prywatne podmioty),
- dobrowolnych, uzupełniających planów indywidualnego oszczędzania na starość.

Zalecenia Banku Światowego zostały uwzględnione w reformach krajów Ameryki Południowej i Europy Środkowo-Wschodniej, między innymi w Polsce. Różniły się one od klasycznego trzyfilarowego systemu emerytalnego podejściem do podziału na filary. W Raporcie Beveridge'a podział oparty był na podmiotach odpowiedzialnych za zarządzanie i inicjatywę, a w koncepcji Banku Światowego filary dzielono przede wszystkim ze względu na obowiązkowość przystąpienia oraz zasady finansowania. Ponadto II filar, stanowiący część kapitałową, nie miał być dobrowolny, lecz obowiązkowy¹¹. Koncepcja Banku Światowego została skrytykowana przez Międzynarodową Organizację Pracy, według której zbyt mocno ograniczona została rola państwa w systemach emerytalnych. Podważano również pewność wypłaty części świadczeń, za którą odpowiedzialne miały być podmioty rynkowe oraz deklarowaną przez nie wysokość stopy zwrotu z inwestycji¹².

W XXI wieku eksperci Banku Światowego dostrzegli jednak konieczność zmian w koncepcji zaproponowanej w 1994 roku. Jednym z powodów zmian była sytuacja w państwach Ameryki Południowej, które jako pierwsze dokonały prywatyzacji publicznych systemów emerytalnych oraz zaimplementowały system indywidualnych kont. Przykładowo w Chile, wielu osób nie było stać na regularne opłacanie składek do prywatnych funduszy emerytalnych, co finalnie skutkowało bardzo niskimi świadczeniami emerytalnymi. Raport „Old Age Income Support in the 21st Century”, który został wydany w 2005 roku przedstawiał zatem wizję systemu

¹⁰ *Ibidem*, s. 41.

¹¹ M. Cycoń, *op. cit.*, s. 48.

¹² A. Kolek, *Powszechne systemy emerytalne w krajach Europy Środkowo- Wschodniej. Analiza porównawcza*, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 2012, s. 29.

emerytalnego składającego się nie z trzech, lecz aż pięciu filarów¹³. Poszczególne filary tej koncepcji zostały opisane w tabeli 2.2.

Tabela 2.2. Cechy poszczególnych filarów pięcioletniej koncepcji systemu emerytalnego według Banku Światowego z 2005 roku

Wyszczególnienie	0 filar	1 filar	2 filar	3 filar	4 filar
Część systemu	bazowa	bazowa	uzupełniająca	uzupełniająca	uzupełniająca
Świadczenie	emerytura socjalna, pomoc społeczna	emerytura podstawowa	emerytura zakładowa lub indywidualna	emerytura zakładowa lub indywidualna	wsparcie nieformalne oraz inne zasoby
Formuła świadczenia	zdefiniowane świadczenie	zdefiniowane świadczenie lub zdefiniowana składka	zdefiniowana składka	zdefiniowana składka	-
Finansowanie	repartycyjne	repartycyjne	kapitałowe	kapitałowe	kapitałowe
Zarządzanie	państwowe	państwowe	prywatne	prywatne	prywatne
Uczestnictwo	-	obowiązkowe	obowiązkowe	dobrowolne	-

Źródło: opracowanie własne na podstawie M. Cycoń, *Odwrócona hipoteka jako forma zabezpieczenia emerytalnego*, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, Kraków 2017, s. 47.

Pięcioletnia konstrukcja systemu emerytalnego ma przede wszystkim udoskonalić realizację celów mikro, czyli chronić osoby starsze przed ubóstwem oraz wygładzać konsumpcję w czasie. Umiejętne wykorzystanie wszystkich dostępnych w gospodarce podmiotów, tj. państwa, pracodawców, jednostek oraz pozostałych działalności prywatnych oferujących programy emerytalne, pozwoli na skuteczniejszą dywersyfikację ryzyka starości. Kluczowe jest także istnienie filaru zerowego – ma on zapewnić świadczenie socjalne, które będzie należne z tytułu posiadania obywatelstwa danego państwa. Pozwoli ono na zaspokojenie podstawowych potrzeb osób, które nie były uczestnikami systemu emerytalnego albo suma wniesionych przez nie składek była niewystarczająco wysoka. Filar pierwszy pełni taką samą funkcję jak w systemie trzyfilarowym, ma zapewnić osobom starszym zaspokojenie wszystkich podstawowych potrzeb i umożliwić funkcjonowanie na określonym poziomie życia. Kolejne dwa filary to część uzupełniająca systemu - środki są gromadzone za pomocą

¹³ M. Szczepański, *Ryzyko ubóstwa osób starszych a konstrukcja zreformowanego systemu emerytalnego w Polsce*, „Zeszyty Naukowe - Uniwersytet Szczeciński. Finanse, Rynki Finansowe, Ubezpieczenia” 2015, nr 73, s. 447.

zakładowych lub indywidualnych planów emerytalnych. Drugi filar charakteryzuje obowiązkowe uczestnictwo, w trzecim filarze jest ono dobrowolne. Czwarty filar to ochrona przed ryzykiem starości finansowana z majątku zgromadzonego przez emeryta, bądź oferowana mu przez najbliższych¹⁴.

Aktualnie porównywaniem systemów emerytalnych w poszczególnych krajach i poszukiwaniem rozwiązań, które mogą usprawnić ich działanie zajmują się także prywatne podmioty. Jednym z nich jest CFA Institute – stowarzyszenie zrzeszające renomowanych doradców inwestycyjnych, które wraz z ośrodkiem badawczym związanym z australijskim Monash University oraz we współpracy z firmą Mercer, każdego roku publikuje raport. Zestawienie uwzględnia całościowo 39 systemów emerytalnych, których członkowie stanowią około 2/3 całej populacji świata. Systemy polski i kanadyjski są również poddawane szczegółowej analizie.¹⁵ Tabela 2.3. przedstawia zawartą w raporcie z 2020 roku ogólną ocenę funkcjonowania wybranych systemów emerytalnych na świecie oraz ich adekwatność, stabilność i integralność.

Tabela 2.3. Miejsce w rankingu i ocena wskaźnikowa systemów emerytalnych w wybranych państwach na podstawie raportu Mercer CFA Institute Global Pension Index 2020

Państwo ¹⁶	Miejsce w rankingu	Ogólna wartość wskaźnika ¹⁷	Adekwatność	Stabilność	Integralność
Holandia	1	82.6	81.5	79.3	88.9
Dania	2	81.4	79.8	82.6	82.4
Izrael	3	74.7	70.7	72.4	84.2
Australia	4	74.2	66.8	74.6	85.5
Norwegia	8	71.2	73.4	55.1	90.3

¹⁴ M. Cycoń, *op. cit.*, s. 49.

¹⁵ Mercer CFA Institute *Global Pension Index 2020*, Mercer, Melbourne 2020, s.7, (<https://www.mercer.com.au/our-thinking/global-pension-index.html>), dostęp: 01.03.2021 r.

¹⁶ Ze względu na zbyt małą w tym momencie ilość danych, wskaźniki nie odzwierciedlają w pełni przyszłych skutków pandemii COVID-19. Część skutków pandemii, np. zaburzenia wzrostu gospodarczego wielu państw wpłynęło na obniżenie wskaźnika stabilności.

¹⁷ Ogólna wartość wskaźnika jest wypadkową wartości adekwatności, stabilności i integralności danego systemu emerytalnego. Każda z tych cech ustalana jest na podstawie ponad 50 indyktorów składowych. Wartość każdego z wskaźników mieści się w przedziale od 0 do 100 – im wyższa wartość, tym dany system jest skuteczniejszy. Niektóre pomiary oraz dane są niemożliwe do porównania ze względu na czynniki zewnętrzne, dlatego 2-3 punktowa różnica między systemami danych państw nie rozstrzyga jednoznacznie, który system jest lepszy. Jednakże różnica większa niż 5 punktów pozwala stwierdzić, że jeden system jest lepszy od drugiego.

Kanada	9	69.3	68.2	64.4	77.8
Niemcy	11	67.3	78.8	44.1	81.4
Wielka Bryt.	15	64.9	59.2	58.0	83.7
USA	18	60.3	58.9	62.1	59.9
Francja	20	60.0	78.7	40.9	57.0
Hiszpania	22	57.7	71.0	27.5	78.5
Peru	24	57.2	59.5	49.2	64.6
Polska	25	54.7	59.9	40.7	65.9
Brazylia	26	54.5	72.6	22.3	70.7
Austria	28	52.1	64.4	22.1	74.6
Włochy	29	51.9	66.7	18.8	74.4
Korea Płd.	31	50.5	48.0	53.4	50.3
Japonia	32	48.5	52.9	35.9	59.2
Chiny	33	47.3	57.4	36.2	46.7
Indie	34	45.7	38.8	43.1	60.3
Turcja	37	42.7	44.2	24.9	65.3
Tajlandia	39	40.8	36.8	40.8	47.3

Źródło: opracowanie własne na podstawie Mercer CFA Institute Global Pension Index 2020, Mercer, Melbourne 2020, s. 14, (<https://www.mercer.com.au/our-thinking/global-pension-index.html>), dostęp: 01.03.2021 r.

Zgodnie z ustalonymi przez CFA zasadami wartość wskaźnika wyższa niż 80 oznacza, że dany system emerytalny jest bardzo efektywny i znakomicie realizuje potrzeby seniorów w każdym aspekcie. Ocena mieszcząca się w przedziale 65-80 świadczy o dobrze funkcjonującym organizmie, w którym istnieją jednak elementy do poprawy (w tym przedziale znajduje się kanadyjski system emerytalny). W kolejnej grupie systemów zabezpieczających przed zagrożeniami związanymi z ryzykiem starości znajduje się również ten polski (wartość wskaźnika: 50-65). Są to systemy posiadające pewne dobre rozwiązania, ale z drugiej strony występują w nich liczne niedociągnięcia, którymi wymagają zmian w najbliższej przyszłości. W przeciwnym wypadku istnieje spore ryzyko wystąpienia poważnych konsekwencji. 35-50 to wartość, którą otrzymują systemy mające kilka dobrych rozwiązań. Wady tych systemów są jednak dużo bardziej znaczące od wymienianych wcześniej i wymagają radykalnych reform rządzących. Ocena poniżej 35 świadczy o złym systemie, który znajduje się w początkowym

etapie rozwoju lub w praktyce nie pozwala obywatelom na realizację podstawowych potrzeb. Do tej grupy nie zakwalifikowano jednak żadnego państwa¹⁸.

Na podstawie prowadzonych badań, twórcy raportu sformułowali kilka ogólnych rekomendacji. Ich zaimplementowanie powinno pozwolić na poprawę jakości funkcjonowania systemów emerytalnych na całym świecie. Najważniejsze z nich to:

1. Zwiększyć znacznie ilość pracowników i samozatrudnionych oszczędzających środki pieniężne w prywatnej części sektora emerytalnego. Trzeba założyć, że wiele jednostek nie skorzysta z tej możliwości bez elementu przymusu, np. w formie automatycznej rejestracji do takich programów.
2. Podnosić ustawowy wiek emerytalny dostosowując go do ciągle rosnącej oczekiwanej długości życia – pozwoli to na znaczne obniżenie kosztów publicznych związanych z wypłatą świadczeń (kilka krajów jest w trakcie wdrażania tego rozwiązania).
3. Promować aktywność zawodową wśród osób starszych, co pozwoli im na znaczne zwiększenie oszczędności dostępnych po przejściu na emeryturę oraz pozwoli na skrócenie okresu wypłaty potencjalnych świadczeń.
4. Zachęcać lub nawet wymagać od obywateli odkładania większej ilości pieniędzy także poza systemem emerytalnym.
5. Wdrażać innowacyjne rozwiązania skutkujące zmniejszeniem różnic między płciami oraz poszczególnymi grupami zawodowymi.
6. Ograniczyć możliwość wcześniejszego wypłacania środków z systemu, by przyszli seniorzy dysponowali jak największymi oszczędnościami po przejściu na emeryturę.
7. Zwiększyć przejrzystość systemów, aby ubezpieczeni mieli do nich większe zaufanie¹⁹.

2.3. Ewolucja polskiego systemu emerytalnego

Z przytoczonego wcześniej rankingu można wnioskować, iż w porównaniu z innymi systemami emerytalnymi na świecie, system w Polsce ma wiele aspektów wymagających poważnych zmian. Według twórców zestawienia, ocena polskich rozwiązań może wzrosnąć jeżeli:

¹⁸ Mercer CFA Institute Global Pension Index 2020, op cit., s. 6.

¹⁹ Mercer CFA Institute Global Pension Index 2020, op cit., s. 9.

- rządzący zdecydują się na podniesienie wieku emerytalnego w odpowiedzi na rosnącą z roku na rok oczekiwaną długość życia,
- podniesione zostanie minimalne świadczenie dla najuboższych seniorów,
- poprzez różne programy i aktywności, zwiększony zostanie poziom oszczędności gromadzonych przez gospodarstwa domowe,
- więcej osób starszych zostanie zachęcane do późniejszego przejścia na emeryturę,
- zwiększy się dopłaty finansowe do składek kapitałowych – będą one miały w długim okresie znacznie wyższą wartość niż dopłaty bezpośrednie²⁰.

Biorąc jednak pod uwagę zestawienia z poprzednich lat, aktualnie stosowane rozwiązania są oceniane jako bardziej efektywne niż te używane w przeszłości (z wyjątkiem ostatniego roku, ale spowodowane jest to skutkami pandemii COVID-19). Warto zatem prześledzić, w jaki sposób ewoluował na przestrzeni ostatnich lat polski system emerytalny.

System emerytalny, który był obecny w Polsce aż do 1998 roku, był systemem całkowicie repartycyjnym. Świadczenia seniorów były wypłacane bezpośrednio ze środków wypracowanych przez ówczesnych obywateli znajdujących się w wieku produkcyjnym – zgodnie z koncepcją umowy międzypokoleniowej. Rozwiązanie to świetnie sprawdza się w społeczeństwach, w których emeryci stanowią stosunkowo niewielki odsetek populacji. W najbliższym czasie struktura wiekowa polskiego społeczeństwa miała się jednak znacznie zmienić. Dodatkowo działający wówczas system stał się z powodów politycznych bardzo niesprawiedliwy i wyjątkowo niestabilny. Liczne przywileje emerytalne oraz ułatwienia w przechodzeniu na emeryturę konkretnych grup zawodowych prowadziły do stopniowego wzrostu bezrobocia i gwałtownego obniżania się liczby osób ciągle aktywnych zawodowo. Podstawowe wynagrodzenie Polaków redukowano o rosnące każdego roku składki, które finalnie nie wystarczały na pokrycie bieżących świadczeń emerytalnych. Musiały być zatem regulowane ze środków budżetu państwa. Jednocześnie powiększała się szara strefa²¹.

W kreacji obecnego systemu emerytalnego w Polsce, główną rolę odegrała zdecydowana reforma, która miała miejsce w 1999 roku. Wprowadziła ona w Polsce trzyfilarowy system

²⁰ *Ibidem*, s. 41.

²¹ A. Nowacka, A. Ścibło, *Uwarunkowania systemu emerytalnego w Polsce*, „Zeszyty Naukowe PWSZ w Płocku. Nauki Ekonomiczne” 2017, nr 1(25), s. 190-191.

repartycyjno-kapitałowy, zgodny z koncepcją Banku Światowego z 1994 roku.²² Każda osoba ubezpieczona, która podlegała systemowi ubezpieczeń społecznych oraz była urodzona po 1948 roku znalazła się w zreformowanym systemie. Osoby, które do końca roku 1999 nie ukończyły trzydziestego roku życia, obowiązkowo stawały się uczestnikami OFE. Do dnia zakończenia roku, w którym miała miejsce reforma to na tych jednostkach spoczywał obowiązek wyboru funduszu emerytalnego, do którego chciały przystąpić i podpisania z nim umowy. Jeżeli z jakiegoś powodu tego nie zrobiły, to w 2000 roku organizowane było losowanie, za którego przeprowadzanie odpowiadał Zakład Ubezpieczeń Społecznych. Niezdecydowani obywatele byli przyporządkowywani do kolejnych funduszy emerytalnych, proporcjonalnie do ich ówczesnego udziału w rynku. Osoby urodzone po 1948 roku, a przed rokiem 1969 mogły, lecz nie musiały zdecydować się na uczestnictwo w OFE. Jeśli decydowały się na dołączenie do II filaru systemu, to podobnie jak osoby młodsze musiały do końca 1999 roku podpisać umowę z wybranym przez siebie działającym funduszem emerytalnym. Osoby powyżej pięćdziesiątego roku życia zostały pozbawione możliwości wyboru i zobligowano je do pozostania wyłącznie w I filarze systemu²³.

Głównym celem radykalnych zmian było wprowadzenie możliwości zastosowania zasady samofinansowania się systemu emerytalnego w długim okresie. Rządzący mając na uwadze nadchodzące w najbliższej przyszłości przemiany demograficzne pragnęli, aby składki wpłacane przez pracowników oraz ich pracodawców w pełni pokrywały otrzymywane w przyszłości świadczenia. W odróżnieniu od dotychczas funkcjonującego rozwiązania, wysokość przyszłych dochodów seniorów miała nie być z góry zdefiniowana, lecz obciążona pewnym ryzykiem inwestycyjnym (system o zdefiniowanej składce)²⁴. Oczekiwany efektem zmian była redukcja wahań gospodarczych, wynikających z obecnego we wcześniejszej konstrukcji systemu emerytalnego opodatkowania pracy. Zastąpienie podatków oszczędnościami miało

²² D. Fudali, *Ewolucja polskiego systemu emerytalnego*, [w:] *Między klasycznym a nowoczesnym modelem zabezpieczenia emerytalnego. Przegląd Ubezpieczeń 2020*, pod red. M. Cyconia, T. Jedynaka, Fundacja Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Kraków 2020, s. 26.

²³ P. Kulpaka, *Funkcjonowanie systemu emerytalnego w Polsce trzynastie lat po reformie. Konsekwencje dla gospodarki*, [w:] *Studia Ekonomiczne nr 129. Współczesne problemy ekonomiczne. Wybrane zagadnienia teoretyczne a praktyka gospodarcza.*, pod red. U. Zagórnej-Jonasz, K. Nagel, Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach, Katowice 2013, s. 154.

²⁴ *Sektor funduszy emerytalnych w Polsce - ewolucja, kształt, perspektywy*, Urząd Komisji Nadzoru Finansowego, Warszawa 2016, s. 7-8,

(https://www.knf.gov.pl/knf/pl/komponenty/img/knf_157592_Sektor_funduszy_emerytalnych_w_Polsce_2016_47307_56352.pdf), dostęp: 20.02.2021 r.

pozytywnie pobudzić społeczeństwo: wydłużyć oczekiwany okres aktywności zawodowej i przyczynić się do stopniowej likwidacji szarej strefy. Eksperci podchodzący sceptycznie do tego pomysłu przekonywali, że członkowie społeczeństwa nie odczują żadnej natychmiastowej zmiany między oboma systemami – zastępujące podatek składki emerytalne także będą obowiązkowe i w podejściu ludzi nic się nie zmieni. W wyniku obawy przed nowymi rozwiązaniami, szara strefa wręcz przeciwnie – zwiększy się.²⁵ Ogólna struktura zreformowanego systemu zabezpieczenia emerytalnego przedstawiona jest w tabeli 2.4.

Tabela 2.4. Struktura polskiego systemu emerytalnego po zmianach wprowadzonych w 1999 roku

Wyszczególnienie	I filar	II filar	III filar
Forma	konto ubezpieczonego w ZUS	otwarte fundusze emerytalne	pracownicze programy emerytalne
Uczestnictwo	obowiązkowe	obowiązkowe	dobrowolne
Finansowanie	repartycyjne	kapitałowe	kapitałowe
Organ administrujący	Zakład Ubezpieczeń Społecznych	powszechne towarzystwa emerytalne	instytucje rynku finansowego (umowa z pracodawcą)
Wysokość składki	12,22%	7,3%	ograniczona

Źródło: T. Jedynak, *Kształt powszechnego systemu emerytalnego w Polsce w świetle klasycznych typologii wielofilarowych*, „Problemy Polityki Społecznej” 2019, nr 1, s. 54.

Już rok po reformie okazało się, że konieczna będzie ponowna zmiana niektórych rozwiązań. Szczególną uwagę należało zwrócić na III filar (dobrowolny), który spotkał się z bardzo niewielkim zainteresowaniem wśród przyszłych beneficjentów nowego systemu emerytalnego²⁶. Z tego powodu, już rok po reformie wprowadzono zmianę finansowania składki podstawowej w PPE. Według koncepcji z 1999 roku była ona płacona z wynagrodzenia pracownika, a po zmianach za jej finansowanie odpowiadał już pracodawca. Ponadto, znacznie zwiększono zrozumiałość i przejrzystość uczestnictwa w programie²⁷. W połowie 2004 roku, w ramach III filaru systemu emerytalnego powstała instytucja IKE, tj. Indywidualne Konto Emerytalne – jako rozszerzenie koncepcji zawartej w reformie. Dodatkowo oszczędzanie

²⁵ P. Żuk, *Filar kapitałowy w systemie emerytalnym w Polsce*, Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Warszawa 2014, s. 46.

²⁶ T. Jedynak, *Kształt powszechnego systemu emerytalnego w Polsce w świetle klasycznych typologii wielofilarowych*, „Problemy Polityki Społecznej” 2019, nr 1, s. 54.

²⁷ Ustawa z dnia 2 marca 2000 r. o zmianie ustawy o pracowniczych programach emerytalnych oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. 2000 nr 22 poz. 270).

zostało zaprezentowane jako forma indywidualnej dalekowzroczności, która pozwoli jednostce na godne życie po zakończeniu aktywności zawodowej²⁸. W tym samym roku zaczęły również obowiązywać uchwalone w 2003 roku regulacje związane z otwartymi funduszami emerytalnymi – miały one na celu przede wszystkim obniżenie opłat od składek²⁹.

W 2009 roku nastąpiły kolejne zmiany mające zachęcić Polaków do korzystania z PTE – obniżono maksymalną opłatę od składek do 3,5% oraz zmniejszono maksymalne wynagrodzenie funduszy³⁰. W kolejnych latach miała miejsce jednak dużo większe zmiany. W roku 2011 obniżono wysokość składki do OFE z 7,3% do 2,3% (docelowo miała ona rosnąć stopniowo do poziomu 3,5% w roku 2017). Składkę, która nie trafiała do funduszu ewidencjonowano na specjalnie utworzonych subkontach w Zakładzie Ubezpieczeń Społecznych. Zgromadzone tam środki miały być dziedziczone tak samo jak te w OFE. Powstała również dodatkowa forma oszczędzania na emeryturę, czyli Indywidualne Konto Zabezpieczenia Emerytalnego (IKZE) – wpłata na to konto mogła zostać odliczona od podatku³¹. Rok później weszła w życie ustawa podnosząca docelowy wiek emerytalny do 67 lat (2020 r. – mężczyźni, 2040 r. – kobiety). Wdrożono również mechanizm emerytury częściowej, który umożliwiał wcześniejsze przejście na emeryturę (kalkulowano wysokość świadczenia na podstawie zgromadzonych do tej pory składek – do osiągnięcia wieku emerytalnego przez pobierającego wysokość świadczenia wynosiła 50% należnej emerytury)³². Z powodów politycznych dokonano w tym okresie również kilku zmian promujących konkretne grupy zawodowe, mimo iż była to jedna z przyczyn potencjalnego upadku starego systemu emerytalnego. W 2003 roku z powszechnego systemu wyłączono

²⁸ M. Popek, M. Szymański, *Pracowniczy program emerytalny. Czy to się opłaci?*, Komisja Nadzoru Finansowego, Warszawa 2012, s. 7.

²⁹ Ustawa z dnia 20 kwietnia 2004 r. o zmianie ustawy o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. 2004 nr 121 poz. 1264).

³⁰ Ustawa z dnia 26 czerwca 2009 r. o zmianie ustawy o organizacji i funkcjonowaniu funduszy emerytalnych oraz ustawy o zmianie ustawy o organizacji i funkcjonowaniu funduszy emerytalnych oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. 2009 nr 127 poz. 1048).

³¹ Ustawa z dnia 25 marca 2011 r. o zmianie niektórych ustaw związanych z funkcjonowaniem systemu ubezpieczeń społecznych (Dz.U. 2011 nr 75 poz. 398).

³² Ustawa z dnia 11 maja 2012 r. o zmianie ustawy o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. 2012 poz. 637).

służby mundurowe, a w 2005 roku dodatkowymi przywilejami emerytalnymi obdarzono górników³³.

Duże zmiany w funkcjonowaniu OFE miały miejsce w roku 2014. Zdecydowano się na przemodelowanie drugiego filaru – uczestnictwo w nim przestało być obowiązkowe. Otwarte fundusze emerytalne zostały pozbawione ponad połowy zgromadzonych do tej pory środków na rzecz ZUS. Zgodnie z wyrokiem Trybunału Konstytucyjnego, rządzący mieli do tego prawo, gdyż środki zgromadzone w OFE nigdy nie były własnością prywatną, a jedynie jedną z części obowiązkowej składki emerytalnej. Obywatele mogli od tego momentu wpłacać do OFE jedynie 2,92% wysokości wynagrodzenia brutto. Jeżeli się na to nie zdecydowali, to całość ich składki trafiała na subkonto w Zakładzie Ubezpieczeń Społecznych. Zmiana władzy w Polsce wiązała się również ze zmianami w funkcjonowaniu systemu. W celu realizacji obietnic politycznych, rząd Mateusza Morawieckiego w roku 2017 zdecydował się na wycofanie wszystkich zmian wcielonych w życie w roku 2012. Wiek emerytalny kobiet znów wynosił 60 lat, a mężczyzn 65 lat³⁴.

1 stycznia 2019 w życie weszła ustawa o PPK – Pracowniczych Planach Kapitałowych, która zdaniem zagranicznych ekspertów może przyczynić się do wzrostu jakości polskiego systemu emerytalnego. Powstała ona przy współpracy Rządu, Polskiego Funduszu Rozwoju, organizacji pracodawców oraz związków zawodowych. Pracownicze Plany Kapitałowe są dobrowolnym, prywatnym sposobem długoterminowego oszczędzania, dostępnym dla wszystkich osób zatrudnionych. Jest on tworzony nie przez samego pracownika, lecz wspólnie – przy jednoczesnym udziale pracodawców oraz państwa. Rozwiązanie to jest wprowadzane etapami w kolejnych sektorach gospodarki. Według ustawy osoby w wieku od 18 do 54 lat zapisywane są do PPK automatycznie (zgodnie z przytoczonymi wcześniej zaleceniami zagranicznych ekspertów). Mają jednak możliwość rezygnacji z tej opcji dodatkowego oszczędzania środków³⁵. Obecnie w Polsce trwają plany całkowitej likwidacji OFE. Projekt ustawy o zmianie niektórych ustaw w związku z przeniesieniem środków z otwartych funduszy emerytalnych na

³³ Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o zmianie ustawy o systemie ubezpieczeń społecznych oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. 2003 nr 166 poz. 1609), Ustawa z dnia 27 lipca 2005 r. o zmianie ustawy o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych oraz ustawy - Karta Nauczyciela (Dz.U. 2005 nr 167 poz. 1397).

³⁴ D. Fudali, *op. cit.*, s. 30.

³⁵ Ustawa z dnia 4 października 2018 r. o pracowniczych planach kapitałowych (Dz.U. 2018 poz. 2215), *Założenia programu Pracowniczych Planów Kapitałowych (PPK)*, (<https://www.mojeppk.pl/informacje-ogolne.html>), dostęp: 20.02.2021 r.

indywidualne konta emerytalne trafił do sejmu już pod koniec 2019 roku³⁶. Ze względu na pojawienie się pandemii COVID-19 prace nad ustawą nie zostały zakończone. W marcu 2021 roku trafił do sejmu nowy projekt ustawy³⁷. Prawdopodobna przyszła konstrukcja systemu, po likwidacji OFE która ma mieć miejsce w 2021 r. została przedstawiona w tabeli 2.5.

Tabela 2.5. Prawdopodobna przyszła konstrukcja systemu, po likwidacji OFE

Wyszczególnienie	I filar	II filar	III filar
Forma	konto oraz subkonto ubezpieczonego w ZUS	PPK/PPE	IKE/IKZE/OIPE
Uczestnictwo	obowiązkowe	dobrowolne	dobrowolne
Finansowanie	repartycyjne	kapitałowe	kapitałowe
Organ administrujący	ZUS	instytucje rynku finansowego (umowa z pracodawcą)	instytucje rynku finansowego (umowa z pracownikiem)
Wysokość składki	12,22% (konto) 7,3% (subkonto)	ograniczona ustawowo	ograniczona ustawowo
Inicjatywa	państwowa	pracodawcy	pracownika

Źródło: opracowanie własne na podstawie D. Fudali, *Ewolucja polskiego systemu emerytalnego*, [w:] *Między klasycznym a nowoczesnym modelem zabezpieczenia emerytalnego. Przegląd Ubezpieczeń 2020*, pod red. M. Cyconia, T. Jedynaka, Fundacja Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Kraków 2020, s. 26.

Według aktualnych ustaleń zawartych w projekcie ustawy, środki zgromadzone na otwartych funduszach emerytalnych zostaną automatycznie przetransferowane na indywidualne konta emerytalne (IKE). Nie będzie to jednak transfer darmowy - państwo potrąci 15% sumy zgromadzonych na OFE składek. Środki zgromadzone na IKE będą własnością prywatną (będzie je można dziedziczyć). Ubezpieczony będzie mógł także skorzystać z innego rozwiązania. Składając odpowiednie oświadczenie będzie można przenieść zgromadzone w OFE środki na indywidualne konto w ZUS. Transfer ten będzie darmowy, lecz środki nie będą podlegały dziedziczeniu³⁸.

³⁶ Sejm Rzeczypospolitej Polskiej, (<https://www.sejm.gov.pl/Sejm9.nsf/PrzebiegProc.xsp?nr=114>), dostęp: 23.03.2021 r.

³⁷ Sejm Rzeczypospolitej Polskiej, (<https://www.sejm.gov.pl/Sejm9.nsf/PrzebiegProc.xsp?id=EB813D458A814099C1258696004456D8>), dostęp: 23.03.2021 r.

³⁸ Sejm Rzeczypospolitej Polskiej, (<https://www.sejm.gov.pl/Sejm9.nsf/PrzebiegProc.xsp?id=EB813D458A814099C1258696004456D8>), dostęp: 23.03.2021 r.

Na drugą połowę 2021 roku planowane są także zmiany w III filarze systemu emerytalnego. Polacy, podobnie jak obywatele pozostałych państw Unii Europejskiej, będą mogli zdecydować się na uczestnictwo w unijnym programie dodatkowego oszczędzania na starość. Ogólnoeuropejski indywidualny produkt emerytalny (OIPE) ma być produktem transgranicznym, dostępnym online i skierowanym przede wszystkim do migrantów zarobkowych. Aktualnie nie istnieje bowiem mechanizm, który pozwalałby na swobodne przetransferowanie oszczędności emerytalnych między systemami różnych państw³⁹.

2.4. Konstrukcja kanadyjskiego systemu emerytalnego

System emerytalny w Kanadzie jest według ekspertów sporządzających raport *Mercer CFA Institute Global Pension Index 2020* jednym z najbardziej efektywnych systemów na całym świecie. Kanadyjski system emerytalny, podobnie jak polski, cechuje trzyfilarowa konstrukcja. Dochód seniorów może pochodzić z następujących źródeł:

- Old Age Security (OAS) i Guaranteed Income Supplement (GIS) – I filar,
- Canada Pension Plan (CPP) lub Quebec Pension Plan (QPP) – II filar,
- programy emerytalne opłacane przez pracodawców oraz indywidualne inwestycje oraz oszczędności – III filar⁴⁰.

I filar skonstruowany jest tak, by zapewnić możliwość zaspokojenia podstawowych potrzeb także osobom, które nigdy nie pracowały. Każdej osobie, która ukończyła 65 rok życia przysługuje comiesięczne świadczenie – niezależnie od tego czy kiedykolwiek wcześniej pracowała lub wciąż aktualnie pracuje. Zatem przyszli beneficjenci emerytury z OAS nie muszą wpłacać składek emerytalnych, aby móc z niej skorzystać. Zapisy regulujące przyznawanie świadczenia promują osoby dłużej aktywne zawodowo. Przyjmowanie świadczeń można odroczyć aż do 5 lat, a wraz z upływem każdego miesiąca zwiększa się wysokość otrzymywanego w przyszłości miesięcznego dochodu. Poza wymogiem wiekowym, aby otrzymać to świadczenie należy być obywatelem Kanady lub jej stałym rezydentem i mieszkać w tym kraju przez co najmniej 10 lat. Kluczowym czynnikiem przy ustalaniu wysokości emerytury jest ilość lat zamieszkałych w Kanadzie po ukończeniu 18 roku życia. Maksymalny wymiar świadczenia przeznaczony jest dla osób, które po osiągnięciu dorosłości przeżyły tam

³⁹ Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) z dnia 20 czerwca 2019 r. w sprawie ogólnoeuropejskiego indywidualnego produktu emerytalnego (OIPE) (Dz.U.UE.L.2019.198.1).

⁴⁰ D. Lacasse, *The Evolution of the Canada Pension Plan*, „Queen’s Policy Review” 2017, Volume 8, Issue 1, s. 26.

40 lub więcej lat. Część obywateli jest automatycznie wybierana i zapisywana do emerytury OAS. Miesiąc po ukończeniu 64 roku życia otrzymują oni list z informacją, czy zostali automatycznie dodani do systemu. Nadal mogą oni jednak odłożyć otrzymywanie świadczenia w czasie. Osoby, które nie otrzymały listu z informacją o kwalifikacji muszą złożyć odpowiedni wniosek przyznania świadczenia, a następnie wysłać formularz zgłoszeniowy⁴¹.

OAS jest finansowane bezpośrednio ze zgromadzonych przez budżet państwa oszczędności. Władze kanadyjskie nie powinny jednak zaprzestawać udoskonalania tego systemu poprzez bieżące uaktualnianie sposobu wyliczania wskaźnika waloryzacji i dostosowywanie jego uniwersalności do potrzeb zmieniającego się społeczeństwa⁴². Uzupełnieniem OAS jest GIS – Guaranteed Income Supplement, czyli comiesięczny dodatek do emerytury dla osób, których dochody z tytułu OAS nie są w stanie zaspokoić ich wszystkich podstawowych potrzeb. Warunkiem koniecznym otrzymania tego świadczenia jest coroczne składanie zeznania podatkowego. Obywatele spełniający wymagania są zazwyczaj rejestrowani do programu w momencie rejestracji do OAS⁴³.

Drugim filarem tego systemu jest Canada Pension Plan (Quebec Pension Plan dla osób pracujących na terenie prowincji Quebec⁴⁴). Każda osoba pracująca w Kanadzie, której miesięczna pensja jest większa niż kwota zwolnienia (3500 dolarów kanadyjskich w 2021 roku⁴⁵) zobligowana jest do opłacania składek emerytalnych w ramach tego systemu⁴⁶. Nadzorowaniem i inwestowaniem środków wniesionych przez ubezpieczonych zajmuje się Canada Pension Plan Investment Board (CPPIB). Przedsiębiorstwo to zostało powołane w 1997 roku, aby poprzez umiejętne zarządzanie posiadanymi pieniędzmi zapewnić odpowiednie wysokie świadczenia zarówno obecnym jak i przyszłym kanadyjskim seniorom. Wysokość

⁴¹ *Old Age Security (OAS) pension*, Government of Canada, (<https://www.canada.ca/en/financial-consumer-agency/services/retirement-planning.html>), dostęp: 01.03.2021 r.

⁴² D. Beland, G. P. Marchildon, M. J. Prince, *Understanding Universality within a Liberal Welfare Regime: The Case of Universal Social Programs in Canada*, „Social Inclusion” 2020, Vol 8, No 1, s. 129.

⁴³ K. Koebel, D. Pohler, *Expanding the Canada Workers Benefit to Design a Guaranteed Basic Income*, „Canadian Public Policy”, 2019, Vol. 45, No. 3, s. 292.

⁴⁴ B. J. MacDonald, *Get the Most from the Canada & Quebec Pension Plans by Delaying Benefits: The Substantial (and Unrecognized) Value of Waiting to Claim CPP/QPP Benefits*, National Institute on Ageing, Ryerson University, Toronto 2020, s. 14.

⁴⁵ *CPP contribution rates, maximums and exemptions*, Government of Canada, (<https://www.canada.ca/en/revenue-agency/services/tax/businesses/topics/payroll/payroll-deductions-contributions/canada-pension-plan-cpp/cpp-contribution-rates-maximums-exemptions.html>),

dostęp: 02.03.2021 r.

⁴⁶ *Canada Pension Plan*, Minister of Justice, 2021, (<https://laws-lois.justice.gc.ca/>), dostęp: 01.03.2021 r.

otrzymywanych świadczeń zależy od długości okresu wpłacania składek oraz ich wielkości. Kolejnym ważnym czynnikiem jest moment rozpoczęcia pobierania świadczeń emerytalnych. Każdy uprawniony do otrzymywania emerytur w ramach tego systemu może zacząć je pobierać wraz z ukończeniem 60 roku życia. Nie jest jednak do tego zobligowany. Późniejszy start oznacza wyższe świadczenia w przyszłości. System nie daje jednak obywatelom możliwości odkładania wypłaty środków dłużej niż do ukończeniu przez nich 70 roku życia. Pieniądze zgromadzone na CPP lub QPP nie mogą zostać przejęte przez rząd na nadzwyczajne wydatki⁴⁷.

Kanadyjski system emerytalny zapewnia stosunkowo wysokie dochody na emeryturze przede wszystkim osobom, które w okresie aktywności zawodowej zarabiały mało bądź wcale. Programy emerytalne są jednak znacznie mniej efektywne w przypadku osób, które otrzymywały bardzo wysokie wynagrodzenia⁴⁸. Jednym ze sposobów na zwiększenie świadczeń otrzymywanych po przejściu na emeryturę jest uczestnictwo w programach występujących w III filarze systemu. Należą do nich np. opłacane przez pracodawców Registered Retirement Savings Plan (RRSP) oraz registered pension plan (RPP). Istnieje również możliwość wpłacania środków na taki plan zarówno przez pracownika i przez pracodawcę. Wraz z zakończeniem aktywności zawodowej i przejściem na emeryturę użytkownik planu ma możliwość:

- wypłacać oszczędzone środki w formie renty dożywotniej,
- ulokować środki na wybranym funduszu emerytalnym lub zainwestować w inne produkty (np. akcje, obligacje),
- połączyć dwie powyższe opcje⁴⁹.

Jedną z zalet lokowania środków w RRSP są przysługujące ulgi podatkowe. Suma wpłaconych składek może zostać odliczona od podatku dochodowego za dany rok. Dochody powstałe w wyniku obracania środków zgromadzonych w RRSP również są pozbawione opodatkowania, jeżeli uczestnik planu ich wcześniej nie wypłaci. Należy jednak pamiętać, że pieniądze pobrane z RRSP uważane są za dochód – trzeba zapłacić od nich należny podatek.

⁴⁷ *CPP retirement pension: Overview*, Government of Canada,

(<https://www.canada.ca/en/services/benefits/publicpensions/cpp.html>), dostęp: 02.03.2021 r.

⁴⁸ B. J. MacDonald, *New Canada Pension Plan Enhancements: What Will They Mean for Canadian Seniors?*, "Canadian Public Policy", 2019, Vol. 45, No. 4, s. 406.

⁴⁹ A. Goldman, *What is an RRSP & How Does It Work*, Wealthsimple 2021, (<https://www.wealthsimple.com/en-ca/learn/what-is-rrsp>), dostęp: 02.03.2021 r.

Założenia programu pozwalają jednak w niektórych sytuacjach na wypłatę środków bez konieczności ponoszenia obciążeń podatkowych, gdy zostaną one spożytkowane np. na zakup domu, opłacenie studiów. Podobnym rozwiązaniem dostępnym w ramach III filaru systemu emerytalnego są Tax-Free Savings Accounts (TFSA). Środki gromadzone na tych kontach oszczędnościowych lokowane są w różne produkty finansowe i jak wskazuje nazwa programu – dochody dzięki temu osiągnięte (odsetki, dywidendy itp.) są pozbawione opodatkowania. Środki pieniężne wypłacane z TFSA nie są uznawane jako przychód, ale istnieje roczny limit wysokości wpłacanych środków (6000 dolarów kanadyjskich w 2020 roku)⁵⁰.

Zgodnie z przywołanym wcześniej raportem CFA Institute z 2020 roku, kanadyjski system emerytalny jest jednym z lepszych na świecie. Wskazane są jednak pewne mankamenty, które wymagają poprawy, aby system ten mógł konkurować z tymi działającymi w Holandii i Danii. Twórcy raportu zwracają uwagę na konieczność:

- zwiększenia liczby osób korzystających z III filara systemu poprzez wprowadzenie atrakcyjnych programów, które nie wymagałyby udziału pracodawców,
- redukcji zadłużenia gospodarstw domowych,
- zmniejszenia długu publicznego,
- zachęcania pracowników do aktywności zawodowej również w starszym wieku ze względu na ciągły wzrost oczekiwanej długości życia⁵¹.

2.5. Uwarunkowania funkcjonowania systemu emerytalnego w Polsce i w Kanadzie

Starzenie się społeczeństwa to problem, z którym muszą zmagać się rządzący w większości krajów Europy i obu Ameryk. Polska i Kanada nie są pod tym względem wyjątkowe, dlatego również muszą starać się maksymalnie zredukować negatywne skutki tego zjawiska. Zgodnie z raportem ONZ w 2019 osoby powyżej 65 roku życia stanowiły w Polsce 18,1% ogółu ludności, a w 2030 ma to być już 23,2% (na jedną osobę w wieku 65+ będzie przypadać tylko 2,5 osoby w wieku produkcyjnym). W Kanadzie osoby w tym wieku stanowią aktualnie 17,6% całkowitej ludności, a w 2030 roku ma to być 22,8% (podobnie jak w Polsce, stosunek osób w wieku poprodukcyjnym do osób aktywnych zawodowo ma wynosić 4:10)⁵². Pod tym względem

⁵⁰ *Sources of retirement income*, Government of Canada, (<https://www.canada.ca/en/financial-consumer-agency/services/retirement-planning/sources-retirement-income.html>), dostęp: 05.03.2021 r.

⁵¹ *Mercer CFA Institute Global Pension Index 2020*, op cit., s. 29.

⁵² *World Population Ageing 2019: Highlights*, United Nations, Nowy Jork 2019, s. 34-37.

struktura obu społeczeństw jest i ma być zatem niemal identyczna. Różnice między ludnością polską i kanadyjską można jednak dostrzec porównując oczekiwaną długość życia obywateli obu państw. Jak wynika z aktualnych wskazań zamieszczonych przez Bank Światowy, oczekiwana długość życia w Polsce wynosi 77,6 lat i w ostatnich kilku latach można nawet zaobserwować jej niewielki spadek. Natomiast w Kanadzie wartość tego wskaźnika wynosi obecnie niemal 82 lata⁵³. Mężczyzna urodzony w Polsce w 2019 roku będzie żył średnio 74,1 roku, a kobieta 81,8.⁵⁴ W Kanadzie będzie to odpowiednio 79,9 oraz 84 lata⁵⁵. Można zatem zauważyć, że przedstawiciele obu płci w Kanadzie żyją dłużej niż ich polscy odpowiednicy. W przypadku mężczyzn różnica jest bardzo duża - wynosi niemal 6 lat.

Jak zostało wspomniane wcześniej, wiek emerytalny w Polsce wynosi 60 lat dla kobiet oraz 65 lat dla mężczyzn (efektywny wiek emerytalny dla mężczyzn to 62,8 roku, a dla kobiet 60,6 roku). Nie jest to zatem w żadnym stopniu powiązane z przedstawioną powyżej oczekiwaną długością życia. Przyjmując za wiek emerytalny w Kanadzie ten wymagany by otrzymać świadczenia z OAS/GIS (65 lat) można zauważyć, że Polki będą średnio otrzymywać świadczenia emerytalne blisko 3 lata dłużej od Kanadyjek. Z drugiej strony, mężczyźni w Polsce będą na emeryturze średnio o niemal 6 lat krócej niż Kanadyjczycy.

Oceniając systemy emerytalne zazwyczaj definiuje się ich adekwatność. Aby dokładnie określić adekwatność danego systemu należy ustalić jej wartość na trzech płaszczyznach⁵⁶:

- zapobieganie przed ubóstwem,
- wygładzanie konsumpcji w trakcie życia,
- różnice w adekwatności między płciami.

Podstawowym miernikiem, który pozwala na opis sytuacji ekonomicznej gospodarstw domowych w danym państwie jest wysokość dochodów. Nie określa ona dokładnie poziomu życia obywateli, ale pokazuje zdolność do zaspokajania potrzeb⁵⁷. Sytuacja dochodowa

⁵³ *Life expectancy at birth, total (years)*, The World Bank, (<https://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.LE00.IN?>), dostęp: 05.03.2021 r.

⁵⁴ *Trwanie życia w 2019 r.*, Główny Urząd Statystyczny, Departament Badań Demograficznych, Warszawa 2020, s. 11.

⁵⁵ *What is the life expectancy in Canada?*, Canada Protection Plan 2020, (<https://www.cpp.ca/blog/what-is-the-life-expectancy-in-canada/>), dostęp: 05.03.2021 r.

⁵⁶ F. Chybalski, E. Marcinkiewicz, *The Replacement Rate: An Imperfect Indicator of Pension Adequacy in Cross-Country Analyses*, „Social Indicators Research”, 2016, Volume 126, s. 104.

⁵⁷ J. Filiczowska, T. Jedynak, *Pracownicze plany kapitałowe jako mechanizm poprawy adekwatności systemu emerytalnego w Polsce*, „Zeszyty naukowe UEK”, 2020, 1 (985), s.19.

seniorów na tle przeciętnych gospodarstw domowych jest podobna w obu krajach. W Polsce, osoba w wieku 65+ osiągają średnio dochody równe 88,7% całkowitego wynagrodzenia przeciętnego obywatela, a w Kanadzie jest to 90,5% (przy uwzględnieniu dochodów z tytułu pracy, samozatrudnienia oraz świadczeń emerytalnych)⁵⁸. Należy jednak pamiętać, że przeciętne dochody w tych krajach diametralnie się różnią. Średni roczny dochód przeciętnego mieszkańca Polski w 2018 roku wyniósł 15 004 USD, podczas gdy w Kanadzie było to 41 327 USD. Ze względu na różne ceny produktów i usług w poszczególnych krajach OECD (Organizacja Współpracy Gospodarczej i Rozwoju) zaproponowało kurs PPP (*purchase power parity*). Pozwala on na zamienienie walut państw członkowskich na dolara amerykańskiego z uwzględnieniem ich parytetu nabywczego w państwach macierzystych. Po takim przeliczeniu, roczny dochód przeciętnego Polaka wynosi 30 490 USD, a Kanadyjczyka 43 022 USD⁵⁹. Efektywna różnica w zarobkach jest więc znacznie mniejsza, ale nadal większym budżetem dysponują mieszkańcy Kanady – tym samym też kanadyjscy seniorzy. Sytuacja majątkowa seniorów mieszkających w państwie z Ameryki Północnej jest bardziej zróżnicowana. Świadczy o tym wartość współczynnika ubóstwa wśród osób w wieku poprodukcyjnym⁶⁰, która wynosi tam 12,2%. W Polsce ta wartość jest znacznie niższa – 9,3%. W najbliższej przyszłości bardzo prawdopodobna jest jednak zmiana tej sytuacji. Na emeryturę będzie przechodzić coraz więcej osób, których świadczenia będą wypłacane w ramach nowego systemu emerytalnego. Ze względu na inny sposób ustalania wysokości świadczeń będą one niższe niż dla emerytów objętych starym systemem⁶¹. W porównaniu z innymi członkami OECD oba kraje wypadają aktualnie dość dobrze. Najniższa wartość współczynnika wśród państw członkowskich to 2,8% (Islandia), a najwyższa wynosi 43,8% (Korea Południowa)⁶².

Analizując wyładanie konsumpcji w trakcie trwania życia obywateli należy zwrócić uwagę na stopę zastąpienia - jedną z podstawowych miar używanych do badania adekwatności dochodowej emerytur. Jest to stosunek otrzymywanych świadczeń emerytalnych do uzyskiwanego w okresie aktywności zawodowej dochodu wyrażony w

⁵⁸ OECD, *Pensions at a Glance 2019: OECD and G20 Indicators*, OECD Publishing, Paryż 2019, s. 22.

⁵⁹ *Ibidem*, s. 193.

⁶⁰ Wartość współczynnika to liczba gospodarstw domowych posiadających dochód mniejszy niż połowa średniego wynagrodzenia w państwie do liczby wszystkich gospodarstw domowych, przedstawia udział osób zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym.

⁶¹ J. Filiczowska, T. Jedynek, *op. cit.*, s. 19.

⁶² OECD, *Pensions at a Glance 2019: OECD and G20 Indicators*, *op. cit.*, s. 23.

postaci procentowej. Stopę zastąpienia brutto (netto) dla całego systemu wyraża stosunek przeciętnej wartości brutto (netto) emerytury do przeciętnego wynagrodzenia brutto (netto) w gospodarce narodowej⁶³. Według danych OECD, dla osób przechodzących na emeryturę które opłacały wyłącznie składki obowiązkowe, ogólna stopa zastąpienia brutto wynosi w Polsce 29,4%, w Kanadzie jest to 39%. Jest to efektywnie bardzo duża różnica, gdyż wysokość składek na świadczenia emerytalne w Polsce wynosi 19,52% podstawy wymiaru składki, a w Kanadzie jest to tylko 9,9%. Wyższa wartość wskaźnika adekwatności w Kanadzie wynika przede wszystkim z wyższych świadczeń socjalnych wypłacanych w ramach I filaru systemu. Można to zaobserwować porównując stopę zastąpienia brutto wśród osób o różnych zarobkach. Dla osób, które zarabiały najmniej w okresie aktywności zawodowej wartość wskaźnika wynosi 50,9%. Dla osób o średnich pensjach jest to 39%, a jedynie 29,8% dla najlepiej zarabiających. Ponieważ wiek emerytalny w Kanadzie jest jednakowy dla obu płci to nie występują tam różnice z tym związane. W Polsce można zaobserwować odwrotne tendencje. Stopa zastąpienia brutto dla mężczyzn wynosi 29,4% niezależnie od wcześniejszych dochodów. Dla kobiet jest ona jednak inna - dla kobiet o najniższych wynagrodzeniach różnica jest minimalna, stopa zastąpienia wynosi 29,8%. Zdecydowane odchylenie widać jednak w przypadku kobiet, które zarabiały więcej – wartość wskaźnika to jedynie 22,5%. Jest to jeden z kluczowych aspektów, który powinien zostać zmieniony w polskim systemie emerytalnym. Niedopuszczalne jest, aby w nowoczesnym społeczeństwie różnica w adekwatności emerytur między płciami była aż tak duża. Wartość stopy zastąpienia brutto dla mężczyzn w obu analizowanych państwach przedstawiono w tabeli 2.6.

Tabela 2.6. Stopa zastąpienia brutto (wyrażona w %) dla mężczyzn oszczędzających wyłącznie w ramach obowiązkowej części systemu emerytalnego

Wyszczególnienie	Niskie pensje	Średnie pensje	Wysokie pensje
Polska	29,4	29,4	29,4
Kanada	50,9	39,0	29,8

Źródło: OECD, *Pensions at a Glance 2019: OECD and G20 Indicators*, OECD Publishing, Paryż 2019, s. 147.

Wartość tego wskaźnika dla kobiet została zaprezentowana w tabeli 2.7.

⁶³ K. Bielawska, *Adekwatność emerytur w świetle zmian polskiego systemu emerytalnego*, „Zarządzanie i finanse”, 2016, rok 14, nr 4, s. 31-32.

Tabela 2.7. Stopa zastąpienia brutto (wyrażona w %) dla kobiet oszczędzających wyłącznie w ramach obowiązkowej części systemu emerytalnego w Polsce i w Kanadzie według danych z raportu OECD

Wyszczególnienie	Niskie pensje	Średnie pensje	Wysokie pensje
Polska	29,8	22,5	22,5
Kanada	50,9	39,0	29,8

Źródło: OECD, *Pensions at a Glance 2019: OECD and G20 Indicators*, OECD Publishing, Paryż 2019, s. 147.

Należy również zwrócić uwagę na poziom dobrowolnych oszczędności w czasie aktywności zawodowej. Dla osób, które w Kanadzie zdecydowały się na udział w nieobowiązkowych programach emerytalnych, stopa zastąpienia brutto wynosi 71,9% dla najmniej zamożnych osób, 64,1% dla osób o średnich zarobkach i 54,9% dla najbogatszych. Jej wartość jest zatem o 25,1 punktu procentowego wyższa niż dla osób, które nie przystąpiły do rozwiązań dostępnych w ramach III filaru⁶⁴. Podobny efekt planowali rządzący w Polsce wprowadzając Pracownicze Plany Kapitałowe. Rozwiązanie to wciąż jest w Polsce wdrażane, zatem trudno przewidzieć jego przyszłe efekty.

Kolejnym aspektem, który jest istotny w ocenie systemów emerytalnych jest ich stabilność. Stabilność to kryterium odnoszące się do równowagi finansowej między dochodami, a zobowiązaniami systemów. Publiczny system emerytalny musi być stabilny w długim okresie, aby nie naruszyć istotnie stanu finansów publicznych⁶⁵. Twórcy przytaczanego wcześniej rankingu znacznie wyżej oceniali stabilność systemu emerytalnego w Kanadzie (64,4 do 40,7 polskiego systemu). Wynika to przede wszystkim z wartości udziału wydatków publicznych na finansowanie systemu emerytalnego we wszystkich wydatkach ogółem. W Kanadzie było to w 2015 roku 11,5% (4,7%, gdy wartość wydatków jest porównywana do PKB kraju), podczas gdy w Polsce 26,4% (11,1%) - jest to jedna z najwyższych wartości wśród państw OECD. Według analiz OECD w Kanadzie prognozowany jest stopniowy wzrost udziału wydatków publicznych w PKB. Natomiast w Polsce jego wartość będzie utrzymywała się w najbliższych latach na podobnym poziomie. W tabeli 2.8 zaprezentowano aktualny udział wydatków publicznych na finansowanie systemu emerytalnego w stosunku do PKB w wybranych państwach oraz prognozę na rok 2050.

⁶⁴ OECD, *Pensions at a Glance 2019: OECD and G20 Indicators*, op. cit., s. 147.

⁶⁵ Europejski semestr – zestawienie informacji tematycznych: adekwatność i stabilność świadczeń emerytalnych, Komisja Europejska, (https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/file_import/european-semester-thematic-factsheet-adequacy-sustainability-pensions_pl.pdf), dostęp: 07.03.2021 r.

Tabela 2.8. Udział wydatków publicznych na finansowanie systemu emerytalnego w stosunku do PKB (wyrażony w %) dla wybranych państw według OECD – stan na rok 2020 oraz prognoza na rok 2050

Wyszczególnienie	2020	2050
Polska	11,1	11,2
Kanada	5,5	6,9
Austria	13,9	14,6
Belgia	12,6	14,7
Dania	9,3	7,8
Francja	15,0	13,8
Grecja	13,4	12,5
Niemcy	10,3	12,2
Wielka Brytania	7,7	8,3
USA	4,9	5,9
Średnia OECD	8,8	9,4

Źródło: OECD, *Pensions at a Glance 2019: OECD and G20 Indicators*, OECD Publishing, Paryż 2019, s. 203.

Kanadyjczycy dużo środków lokują w nieobowiązkowe, prywatne programy emerytalne – 3,1% Produktu Krajowego Brutto (około 2/3 publicznych wydatków na świadczenia emerytalne). W Polsce taka statystyka nie jest prowadzona⁶⁶.

2.6. Podsumowanie

Polski system emerytalny jest systemem o zdefiniowanej składce, który został zaprojektowany na podstawie trzyfilarowej konstrukcji zaproponowanej w 1994 roku poprzez Bank Światowy. Podobne założenia cechują system emerytalny w Kanadzie. W oparciu o zastosowane w artykule kryteria oraz ranking sporządzony przez CFA Institute można uznać, że pierwsza hipoteza jest prawdziwa - kanadyjski system emerytalny cechuje wyższa adekwatność dochodowa od systemu istniejącego w Polsce. Przewaga kanadyjskiego systemu emerytalnego w tym aspekcie wynika przede wszystkim z wyższych świadczeń wypłacanych w ramach I filaru. Jednakże to polscy rządzący przeznaczają na dofinansowanie systemu emerytalnego większą część wydatków budżetu państwa. Wartość wydatków publicznych na świadczenia emerytalne wyniosła w Polsce 26,4% wszystkich wydatków ogółem, a w Kanadzie

⁶⁶ OECD, *Pensions at a Glance 2019: OECD and G20 Indicators*, op. cit., s. 201.

jedynie 11,5%. Dodatkowo, wysokość składki na przyszłą emeryturę wynosi w Polsce 19,52% podstawy wymiaru składki. W porównywanym państwie jest to jedynie 9,9%. Jednakże adekwatność otrzymywanych świadczeń w Polsce jest dużo niższa, a największa różnica występuje właśnie w adekwatności świadczeń dla osób zarabiających najmniej (50,9% do 29,4%).

Druga hipoteza także została pozytywnie zweryfikowana. W Kanadzie nie występuje różnica w adekwatności świadczeń emerytalnych między płciami. W Polsce powinny zostać wprowadzone odpowiednie regulacje, gdyż kobiety o średnich i wysokich zarobkach dostają aktualnie emerytury mniej adekwatne w stosunku do mężczyzn. Ustawowy wiek emerytalny mężczyzn jest w obu państwach taki sam (65 lat), za to kobiety przechodzą w Polsce na emeryturę 5 lat wcześniej niż Kanadyjki (odpowiednio 60 i 65 lat). Oczekiwana długość życia obywateli jest wyższa w Kanadzie, zatem tamtejsi mężczyźni otrzymują świadczenia emerytalne o niemal 6 lat dłużej niż Polacy. Wcześniejsze zakończenie aktywności zawodowej pozwala Polkom na pobieranie świadczeń średnio o 2,8 roku dłużej niż obywatelkom kraju z Ameryki Północnej. Obywatele obu krajów, którzy w okresie aktywności zawodowej otrzymują wyższe dochody, powinni korzystać z dodatkowych, prywatnych programów emerytalnych. Również w tym aspekcie lepiej wypada system kanadyjski. Do gromadzenia i pomnażania wpłacanych przez użytkowników środków powołana została firma CPPIB. W przeciwieństwie do działających w Polsce do tej pory OFE, rządzący nie mają dostępu do przechowywanych tam środków. Wszystkie formy dodatkowego oszczędzania w ramach systemu wymagają jednak udziału pracodawcy. W obu krajach w roku 2030 na jednego seniora ma przypadać zaledwie 2,5 osoby czynnej zawodowo, zatem kluczowym zadaniem władz jest zachęcanie obywateli do oszczędzania środków w dobrowolnej części systemu oraz zapewnienie jak najwyższej stopy zwrotu z inwestycji. Istotne jest także budowanie poczucia bezpieczeństwa wśród obywateli i zwiększanie przejrzystości oraz dostępności efektywnych dodatkowych programów zabezpieczenia emerytalnego.

Literatura

Literatura zwarta

Chybalski F., *System emerytalny: definicje, cele, klasyfikacje*, [w:] *Adekwatność dochodowa, efektywność i redystrybucja w systemach emerytalnych. Ujęcie teoretyczne, metodyczne i empiryczne*, pod red. F. Chybalskiego, C.H. Beck, Warszawa 2016.

- Cycoń M., *Odwrócona hipoteka jako forma zabezpieczenia emerytalnego*, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, Kraków 2017.
- Czerwiec E., *Ubezpieczenia społeczne*, [w:] *Ubezpieczenia*, pod red. W. Sułkowskiej, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Krakowie, Kraków 2007.
- Fudali D., *Ewolucja polskiego systemu emerytalnego*, [w:] *Między klasycznym a nowoczesnym modelem zabezpieczenia emerytalnego. Przegląd Ubezpieczeń 2020*, pod red. M. Cyconia, T. Jedynaka, Fundacja Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Kraków 2020.
- Jedynak T., *Charakterystyka systemu emerytalnego w ramach powszechnego ubezpieczenia społecznego*, [w:] *System ubezpieczeń społecznych*, pod red. W. Sułkowskiej, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Kraków 2014.
- Kolek A., *Powszechne systemy emerytalne w krajach Europy Środkowo- Wschodniej. Analiza porównawcza*, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 2012.
- Kulpaka P., *Funkcjonowanie systemu emerytalnego w Polsce trzynastę lat po reformie. Konsekwencje dla gospodarki*, [w:] *Studia Ekonomiczne nr 129. Współczesne problemy ekonomiczne. Wybrane zagadnienia teoretyczne a praktyka gospodarcza.*, pod red. U. Zagórnej-Jonasz, K. Nagel, Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach, Katowice 2013.
- MacDonald B. J., *Get the Most from the Canada & Quebec Pension Plans by Delaying Benefits: The Substantial (and Unrecognized) Value of Waiting to Claim CPP/QPP Benefits*, National Institute on Ageing, Ryerson University, Toronto 2020.
- Muszalski W., *Ubezpieczenia społeczne. Podręcznik akademicki*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004.
- OECD, *Pensions at a Glance 2019: OECD and G20 Indicators*, OECD Publishing, Paryż 2019.
- Popek M., Szymański M., *Pracowniczy program emerytalny. Czy to się opłaci?*, Komisja Nadzoru Finansowego, Warszawa 2012.
- Trwanie życia w 2019 r.*, Główny Urząd Statystyczny, Departament Badań Demograficznych, Warszawa 2020.
- World Population Ageing 2019: Highlights*, United Nations, Nowy Jork 2019.
- Żuk P., *Filar kapitałowy w systemie emerytalnym w Polsce*, Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Warszawa 2014.

Artykuły naukowe

- Beland D., Marchildon G. P., Prince M. J., *Understanding Universality within a Liberal Welfare Regime: The Case of Universal Social Programs in Canada*, „Social Inclusion” 2020, Vol 8, No 1.
- Bielawska K., *Adekwatność emerytur w świetle zmian polskiego systemu emerytalnego*, „Zarządzanie i finanse”, 2016, rok 14, nr 4.
- Chybalski F., Marcinkiewicz E., *The Replacement Rate: An Imperfect Indicator of Pension Adequacy in Cross-Country Analyses*, „Social Indicators Research”, 2016, Volume 126.
- Filiczowska J., Jedynak T., *Pracownicze plany kapitałowe jako mechanizm poprawy adekwatności systemu emerytalnego w Polsce*, „Zeszyty naukowe UEK”, 2020, 1 (985), s.19.
- Jedynak T., *Kształt powszechnego systemu emerytalnego w Polsce w świetle klasycznych typologii wielofilarowych*, „Problemy Polityki Społecznej” 2019, nr 1.
- Koebel K., Pohler D., *Expanding the Canada Workers Benefit to Design a Guaranteed Basic Income*, “Canadian Public Policy”, 2019, Vol. 45, No. 3.
- Lacasse D., *The Evolution of the Canada Pension Plan*, „Queen’s Policy Review” 2017, Volume 8, Issue 1.
- MacDonald B. J., *New Canada Pension Plan Enhancements: What Will They Mean for Canadian Seniors?*, “Canadian Public Policy”, 2019, Vol. 45, No. 4.
- Nowacka A., Ścibło A., *Uwarunkowania systemu emerytalnego w Polsce*, „Zeszyty Naukowe PWSZ w Płocku. Nauki Ekonomiczne” 2017, nr 1(25).

Owczarek J., *Druga fala reform emerytalnych w świetle zmodyfikowanej wielofilarowej koncepcji Banku Światowego*, „Rozprawy ubezpieczeniowe” 2011, zeszyt 10.

Szczepański M., *Ryzyko ubóstwa osób starszych a konstrukcja zreformowanego systemu emerytalnego w Polsce*, „Zeszyty Naukowe - Uniwersytet Szczeciński. Finanse, Rynki Finansowe, Ubezpieczenia” 2015, nr 73.

Akty prawne

Ustawa z dnia 2 marca 2000 r. o zmianie ustawy o pracowniczych programach emerytalnych oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. 2000 nr 22 poz. 270).

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o zmianie ustawy o systemie ubezpieczeń społecznych oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. 2003 nr 166 poz. 1609).

Ustawa z dnia 20 kwietnia 2004 r. o zmianie ustawy o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. 2004 nr 121 poz. 1264).

Ustawa z dnia 27 lipca 2005 r. o zmianie ustawy o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych oraz ustawy - Karta Nauczyciela (Dz.U. 2005 nr 167 poz. 1397).

Ustawa z dnia 26 czerwca 2009 r. o zmianie ustawy o organizacji i funkcjonowaniu funduszy emerytalnych oraz ustawy o zmianie ustawy o organizacji i funkcjonowaniu funduszy emerytalnych oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. 2009 nr 127 poz. 1048).

Ustawa z dnia 25 marca 2011 r. o zmianie niektórych ustaw związanych z funkcjonowaniem systemu ubezpieczeń społecznych (Dz.U. 2011 nr 75 poz. 398).

Ustawa z dnia 11 maja 2012 r. o zmianie ustawy o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. 2012 poz. 637).

Ustawa z dnia 4 października 2018 r. o pracowniczych planach kapitałowych (Dz.U. 2018 poz. 2215).

Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) z dnia 20 czerwca 2019 r. w sprawie ogólnoeuropejskiego indywidualnego produktu emerytalnego (OIPE) (Dz.U.UE.L.2019.198.1).

Źródła internetowe

Canada Pension Plan, Minister of Justice, 2021, (<https://laws-lois.justice.gc.ca/>), dostęp: 01.03.2021 r.

CPP contribution rates, maximums and exemptions, Government of Canada, (<https://www.canada.ca/en/revenue-agency/services/tax/businesses/topics/payroll/payroll-deductions-contributions/canada-pension-plan-cpp/cpp-contribution-rates-maximums-exemptions.html>), dostęp: 02.03.2021 r.

CPP retirement pension: Overview, Government of Canada, (<https://www.canada.ca/en/services/benefits/publicpensions/cpp.html>), dostęp: 02.03.2021 r.

Europejski semestr – zestawienie informacji tematycznych: adekwatność i stabilność świadczeń emerytalnych, Komisja Europejska, (https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/file_import/european-semester_thematic-factsheet_adequacy-sustainability-pensions_pl.pdf), dostęp: 07.03.2021 r.

Goldman A., *What is an RRSP & How Does It Work*, Wealthsimple 2021, (<https://www.wealthsimple.com/en-ca/learn/what-is-rrsp>), dostęp: 02.03.2021 r.

Life expectancy at birth, total (years), The World Bank, (<https://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.LE00.IN?>), dostęp: 05.03.2021 r.

Mercer CFA Institute Global Pension Index 2020, Mercer, Melbourne 2020, (<https://www.mercer.com.au/our-thinking/global-pension-index.html>), dostęp: 01.03.2021 r.

Old Age Security (OAS) pension, Government of Canada, (<https://www.canada.ca/en/financial-consumer-agency/services/retirement-planning.html>), dostęp: 01.03.2021 r.

Sejm Rzeczypospolitej Polskiej, (<https://www.sejm.gov.pl/Sejm9.nsf/PrzebiegProc.xsp?nr=114>), dostęp: 23.03.2021 r.

Sejm Rzeczypospolitej Polskiej,

(<https://www.sejm.gov.pl/Sejm9.nsf/PrzebiegProc.xsp?id=EB813D458A814099C1258696004456D8>),

dostęp: 23.03.2021 r.

Sektor funduszy emerytalnych w Polsce - ewolucja, kształt, perspektywy, Urząd Komisji Nadzoru Finansowego, Warszawa 2016,

(https://www.knf.gov.pl/knf/pl/komponenty/img/knf_157592_Sektor_funduszy_emerytalnych_w_Polsce_2016_47307_56352.pdf), dostęp: 20.02.2021 r.

Sources of retirement income, Government of Canada, (<https://www.canada.ca/en/financial-consumer-agency/services/retirement-planning/sources-retirement-income.html>), dostęp: 05.03.2021 r.

What is the life expectancy in Canada?, Canada Protection Plan 2020, (<https://www.cpp.ca/blog/what-is-the-life-expectancy-in-canada/>), dostęp: 05.03.2021 r.

Założenia programu Pracowniczych Planów Kapitałowych (PPK), Pracownicze Plany Kapitałowe,

(<https://www.mojepk.pl/informacje-ogolne.html>), dostęp: 20.02.2021 r.

Rozdział 3

Dodatkowe oszczędzanie na emeryturę jako sposób finansowania luki emerytalnej

Kinga Brzeźny¹

3.1. Wprowadzenie

Nie istnieje jedna definicja zabezpieczenia emerytalnego, a występowanie odmiennych warunków ekonomicznych, społecznych i politycznych powoduje, że zabezpieczenie emerytalne może przybierać różnorakie formy². Bez względu na różnice w budowie czy funkcjonowaniu systemów emerytalnych, głównym celem każdego z nich jest zapewnienie środków potrzebnych na okres starości. Warto jednak zwrócić uwagę w jakim stopniu systemy emerytalne, a w szczególności ich części bazowe, są w stanie zagwarantować pokrycie przyszłych potrzeb konsumpcyjnych emerytów. W Polsce od dłuższego czasu obserwuje się tzw. starzenie się społeczeństwa czyli wzrost liczby osób w wieku poprodukcyjnym w ogólnej liczbie mieszkańców. Od roku 1989 do roku 2017 liczba osób starszych wzrosła o więcej niż 3,5 mln osób, przy jednoczesnym spadku ogólnej liczby ludności o około 384 tys., a według prognoz GUS w roku 2030 aż 53,3% gospodarstw jednoosobowych będzie prowadzonych przez osoby powyżej 65 roku życia³. Obserwuje się również wydłużenie średniej dalszej długości trwania życia, która w 2019 roku dla osób w wieku 65 lat wynosiła około 18 lat i od 2010 roku wzrosła o ponad rok⁴. W związku z tak przedstawiającymi się zmianami demograficznymi należy spodziewać się niekorzystnych prognoz wysokości świadczeń emerytalnych. Wydłużenie długości życia po przejściu na emeryturę powoduje bowiem, że

¹Koło Naukowe Ubezpieczeń „Risk Management”, Katedra Zarządzania Ryzykiem i Ubezpieczeń, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie.

²L. Jabłońska-Porzuczek, W. Łuczka, *Powszechny system emerytalny a aktywność zawodowa emerytów*, Difin, Warszawa 2016, s. 36.

³*Starzenie się ludności w Unii Europejskiej - stan obecny i prognoza*, Biuro analiz, dokumentacji i korespondencji, Warszawa 2018, (www.stat.gov.pl), dostęp: 03.03.2021 r.

⁴*Komunikat Prezesa Głównego Urzędu statystycznego w sprawie zmienionej tablicy średniego dalszego trwania życia kobiet i mężczyzn za lata 2010 oraz 2017*, Główny Urząd Statystyczny, (www.stat.gov.pl), dostęp: 20.05.2020 r.

zgromadzone oszczędności emerytalne muszą zostać rozłożone w czasie na dłuższy okres, prowadząc do spadku wysokości świadczeń emerytalnych, a tym samym do wzrostu luki emerytalnej, czyli różnicy pomiędzy oczekiwaną a rzeczywistą stopą zastąpienia z systemu emerytalnego. Istotnym problemem staje się więc zgromadzenie odpowiednich oszczędności, aby pokryć różnicę w dochodach po przejściu na emeryturę.

Głównym celem niniejszej pracy jest analiza czynników oddziałujących na wysokość oszczędności koniecznych do pokrycia luki emerytalnej. W tym celu sformułowano następujące problemy badawcze:

- Czy Polacy są skłonni do dodatkowego oszczędzania na emeryturę?
- Jaka jest świadomość polskiego społeczeństwa na temat emerytury?
- Jaki jest rozmiar luki emerytalnej w Polsce?
- Ile należy oszczędzać by pokryć lukę emerytalną?
- Jak długość oszczędzania wpływa na wysokość przyszłych świadczeń emerytalnych?

W związku z tak postawionymi problemami przyjęto następującą hipotezę badawczą (H1): *Wydłużenie okresu aktywności zawodowej istotnie wpływa na zmniejszenie wysokości oszczędności koniecznych do pokrycia luki emerytalnej.* Aby zweryfikować powyższą hipotezę za główne cele przyjęto badanie skłonności do oszczędzania polskich gospodarstw domowych oraz próbę wskazania wysokości oszczędności potrzebnych do pokrycia luki emerytalnej.

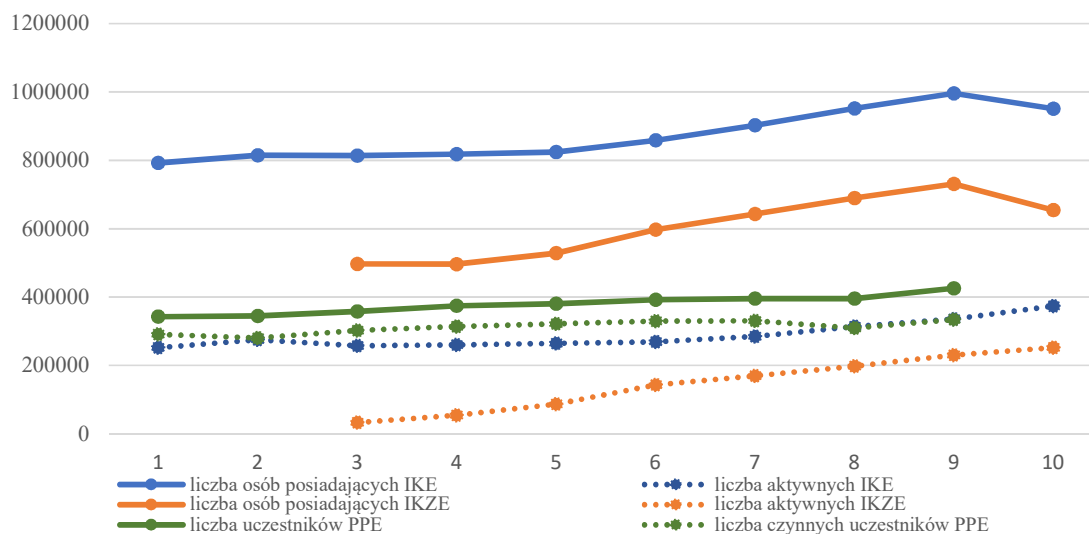
Do zbadania powyższych założeń wykorzystano następujące metody badawcze:

- przegląd literatury;
- analiza oraz porównanie zastanych danych empirycznych zawartych w raportach oraz badaniach, dotyczących produktów III filara oraz upowszechnienia dodatkowego oszczędzania wśród Polaków, m.in. raportów przeprowadzonych przez Radę Monitoru Społecznego, OECD, CBOS i IZFiA, TNS Polska, Fundację Citi Handlowy, Fundację Kronenberga oraz przez Instytut Spraw Publicznych;
- przeprowadzenie symulacji wielkości oszczędności potrzebnych do pokrycia luki emerytalnej.

3.2. Skłonność gospodarstw domowych w Polsce do dodatkowego oszczędzania na starość

Struktura demograficzna w Polsce oraz kształt systemu emerytalnego będącego systemem zdefiniowanej składki powodują, że wysokość świadczenia wypłacanego

z obowiązkowej części systemu będzie niewystarczająca do zaspokojenia wszystkich potrzeb jego uczestników. W związku z tym, aby zapewnić odpowiednie środki do zachowania choć zbliżonego poziomu życia, a w skrajnych przypadkach do uniknięcia ryzyka ubóstwa, konieczne jest korzystanie z dodatkowych form zabezpieczenia emerytalnego⁵.

Rysunek 3.1. Stopień partycypacji w III filarze polskiego system emerytalnego

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Informacje liczbowe o rynku IKE za lata 2010 – 2019*, Komisja Nadzoru Finansowego, (www.knf.gov.pl), dostęp: 07.02.2020 r., *Biuletyn roczny. Rynek PPE. Lata 2010 – 2019*, Komisja Nadzoru Finansowego, (www.knf.gov.pl), dostęp: 10.03.2020 r., *Informacje liczbowe o rynku IKZE za lata 2012 – 2019*, Komisja Nadzoru Finansowego, (www.knf.gov.pl), dostęp: 07.02.2020 r..

Wykres 3.1 przedstawia porównanie całkowitej liczby członków IKE, IKZE oraz PPE do uczestników czynnych⁶ w latach 2010-2019. Z danych wynika, że pomimo wzrostu liczby uczestników w każdej z badanych form oszczędzania, odsetek osób aktywnych zawodowo korzystających z III filara nadal jest niewielki. W 2019 roku wynosił on: dla IKE 5,8%, dla IKZE 4%, a dla PPE 2%. Ponadto znaczna część IKE i IKZE to konta, na które nie są dokonywane regularne wpłaty. Średni poziom aktywnych kont⁷ zarówno w IKE jak i IKZE w 2019 roku wynosił 39%. W przypadku PPE współczynnik uczestników aktywnych kształtował się na dużo wyższym poziomie niż w przypadku IKE i IKZE i wynosił 78%. Należy jednak pamiętać, że związane jest to ze sposobem ich finansowania. Obowiązkowa część wpłat na PPE dokonywana jest bowiem przez pracodawcę. Wpłaty na IKE i IKZE finansowane są natomiast

⁵ P. Kowalczyk-Rólczyńska, *Czynniki warunkujące posiadanie dobrowolnych oszczędności emerytalnych przez gospodarstwa domowe w Polsce*, „Wiadomości Ubezpieczeniowe” 2017, nr 2, s. 41.

⁶ Za uczestników czynnych uważa się uczestników, którzy w danym roku dokonali wpłat do programu.

⁷ Aktywni konta IKE i IKZE to konta na które w danym roku dokonano wpłaty.

wyłącznie przez uczestników. W 2019 roku jako czwarty produkt III filara wprowadzone zostały Pracownicze Plany Kapitałowe. Liczba ich uczestników na koniec 2019 roku wyniosła 328 926 co stanowiło 2% osób aktywnych zawodowo. Pracownicze Plany Kapitałowe w związku z obowiązkiem tworzenia ich przez pracodawców oraz z systemem automatycznego zapisu mogą istotnie wzmocnić III filar.

W ramach III filaru oferowany jest zamknięty katalog produktów, a wielkość oszczędzania ograniczona jest w związku z narzuconymi przez państwo limitami wpłat⁸. Wobec tego Polacy, aby zgromadzić odpowiednie środki do pokrycia luki emerytalnej, powinni być zainteresowani również innymi formami oszczędzania. Niestety według raportu *Diagnoza Społeczna 2015*⁹ jedynie 45% polskich gospodarstw deklaruje posiadanie jakichkolwiek oszczędności. W grupie osób nieposiadających oszczędności dominują utrzymujący się z niezarobkowych źródeł oraz renciści. Wyniki przeprowadzonego przez Fundację Kronenberga w 2011 roku raportu *Postawy Polaków wobec oszczędzania*¹⁰ wskazują również, że deklarowanie przez gospodarstwa domowe oszczędzania nie wiąże się z konkretnymi zachowaniami. Tylko około 7% oszczędzających robi to regularnie, z czego ponad połowa deklaruje miesięczne oszczędności nieprzekraczające 25% miesięcznych dochodów, a 14% Polaków od 26 do 50% dochodów.

Według komunikatu z badań przeprowadzonego przez CBOS w 2019 roku *Polacy o swoich długach i oszczędnościach*¹¹ trzy czwarte ankietowanych posiadających oszczędności byłaby w stanie utrzymać się z nich na takim samym poziomie co najmniej 2 miesiące, w tym niemal jedna czwarta dłużej niż pół roku. Około 10% badanych zgromadzone środki wystarczyłyby na utrzymanie się przez miesiąc.

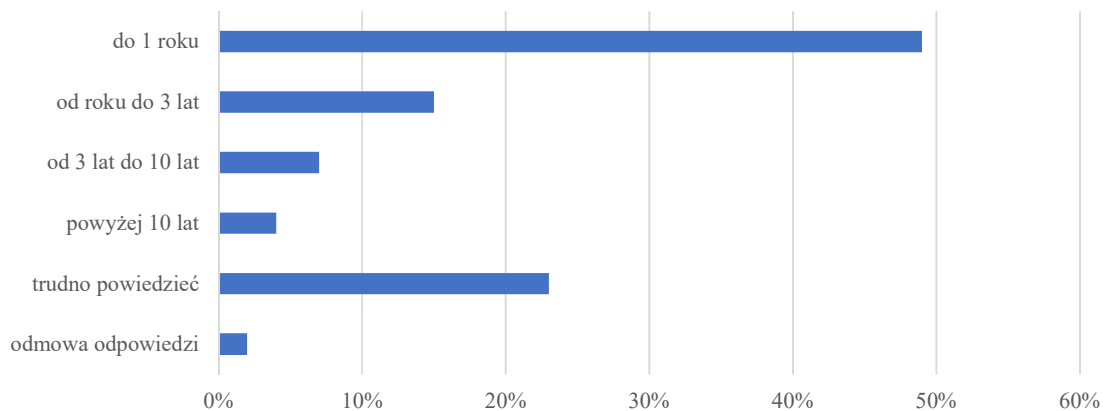
⁸ Limity wpłat różnią się dla poszczególnych form oszczędzenia w ramach III filara. Aktualne limity wpłat: *IKE – limit wpłat*, Serwis Rzeczypospolitej Polskiej, (www.gov.pl), dostęp: 19.05.2021 r.; *IKZE – limit wpłat*, Serwis Rzeczypospolitej Polskiej, (www.gov.pl), dostęp: 19.05.2021 r.; *PPE – limit wpłat*, Serwis Rzeczypospolitej Polskiej, (www.gov.pl), dostęp: 19.05.2021 r.; Art. 25a, ustawa z dnia 4 października 2018 r. o pracowniczych planach kapitałowych (Dz.U. 2018 poz. 2215 z późn. zm.)

⁹ Panek, T., Białowolski, P., Kotowska, I. E., Czapiński, J., Pytkowska J., Pawlak, K., Szumlicz T, *Diagnoza Społeczna 2015, Warunki i Jakość Życia Polaków*, Rada Monitoru Społecznego, Warszawa 2015, (www.diagnoza.com), dostęp: 06.05.2020 r.

¹⁰ *Postawy Polaków wobec oszczędzania*, raport Fundacji Kronenberga przy Citi Handlowy, TNS Pentor, Warszawa 2011, (www.citibank.pl), dostęp: 06.05.2020 r.

¹¹ *Polacy o swoich długach i oszczędnościach*, komunikat z badań Centum Badania Opinii Społecznej, Warszawa 2019, (www.cbos.pl), dostęp: 06.05.2020 r.

Co ważne, według raportu Fundacji Kronenberga przy Citi Handlowym *Postawy Polaków wobec finansów*¹² z roku 2019, tylko 37% badanych z minimum półrocznym wyprzedzeniem planuje większe wydatki, natomiast aż 50% planuje te wydatki z wyprzedzeniem nie większym niż miesięczne. W porównaniu z 2008 rokiem nastąpił również spadek odsetka osób planujących wszystkie wydatki o 9 punktów procentowych. W 2019 roku wszystkie wydatki planuje już jedynie 29%.

Rysunek 3.2. Preferowane horyzonty oszczędzania wśród Polaków

Źródło: *Postawy Polaków wobec oszczędzania*, raport Fundacji Kronenberga przy Citi Handlowy, TNS Pentor, Warszawa 2011, (www.citibank.pl), dostęp: 06.05.2020 r.

Mówiąc o oszczędzaniu niezwykle ważny staje się jego horyzont oraz cel. Dane przedstawione na wykresie 3.2 informują o preferowanych przez gospodarstwa domowe horyzontach oszczędzania według raportu z 2011 przeprowadzonego przez Fundację Kronenberga *Postawy Polaków wobec oszczędzania*¹³. Niemal połowa badanych odkłada swoje oszczędności z zamiarem wykorzystania ich w przeciągu roku, 15% od roku do trzech lat, a 11% oszczędza z myślą o okresie dłuższym niż 3 lata, z czego jedynie 4% planuje zachować oszczędności na co najmniej 10 lat. Horyzont oszczędzania powiązany jest z jego celem, a więc z perspektywy dodatkowego oszczędzania na cele emerytalne tylko długi okres jest istotny. W wymienionym wcześniej raporcie gromadzenie oszczędności emerytalnych wskazywane jest jako cel oszczędzania jedynie przez 15% badanych. Najczęściej oszczędzający wskazują jako cel zakup samochodu lub mieszkania (35%), sfinansowanie wakacji (28%) oraz drobne

¹² *Postawy Polaków wobec finansów*, badanie Fundacji Citi Handlowy i Fundacji Think!, Warszawa 2019, (www.citibank.pl), dostęp: 06.05.2020 r.

¹³ *Postawy Polaków wobec oszczędzania 2011*, op. cit.

przyjemności (22%). Natomiast zgodnie z raportem *Diagnoza Społeczna 2015*¹⁴ najczęstszym celem gromadzenia oszczędności było gromadzenie ich w przypadku wystąpienia sytuacji losowej (71% oszczędzających), zabezpieczenie na wypadek starości (38,9% oszczędzających) oraz na wydatki konsumpcyjne (33,9% oszczędzających).

Z przeprowadzonych badań wynika, że oszczędzanie na emeryturę nie jest priorytetem Polaków. Potwierdza to sporządzone przez CBOS i IZFiA w 2014 roku badanie pt. *Polacy o dodatkowym oszczędzaniu na emeryturę*¹⁵. Tylko 13% badanych oszczędza z myślą o emeryturze, 22% ma w planach rozpoczęcie oszczędzania na ten cel, natomiast co drugi Polak nie oszczędza i nie zamierza tego robić (55%). Najczęściej na emeryturę oszczędzają osoby z wyższym wykształceniem (31% oszczędza, a 31% zamierza to zrobić). Małą skłonność do oszczędzania Polaków potwierdza również przeprowadzony w 2016 roku przez konsorcjum Instytutu Spraw Publicznych oraz Millward Brown raport pt. *Wiedza i postawy wobec ubezpieczeń społecznych*¹⁶. W związku z nim oszczędzanie na emeryturę deklaruje jedna czwarta badanych. Najczęstszymi formami dodatkowego zabezpieczenia emerytalnego pozostają produkty III filara (IKE 9%, IKZE 8%, PPE 7%), poza nim oszczędza jedynie 5% badanych, w tym tylko 3% korzysta z specjalnych instrumentów finansowych.

Z raportu przygotowanego przez TNS Polska dla IZFiA w 2015 roku pt. *Polacy wobec oszczędzania na emeryturę*¹⁷ wynika, że skłonność do oszczędzania na emeryturę wzrasta wraz z poprawieniem się sytuacji materialnej. Niemal co dziesiąte gospodarstwo domowe o dochodach wyższych od 4000 PLN oszczędza. W przypadku dochodu w zakresie od 1501 do 4000 PLN odsetek oszczędzających wynosi już jedynie 3%. Liczba osób oszczędzających jest również wyższa w przypadku osób, które dobrze oceniają swoją sytuację materialną (11%). Badania wskazują, że skłonność do oszczędzania zależy również od wielkości miejscowości w której zamieszkiwali badani. Im większa miejscowość, tym większy odsetek badanych deklaruje oszczędzanie z myślą o emeryturze.

¹⁴ *Diagnoza Społeczna 2015, Op. Cit.* (06.05.2020 r.)

¹⁵ *Polacy o dodatkowym oszczędzaniu na emeryturę*, komunikat z badań CBOS i IZFiA, Warszawa 2010, (www.cbos.pl), dostęp: 06.05.2020 r.

¹⁶ *Wiedza i postawy wobec ubezpieczeń społecznych*, raport z badań Instytutu Spraw Publicznych, Warszawa 2016, (www.zus.pl), dostęp: 05.05.2020 r.

¹⁷ *Polacy wobec oszczędzania na emeryturę*, TNS Polska dla IZFiA, Warszawa 2015, (www.tmsglobal.pl), dostęp: 06.05.2020 r.

Raport Fundacji Kronenberga z 2018 roku *Postawy Polaków wobec finansów*¹⁸ ukazuje, że od 2008 roku znacząco wzrósł odsetek osób oszczędzających, z 34% w 2008 roku do 53% w 2018 roku. Podwoiła się również liczba osób oszczędzających regularnie. Spada natomiast odsetek osób oszczędzających na emeryturę. W 2015 roku wynosił on 21% badanych, w 2018 roku już tylko 9%.

Przyczyny tak słabej skłonności Polaków do oszczędzania są bardzo zróżnicowane. Jedną z ważniejszych z nich jest bez wątpienia niski poziom świadomości emerytalnej. Oprócz niej wpływ na niechęć do oszczędzania ma szereg czynników m.in. ekonomicznych (wysokość osiągniętych dochodów), psychologicznych (poziom zaufania do systemu emerytalnego i instytucji finansowych), systemowych czy historycznych¹⁹.

Świadomość oraz wiedza emerytalna Polaków jest obecnie na niskim poziomie. Wskazuje na to m.in. wspomniany już raport pt. *Wiedza i postawy wobec ubezpieczeń społecznych*²⁰. Z przeprowadzonych przez autorów badań wynika, że tylko 14% Polaków poprawnie potrafiło wskazać źródło wypłacania emerytur – budżet Funduszu Ubezpieczeń Społecznych. Najpowszechniejszą odpowiedzią był natomiast budżet ZUS. Wielu Polaków nie potrafi również poprawnie przyporządkować zadań, za które odpowiedzialny jest Zakład Ubezpieczeń Społecznych. Tylko niewiele ponad połowa badanych poprawnie zaliczyła do nich odpowiadanie za pobieranie i przekazywanie składek, jednak taka sama część badanych błędnie twierdziła, że ZUS może decydować o kształcie systemu (m.in. o decydować o wysokości świadczeń). Niska jest również wiedza Polaków o instrumentach finansowych dostępnych w ramach III filara. Ponad 1/3 badanych nie potrafiła wskazać produktów

¹⁸ *Postawy Polaków wobec finansów*, badanie Fundacji Citi Handlowy i Fundacji Think!, Warszawa 2018, (www.citibank.pl), dostęp: 06.05.2020 r.

¹⁹ Więcej na temat barier dodatkowego oszczędzania Polaków: *Polacy o dodatkowym oszczędzaniu na emeryturę*, komunikat z badań CBOS i IZFiA, Warszawa 2010, (www.cbos.pl), dostęp: 06.05.2020 r.; *Obwieszczenie w sprawie przeciętnego miesięcznego dochodu rozporządzalnego na 1 osobę ogółem w latach 2015-2019*, Główny Urząd Statystyczny, (www.stat.gov.pl), dostęp: 06.05.2020 r.; *Wiedza i postawy wobec ubezpieczeń społecznych*, raport z badań Instytutu Spraw Publicznych, Warszawa 2016, (www.zus.pl), dostęp: 05.05.2020 r.; J. Perek-Białas, *Zaufanie obywateli do system emerytalnego a skłonność do oszczędzania na starość*, „Ubezpieczenia społeczne. Teoria i praktyka” 2017, nr. 2; I. Olejnik, *Rola Państwa w zabezpieczeniu emerytalnym*, [w:] *Współczesne problem systemów emerytalnych. Wybrane zagadnienia*, red. F. Chybalski, E. Marcinkiewicz, Monografie Politechniki Łódzkiej, Łódź 2015; Panek, T., Białowolski, P., Kotowska, I. E., Czapiński, J., Pytkowska J., Pawlak, K., Szumlicz T., *Diagnoza Społeczna 2015, Warunki i Jakość Życia Polaków*, Rada Monitoru Społecznego, Warszawa 2015, (www.diagnoza.com), dostęp: 06.05.2020 r.;

²⁰ *Wiedza i postawy wobec ubezpieczeń społecznych 2016*, op. cit.

wchodzących w jego skład, a 28% jako produkt III filara wskazało OFE. Jedynie co czwarty Polak wiedział, że należy do niego IKE, IKZE wskazywało 18% badanych, a PPE 8%.

Niezwykle ważne z perspektywy skłonności do oszczędzania jest świadomość Polaków co do poziomu świadczeń wypłacanych z obowiązkowej części systemu. Z raportu *Skłonność Polaków do dodatkowego oszczędzania na emeryturę – mit czy rzeczywistość*²¹ przeprowadzonego w 2016 roku przez TNS Polska dla Nationale-Nederlanden wynika, że co dziesiąty Polak w wieku od 25 do 45 lat uważa, że samo odprowadzanie obowiązkowych składek wystarczy do pokrycia kosztów życia na emeryturze, a niemal trzy czwarte społeczeństwa uważa, że emerytura nie wystarczy na pokrycie całkowitych kosztów życia. Co ciekawe 77% osób pytanych *ile będzie wynosić miesięczna emerytura*, wskazało wysokość 1500 zł lub mniejszą, przy czym 75% Polaków dla utrzymania obecnego standardu życia potrzebuje środków w wysokości wyższej niż 1500 zł. Polacy są zatem świadomi, że ich świadczenia nie będą zadowalające, nie wpływa to jednak znacząco na ich skłonność do oszczędzania. Pomimo świadomości, że świadczenia będą względnie niskie, Polacy nie mają wiedzy na temat kształtowania się poziomu stopy zastąpienia z bazowej części systemu emerytalnego. Ponad jedna trzecia Polaków nie potrafiła wskazać żadnej jej wartości. Oznacza to, że bardzo duża część Polaków nie zdaje sobie sprawy na jakim poziomie będzie żyła na emeryturze, pozostała część Polaków raczej pozytywnie ocenia swoją sytuację na emeryturze. Aż 40% Polaków jest przekonana, że świadczenia emerytalne będą wynosić nie mniej niż 40% ostatniej pensji, przy czym 2% Polaków uważa, że będą one przewyższać ich ostatnie wynagrodzenie²².

3.3. Metodyka badań

Stopa zastąpienia jest jedną z najczęściej wykorzystywanych miar do oceny systemu emerytalnego. Wyraża ona procentową relację, w której pozostaje wartość świadczenia emerytalnego w stosunku do ostatniego wynagrodzenia²³. W związku z tym, że stanowi ona miarę adekwatności dochodowej systemu, powstaje problem z ustaleniem jej optymalnej

²¹ *Skłonność Polaków do dodatkowego oszczędzania na emeryturę – mit czy rzeczywistość?*, TNS Polska dla Nationale-Nederlanden, Warszawa 2016, (www.tnsglobal.pl), dostęp: 06.05.2020 r.

²² *Polacy wobec oszczędzania na emeryturę 2015*, op. cit.

²³ Chybalski F., *Adekwatność dochodowa, efektywność i redystrybucja w systemach emerytalnych. Ujęcie teoretyczne, metodyczne u empiryczne*, C.H. Beck, Warszawa 2016 s. 138-139.

wartości. Przykładowo według CFA jej wartość powinna wynosić od 65% do 80%²⁴, według koncepcji Banku Światowego odpowiednim jej poziomem dla przeciętnego uczestnika systemu jest 50%-60%²⁵, natomiast OECD uznaje za jej prawidłowy poziom 70%²⁶. Pozostałe proponowane jej wartości przedstawione zostały w tabeli 3.1.

Tabela 3.1 Optymalna stopa zastąpienia z systemu emerytalnego

Źródło	optymalna stopa zastąpienia
Mercer, CFA (2016)	65-80%
OECD (2015)	70%
Munnell et al. (2014)	67-80%
Whitehouse (2014)	50-60%
MacDonald and Moore (2011)	70-80%
Schieber (2004)	70%
Greninger et al (2000)	70-89%
World Bank (1994)	60%
MOP (1952)	>40%
Szczepański (2016)	40%
Góra i Rutecka (2013)	60%

Źródło: T. Jedynak, *The Role of Supplementary Retirement Saving in Reducing the Pension Gap in Poland*, "Economic and Environmental Studies" 2017, vol. 17, s. 98.

Warunek adekwatności systemów emerytalnych jest spełniony, gdy stopa zastąpienia z systemów emerytalnych kształtuje się na poziomie zbliżonym do optymalnego. Niepokojący jednak jest fakt, że w związku z licznymi prognozami przewiduje się znaczący spadek stóp zastąpienia z bazowej części systemu. Różnica między oczekiwaną a rzeczywistą stopą zastąpienia to tzw. luka emerytalna. Najczęściej przedstawiana jest ona w postaci procentowej, a jej rozmiar określa w jakim stopniu system emerytalny nie jest adekwatny dochodowo.

Tabela 3.2. Szacowane stopy zastąpienia z bazowej części systemu oraz obliczone dla nich procentowe wartości luki emerytalnej

Źródło		
--------	--	--

²⁴ *An ideal retirement system*, Mercer, CFA, (www.cfainstitute.org), dostęp: 27.04.2020 r.

²⁵ E. Whitehouse, *Earnings related schemes: Design, options and experience*, World Bank, (www.worldbank.org), dostęp: 27.04.2020 r.

²⁶ *Pension at Glance 2017*, OECD, (www.oecd-ilibrary.org), dostęp: 27.04.2020 r.

	stopa zastąpienia z bazowej części systemu		wartość luki emerytalnej ²⁷ (w %)	
	dla kobiet	dla mężczyzn	dla kobiet	dla mężczyzn
UNFE (2001)	38-44% (2035)	56-69% (2040)	32-26%	14-1%
Szumlicz (2009)	43% (2039)	63% (2040)	27%	7%
Jabłonowski i Muller (2013)	37% (2040)	40% (2040)	33%	30%
Góra i Rutecka (2013)	34,2% (2050)		35,80%	
Aviva (2016)	37% (2047)		33%	
Komisja Europejska (2018)	23% (2070)		47%	
OECD (2019)	29,4% (2050-2060)		40,60%	

Źródło: opracowanie własne na podstawie: T. Jedynak, *The Role of Supplementary Retirement Saving in Reducing the Pension Gap in Poland*, "Economic and Environmental Studies" 2017, vol. 17, s. 99, *Pension at Glance 2019*, OECD, (www.oecd-ilibrary.org), dostęp: 06.05.2020 r., *The 2018 Ageing Report*. European Commission, (www.europa.eu), dostęp: 06.05.2020 r.

Przyszłe szacowane wartości stóp zastąpienia z bazowej części systemu w Polsce, oraz obliczone dla nich procentowe wartości luki emerytalnej ukazane zostały w tabeli 3.2. Przykładowo według przygotowanego przez OECD w 2019 roku raportu wynika, że stopa zastąpienia z bazowej części systemu dla przeciętnego pracownika w Polsce w latach 2050-60 wyniesie 29,4%²⁸, dla takiej wartości stopy zastąpienia luka emerytalna kształtować się będzie aż na poziomie 40,6%. Jeszcze mniej optymistyczne są szacunki Komisji Europejskiej. Według nich w 2070 roku stopa zastąpienia ma wynosić 23%, obliczona dla niej wartość luki emerytalnej będzie ponad dwukrotnie wyższa i kształtować się będzie na poziomie 47%, dla porównania stopa zastąpienia w 2016 roku wynosiła 61,4%²⁹. Wysokość świadczeń emerytalnych będzie więc znacząco niższa od poziomu, dla którego zostanie zachowana adekwatność systemu.

W związku z tak kształtującymi się prognozami dotyczącymi stóp zastąpienia należy zastanowić się w jaki inny sposób zgromadzić potrzebne środki. Bardzo ważnym aspektem staje się więc oszacowanie kwoty, potrzebnej do całkowitego pokrycia luki emerytalnej. Aby to zrobić po pierwsze należy obliczyć rozmiar indywidualnej luki emerytalnej w Polsce (wzór 1). Aby to osiągnąć od oczekiwanej stopy zastąpienia (ST_0) należy odjąć stopę

²⁷ Wartość luki emerytalnej w Polsce została obliczona dla optymalnej stopy zastąpienia wskazywanej przez OECD, wynoszącej 70%.

²⁸ *Pension at Glance 2019*, OECD, (www.oecd-ilibrary.org), dostęp: 06.05.2020 r.

²⁹ *The 2018 Ageing Report*. European Commission, (www.europa.eu), dostęp: 06.05.2020 r.

zastąpienia gwarantowaną z bazowej części systemu emerytalnego (ST_B). Za optymalną stopę zastąpienia systemu emerytalnego posłużyła wartość proponowana przez OECD w wysokości 70%. Za stopę zastąpienia gwarantowaną z bazowej części systemu przyjęto wartość prognozowaną przez ZUS dla roku 2060 (24,6%)³⁰. W bazowym przypadku założono, że uczestnik systemu rozpoczyna aktywność zawodową w wieku 25 lat w roku 2020, kończy w 2060 roku w wieku 65 lat, a okres oszczędzania równy jest okresowi aktywności zawodowej.

$$LEm = Sz_O - Sz_B \quad (3.1)$$

Następnie, aby obliczyć wartość luki emerytalnej w pierwszym miesiącu przejścia na emeryturę, pomnożono procentową wartość luki uzyskaną z równania 1 przez ostatnie miesięczne wynagrodzenie (wzór 2). Wartości luk emerytalnych dla kolejnych miesięcy obliczone zostały w sposób analogiczny, z założeniem, że świadczenia emerytalne powinny rosnać w sposób proporcjonalny do wzrostu wynagrodzeń. Za wynagrodzenie bazowe przyjęto wartość średniego miesięcznego wynagrodzenia w Polsce w styczniu 2020 roku, dla ułatwienia obliczeń zaokrąglone do 5200 zł (W_0). Stopę wzrostu wynagrodzeń przyjęto na poziomie 2,3% (g) wzorując się na założeniach przyjętych przez T. Jedynaka³¹.

$$LEm_1 = (Sz_O - Sz_B) \times W_0 \quad (3.2)$$

Kolejnym krokiem było zdyskontowanie i zsumowanie wartości kolejnych luk emerytalnych w momencie przejścia na emeryturę. Wartość Lem_T przedstawia więc kwotę, jaką należy oszczędzić przed przejściem na emeryturę, aby całkowicie poryć lukę emerytalną. Do obliczenia tej wartości założono roczną stopę dyskontową na poziomie 0,5% (r_d). Zarówno dla stopy dyskontowej jak i stopy wzrostu wynagrodzeń przyjęto kapitalizację miesięczną. W dyskontowaniu posłużono się również przeciętnym dalszym trwaniem życia ogłoszonym przez GUS (m)³².

$$LEm_T = LEm_1 \times (1 + g) \times \frac{1 - \frac{(1 + g)^m}{(1 + r)^m}}{(r - g)} \quad (3.3)$$

³⁰ Jak zatroszczyć się o zabezpieczenie na starość osób o niskich dochodach?, Zakład Ubezpieczeń Społecznych, (www.zus.pl), dostęp: 26.04.2020 r.

³¹ T. Jedynak, *The Role of Supplementary Retirement Savings in Reducing the Pension Gap in Poland*, "Economics and Environmental Studies" 2017, vol. 17, s. 100-101.

³² Komunikat Prezesa Głównego Urzędu Statystycznego dnia 25 marca 2020 r. w sprawie tablicy dalszego trwania życia kobiet i mężczyzn, (www.stat.gov.pl), dostęp: 26.04.2020 r.

Następnie tak otrzymaną wartość podzielić należy na serię miesięcznych płatności, które oszczędzający musi odkładać przed przejściem na emeryturę. Wielkość poszczególnych wpłat będzie rosła proporcjonalnie do wzrostu płac, czyli o stopę g . Zgromadzone oszczędności będą inwestowane, założono stałą stopę zwrotu inwestycji (r) w wysokości 2,5%, a liczba miesięcznych wpłat równa się liczbie miesięcy podczas całego okresu aktywności zawodowej. Wysokość pierwszej miesięcznej wpłaty została obliczona na podstawie poniższego wzoru:

$$S_m = \frac{LEm_t \times (r - g)}{(1 + r)^n - (1 + g)^n} \quad (3.4)$$

3.4. Szacowanie poziomu oszczędności potrzebnych do pokrycia luki emerytalnej

Uczestnik systemu zaczynający oszczędzanie w wieku 25 lat, zarabiający 5200 brutto, który kończy oszczędzanie wraz przejściem na emeryturę w wieku 65 lat, aby całkowicie pokryć lukę emerytalną musi zgromadzić 1 523 800 zł. Kwota ta gromadzona była w formie miesięcznych płatności przez cały okres aktywności zawodowej oszczędzającego. Przy stopie dyskontowej 2,5% oraz przy stopie wzrostu wynagrodzeń 2,3% pierwsza wpłata powinna wynieść 1218,80 zł. Wysokość rat jakie musi wносить oszczędzający zależy od wielu parametrów, m.in. od okresu oszczędzania, wysokości stóp procentowych, stopy wzrostu wynagrodzenia czy wartości samego wynagrodzenia. W dalszej części pracy zbadano jak zmiany w tych czynnikach wpływają na wysokość miesięcznych oszczędności jakie musi wносить oszczędzający.

Po pierwsze zbadano jak na wartość luki emerytalnej wpływa wiek przejścia na emeryturę. Jako że optymalne wartości stopy zastąpienia wahają się w przedziale od 60 – 80%, posłużono się trzema wartościami luki emerytalnej. Dla scenariusza bazowego 45,4% a także dla skrajnych wartości: 35% oraz 55%. Dodatkowo obliczono wielkość kwot, które konieczne są do pokrycia 1% luki emerytalnej.

Tabela 3.3 Wiek emerytalny a wartości luki emerytalnej

Wiek emerytalny	Okres oszczędzania (w miesiącach)	Luka emerytalna			
		35%	45,40%	55%	1%
60	420	1303142	1690361	2047795	37233
61	432	1277728	1657396	2007859	36507
62	444	1252429	1624579	1968102	35784

63	456	1226628	1591111	1927558	35047
64	468	1200939	1557789	1887189	34313
65	480	1174735	1523800	1846013	33564
66	492	1148644	1489956	1805012	32818
67	504	1122027	1455429	1763185	32058
68	516	1094871	1420204	1720512	31282
69	528	1067164	1384264	1676972	30490
70	540	1038894	1347593	1632547	29683

Źródło: opracowanie własne

Wartość luki emerytalnej spada wraz z podwyższaniem wieku emerytalnego. Luka emerytalna stanowi bowiem kwotę, która ma dopełnić dochód uczestnika systemu po przejściu na emeryturę. Natomiast im krótszy okres emerytalny, tym mniejsza kwota potrzebna jest aby pokryć niewystarczające dochody emerytalne. Zgodnie z danymi prezentowanymi w tabeli 3.3 przesunięcie emerytury o rok dla 1% luki emerytalnej zmniejsza jej wartość o ok 700 zł. Dla scenariusza bazowego oznacza to obniżenie wartości luki aż od 32 965 do 36 671 zł. Przedłużenie okresu aktywności zawodowej o rok przedłuża tym samym okres oszczędzania, co również spowoduje spadek wielkości miesięcznych wpłat.

Tabela 3.4 Okres oszczędzania i wiek emerytalny a wielkość miesięcznych oszczędności koniecznych do pokrycia luki emerytalnej

Wiek	Okres oszczędzania (w miesiącach)	Luka emerytalna		
		35%	45,40%	55%
60	240	3367,96	4368,72	5292,50
	360	1766,50	2291,40	2775,92
	480	1042,31	1352,03	1637,92
61	240	3302,28	4283,52	5189,29
	360	1732,05	2246,71	2721,79
	480	1021,98	1325,66	1605,97
62	240	3236,89	4198,71	5086,54
	360	1697,75	2202,23	2667,89
	480	1001,75	1299,41	1574,18
63	240	3170,21	4112,21	4981,75
	360	2156,86	2612,93	2612,93

	480	981,11	1272,64	1541,75
64	240	3103,81	4026,09	4877,42
	360	1627,95	2111,69	2558,21
	480	960,56	1245,99	1509,46
65	240	3036,09	3938,24	4771,00
	360	1592,43	2065,61	2502,39
	480	939,61	1218,80	1476,52
66	240	2968,66	3850,78	4665,04
	360	1557,06	2019,74	2446,82
	480	918,74	1191,73	1443,73
67	240	2899,87	3761,54	4556,93
	360	1520,98	1972,93	2390,12
	480	897,45	1164,12	1410,27
68	240	2829,68	3670,50	4446,65
	360	1484,17	1925,18	2332,27
	480	875,73	1135,94	1376,14
69	240	2758,08	3577,62	4334,12
	360	1446,61	1876,46	2273,25
	480	853,57	1107,20	1341,32
70	240	2685,01	3482,84	4219,30
	360	1408,29	1826,75	2213,03
	480	830,95	1077,87	1305,78

Źródło: opracowanie własne

Następnie zbadano poziom miesięcznych oszczędności koniecznych do zgromadzenia kapitałów zaprezentowanych w tabeli 3.3. Wielkość poszczególnych miesięcznych wpłat przedstawiono w tabeli 3.4. W tym wypadku dodatkowo założono trzy okresy oszczędzania:

1. 20 lat
2. 30 lat
3. 40 lat.

Otrzymane wartości są bardzo wysokie. Związane jest to głównie z rozmiarami luki emerytalnej. W najbardziej optymistycznej wersji, czyli przy założeniu luki emerytalnej na poziomie 35%, wieku emerytalnego na poziomie 70 lat oraz przy okresie oszczędzania

wynoszącym 40 lat, wartość miesięcznych oszczędności koniecznych do pokrycia luki emerytalnej wynosi 830,95 zł. Stanowi to około 16% bazowego wynagrodzenia. W najgorszym scenariuszu, czyli w wypadku zakończenia aktywności zawodowej w wiek 60 lat przy okresie oszczędzania 20 lat, wartość miesięcznej płatności wynosi już 5292,5. Przewyższa to bazowe wynagrodzenie z momentu rozpoczęcia aktywności zawodowej. Zakładając, że w takim wypadku rozpoczęto by dodatkowe oszczędzanie w wieku 40 lat, w momencie poniesienia pierwszych wydatków na pokrycie luki wynagrodzenie wynosiłoby około 8234 zł (biorąc pod uwagę stopę wzrostu wynagrodzeń na poziomie 2,3%). Oznacza to, że oszczędności konieczne do pokrycia luki stanowiłyby około 65% miesięcznych dochodów.

Analizując tabelę 3.4 widzimy, że wraz z podwyższeniem wieku emerytalnego wartości koniecznych miesięcznych oszczędności maleją. Podobnie jeśli chodzi o okres oszczędzania, im dłuższy, tym mniejsze miesięczne kwoty należy odkładać aby zgromadzić potrzebny kapitał. Oznacza to, że nie powinno się odkładać decyzji odnośnie rozpoczęcia oszczędzania na emeryturę. Patrząc na trzy badane okresy oszczędzania, różnica w miesięcznych oszczędnościach między 1 i 2 przy luce emerytalnej na poziomie 45,4% wynosi ponad 2 tys. zł, a pomiędzy 2 i 3 niemal tysiąc złotych. Należy jednak wspomnieć, że nie tylko okres oszczędzania jest ważny. Przy niskim wieku emerytalnym, nawet przy długim okresie oszczędzania miesięczne oszczędności nadal pozostają na wysokim poziomie. Oznacza to, że należy starać się wydłużyć zarówno okres oszczędzania jak i aktywności zawodowej

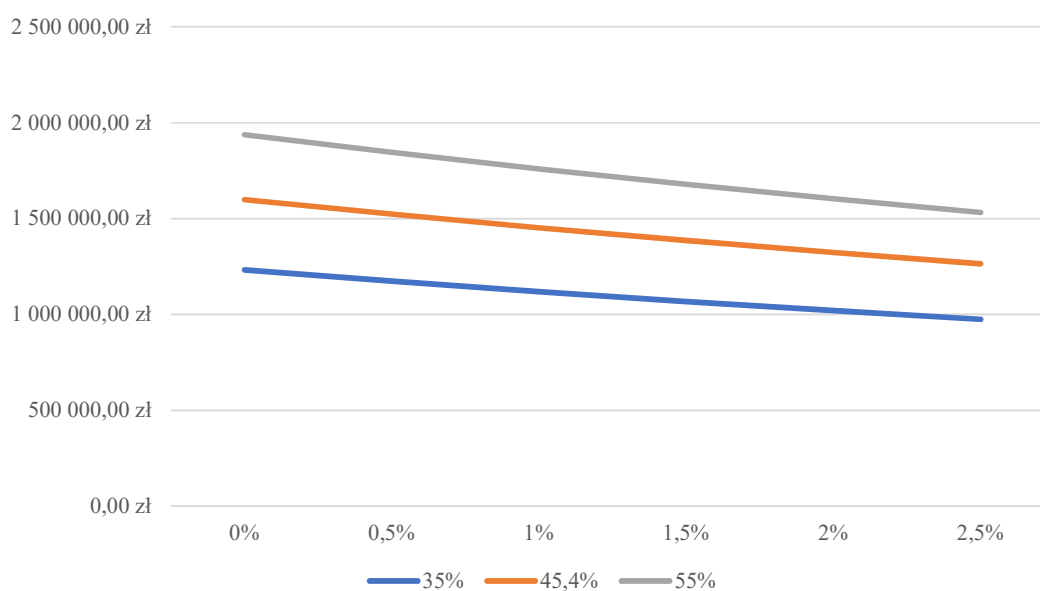
Tabela 3.5 Wartość miesięcznych oszczędności potrzebnych do pokrycia 1% luki emerytalnej

Wiek emerytalny	Długość okresu oszczędzania (w miesiącach)		
	480	360	240
60	29,78	50,47	96,23
61	29,20	49,49	94,35
62	28,62	48,51	92,48
63	28,03	47,51	90,58
64	27,44	46,51	88,68
65	26,85	45,50	86,75
66	26,25	44,49	84,82
67	25,64	43,46	82,85
68	25,02	42,40	80,85

69	24,39	41,33	78,80
70	23,74	40,24	76,71

Źródło: opracowanie własne

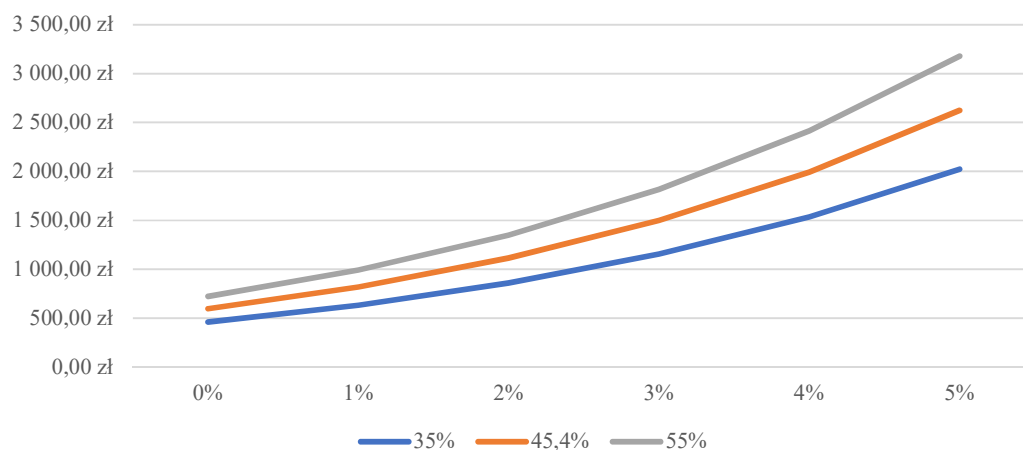
W związku z tym warto przyrzeć się tabeli 3.5 przedstawiającej wysokość miesięcznych oszczędności potrzebnych do pokrycia 1% luki emerytalnej. Wynika z niej o ile więcej musimy oszczędzać poza bazowym systemem, by pokryć dodatkowy 1% luki emerytalnej. Łatwo zauważyć, że konieczne do odprowadzania miesięczne oszczędności przy okresie oszczędzania 40 lat są ponad 3 razy niższe od tych gromadzonych w przeciągu dwudziestu lat.

Rysunek 3.3. Techniczna stopa procentowa a wartość luki emerytalnej

Źródło: opracowanie własne

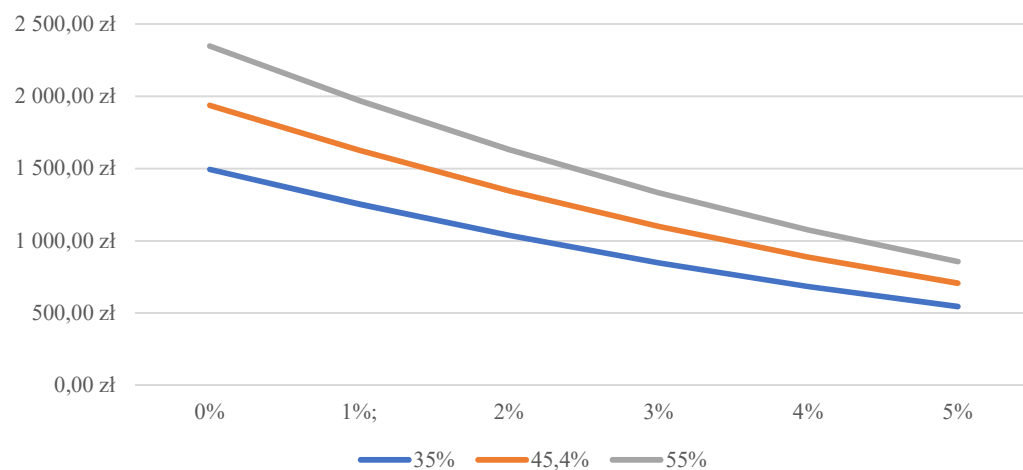
Na wartość luki emerytalnej bezpośrednio wpływa również techniczna stopa procentowa (rysunek 3.3). Jej zależność jest odwrotnie proporcjonalna do wartości luki. Im wyższa wartość stopy, tym mniej musimy zgromadzić przed przejściem na emeryturę, co pośrednio wpływa na zmniejszenie wysokości miesięcznych oszczędności.

Rysunek 3.4. Stopa wzrostu wynagrodzeń a miesięczne oszczędności konieczne do pokrycia luki emerytalnej

Źródło: opracowanie własne

Stopa wzrostu wynagrodzeń z kolei oddziałuje bezpośrednio zarówno na wartość luki jak i wielkość miesięcznych oszczędności jaką należy zgromadzić by ją pokryć (rysunek 3.4). Im wyższa jest ta stopa, tym wyższe oszczędności należy uiszczać. Wzrost tej wartości wpływa również na wzrost kwoty miesięcznych oszczędności. Jest tak, ponieważ stopa ta wpływa na wzrost wynagrodzeń wykorzystywanych do wyliczania wartości, a także na wzrost wartości świadczeń w okresie emerytalnym.

Rysunek 3.5. Stopa zwrotu a wielkość miesięcznych oszczędności potrzebnych do pokrycia luki emerytalnej

Źródło: opracowanie własne

Ostatnim analizowanym parametrem jest stopa zwrotu z inwestycji (rysunek 3.5). Jej wartość nie wpływa jednak na samą wartość luki emerytalnej a jedynie na wielkość

miesięcznych oszczędności. Zależy od niej bowiem szybkość pomnażania oszczędności w okresie aktywności zawodowej. Im wyższa jej wartość, tym mniejsze miesięczne kwoty należy odkładać by w pełni pokryć lukę emerytalną.

Jako, że luka emerytalna rośnie z roku na rok, całkowite jej sfinansowanie staje się niesamowicie trudne. Moment rozpoczęcia oszczędzania oraz czas trwania oszczędzania są czynnikami, które całkowicie zależą od oszczędzającego. Na początku aktywności zawodowej niemożliwe jest bowiem poznanie wysokości przyszłego wynagrodzenia czy stóp procentowych, które również wpływają na wysokość potrzebnego na emeryturę kapitału. Dlatego tak istotne staje się możliwie jak najwcześniejsze rozpoczęcie gromadzenia oszczędności, dające większe prawdopodobieństwo pokrycia luki emerytalnej.

3.5. Zakończenie

Zachowanie adekwatności dochodowej systemów emerytalnych w dobie starzenia się ludności oraz wydłużania się średniej długości życia jest niezwykle trudnym zadaniem. W związku z tym rolą bazowych części systemu jest zapewnienie świadczeń, które pozwolą na zachowanie tylko pewnego minimum socjalnego. Powiększenia dochodów na okres starości staje się więc zadaniem jednostki i powinno przybierać formę dodatkowych oszczędności, czy to w ramach III filaru, czy to w ramach innych produktów oszczędnościowych.

Analiza szeregu badań i raportów pokazują jednak, że skłonności gospodarstw w Polsce do dodatkowego oszczędzania jest bardzo niewielka. Niepokoi fakt, że tylko połowa społeczeństwa deklaruje posiadanie jakiegokolwiek oszczędności, a tylko od 13-25% społeczeństwa gromadzi oszczędności emerytalne. Spowodowane może być to niską świadomością emerytalną Polaków. Według przytoczonych wcześniej raportów i badań Polacy nie znają podstawowych zasad funkcjonowania systemu m.in. nie wiedzą od kogo zależy wysokość świadczeń. Nie interesuje ich również jakiej wysokości świadczeń mogą oczekiwać po przejściu na emeryturę. W związku z tym, że duża część Polaków uznaje, że zapewnienie środków na okres emerytalny za rolę Państwa, nie gromadzi oszczędności na ten okres. Przy takich zachowaniach w społeczeństwie jeszcze gorzej przedstawia się fakt wzrastającej luki emerytalnej, która już obecnie kształtuje się na wysokim poziomie. Według prognoz ZUS stopa zastąpienia z bazowej części systemu w 2018 roku wynosiła 53,8%, w 2060 roku ma spaść już

do 24,6%, a w 2080 roku aż do 23,1%³³. Przy przyjętej we wcześniejszej części pracy optymalnej stopie zastąpienia systemu emerytalnego na poziomie 70%, w 2018 r. luka emerytalna wynosiła 16,2%, w 2060 r. będzie wynosić już 45,4% a w 2080 53,8%. Wynika z tego, że bez gromadzenia dodatkowych oszczędności niemożliwe jest zapewnienie adekwatności dochodowej systemu. Wyniki przeprowadzonej symulacji pokazały, że oszczędności konieczne do pokrycia luki emerytalnej kształtują się na wysokim poziomie. Niezwykle istotne jest wobec tego rozpoczęcie gromadzenia środków jak najwcześniej, pozwalając im pomnażać się przez długi czas. Dzięki temu zgromadzony kapitał będzie wyższy, nie tylko dzięki większej liczbie wpłat, wyższe będą również zyski z inwestycji tychże kapitałów. Wiek emerytalny w Polsce jest stosunkowo niski, dlatego uczestnicy systemów powinni zastanowić się również nad wydłużeniem okresu aktywności zawodowej. Spowoduje to dalsze pomnażanie zgromadzonych środków, z drugiej zaś strony prowadzi to do skrócenia okresu emerytalnego oraz zmniejszenie oszczędności koniecznych do pokrycia luki. Stanowi to potwierdzenie założonej we wstępie tezy zakładającej, że wydłużenie okresu aktywności zawodowej istotnie wpływa na zmniejszenie wysokości oszczędności koniecznych do pokrycia luki emerytalnej.

Celem pracy była analiza oszczędności koniecznych do pokrycia luki emerytalnej oraz czynników, które wpływają na ich wielkość. Bez wątplenia są nimi wspomniane wcześniej okres gromadzenia oszczędności emerytalnych oraz okres aktywności zawodowej. Dodatkowo na wielkość koniecznych oszczędności wpływają m.in. stopy procentowe, ich wielkość nie jest już jednak zależna od woli oszczędzającego. Przeprowadzoną w tej pracy analizę warto byłoby rozszerzyć o możliwości gospodarstw domowych do sfinansowania luki emerytalnej poprzez dodatkowe oszczędzanie. Należałoby porównać wielkości dochodów oraz wydatków gospodarstw domowych. Obliczyć nadwyżkę dochodu rozporządzalnego nad wydatkami oraz dokonać analizy w jakim stopniu nadwyżka ta jest w stanie pokryć lukę emerytalną. Warto byłoby również przeprowadzić badania nad najbardziej optymalnymi sposobami gromadzenia oszczędności emerytalnych. Takie badania pomogłyby w bardziej dogłębny sposób ukazać problem luki emerytalnej w Polsce poprzez wskazanie wartości luki, którą przeciętne gospodarstwo domowe byłoby w stanie pokryć.

³³ *Komentarz Głównego Ekonomisty ZUS do prognoz wpływów i wydatków funduszu emerytalnego do 2080 r.*, Zakład Ubezpieczeń Społecznych, (www.zus.pl), dostęp: 21.05.2020 r.

Literatura

Literatura zwarta i artykuły naukowe

Chybalski F., *Adekwatność dochodowa, efektywność i redystrybucja w systemach emerytalnych. Ujęcie teoretyczne, metodyczne u empiryczne*, C.H. Beck, Warszawa 2016.

Jabłońska-Porzuczek L., Łuczka W., *Powszechny system emerytalny a aktywność zawodowa emerytów*, Difin, Warszawa 2016.

Jedynak T., *The Role of Supplementary Retirement Savings in Reducing the Pension Gap in Poland*, "Economics and Environmental Studies" 2017.

Kowalczyk-Rólczyńska P., *Czynniki warunkujące posiadanie dobrowolnych oszczędności emerytalnych przez gospodarstwa domowe w Polsce*, „Wiadomości Ubezpieczeniowe” 2017, nr 2.

Źródła internetowe

An ideal retirement system, Mercer, CFA, (www.cfainstitute.org), dostęp: 27.04.2020 r.

Biuletyn roczny. Rynek PPE. Lata 2010 – 2019, Komisja Nadzoru Finansowego, (www.knf.gov.pl), dostęp: 10.03.2020 r.

E. Whitehouse, *Earnings related schemes: Design, options and experience*, Word Bank, (www.worldbank.org), dostęp: 27.04.2020 r.

Informacje liczbowe o rynku IKE za lata 2010 – 2019, Komisja Nadzoru Finansowego, (www.knf.gov.pl), dostęp: 07.02.2020 r.

Informacje liczbowe o rynku IZKE za lata 2012 – 2019, Komisja Nadzoru Finansowego, (www.knf.gov.pl), dostęp: 07.02.2020 r.

IKE – limit wpłat, Serwis Rzeczypospolitej Polskiej, (www.gov.pl), dostęp: 19.05.2021 r.

IKZE – limit wpłat, Serwis Rzeczypospolitej Polskiej, (www.gov.pl), dostęp: 19.05.2021 r.

PPE – limit wpłat, Serwis Rzeczypospolitej Polskiej, (www.gov.pl), dostęp: 19.05.2021 r.

Jak zatroszczyć się o zabezpieczenie na starość osób o niskich dochodach?, (www.zus.pl), dostęp: 26.04.2020 r.

Komentarz Głównego Ekonomisty ZUS do prognoz wpływów i wydatków funduszu emerytalnego do 2080 r., Zakład Ubezpieczeń Społecznych, (www.zus.pl), dostęp: 21.05.2020 r.

Komunikat Prezesa Głównego Urzędu Statystycznego dnia 25 marca 2020 r. w sprawie tablicy dalszego trwania życia kobiet i mężczyzn, (www.stat.gov.pl), dostęp: 26.04.2020 r.

Komunikat Prezesa Głównego Urzędu Statystycznego dnia 25 marca 2020 r. w sprawie tablicy dalszego trwania życia kobiet i mężczyzn, (www.stat.gov.pl), dostęp: 26.04.2020 r.

Obwieszczenie w sprawie przeciętnego miesięcznego dochodu rozporządzalnego na 1 osobę ogółem w latach 2015-2019, Główny Urząd Statystyczny, (www.stat.gov.pl), dostęp: 06.05.2020 r.

Panek, T., Białowolski, P., Kotowska, I. E., Czapiński, J., Pytkowska J., Pawlak, K., Szumlicz T, *Diagnoza Społeczna 2015, Warunki i Jakość Życia Polaków*, Rada Monitoru Społecznego, Warszawa 2015, (www.diagnoza.com), dostęp: 06.05.2020 r.

Pension at Glance 2017, OECD, (www.oecd-ilibrary.org), dostęp: 27.04.2020 r.

Pension at Glance 2019, OECD, (www.oecd-ilibrary.org), dostęp: 06.05.2020 r.

Polacy o dodatkowym oszczędzaniu na emeryturę, Komunikat z badań CBOS i IZFiA, Warszawa 2010, (www.cbos.pl), dostęp: 06.05.2020 r.

Polacy o swoich długach i oszczędnościach, Komunikat z badań Centrum Badania Opinii Społecznej, Warszawa 2019, (www.cbos.pl), dostęp: 06.05.2020 r.

Polacy wobec oszczędzania na emeryturę, TNS Polska dla IZFiA, Warszawa 2015, (www.tmsglobal.pl), dostęp: 06.05.2020 r.

Postawy Polaków wobec finansów, badanie Fundacji Citi Handlowy i Fundacji Think!, Warszawa 2019, (www.citibank.pl), dostęp: 06.05.2020 r.

Postawy Polaków wobec finansów, badanie Fundacji Citi Handlowy i Fundacji Think!, Warszawa 2018, (www.citibank.pl), dostęp: 06.05.2020 r.

Postawy Polaków wobec oszczędzania, raport Fundacji Kronenberga przy Citi Handlowy, TNS Pentor, Warszawa 2011, (www.citibank.pl), dostęp: 06.05.2020 r.

Postawy Polaków wobec oszczędzania, raport Fundacji Kronenberga przy Citi Handlowy, TNS Pentor, Warszawa 2011, (www.citibank.pl), dostęp: 06.05.2020 r.

Sklonność Polaków do dodatkowego oszczędzania na emeryturę – mit czy rzeczywistość?, TNS Polska dla Nationale-Nederlanden, Warszawa 2016, (www.tmsglobal.pl), dostęp: 06.05.2020 r.

Starzenie się ludności w Unii Europejskiej - stan obecny i prognoza, Biuro analiz, dokumentacji i korespondencji, Warszawa 2018. (www.senat.gov.pl), dostęp: 03.03.2021 r.

The 2018 Ageing Report. European Commission, (www.europa.eu), dostęp: 06.05.2020 r.

Wiedza i postawy wobec ubezpieczeń społecznych, raport z badań Instytutu Spraw Publicznych, Warszawa 2016, (www.zus.pl), dostęp: 06.05.2020 r.

Akty Prawne

Ustawa z dnia 4 października 2018 r. o pracowniczych planach kapitałowych (Dz.U. 2018 poz. 2215 z późn. zm.)

Rozdział 4

Bariery w oszczędzaniu długoterminowym wśród studentów

Dominik Fudali¹

4.1. Wprowadzenie

Temat oszczędzania, w tym wypadku oszczędzania długoterminowego, jest interesujący z wielu powodów, jednak dwa zasługują na szczególną uwagę. Po pierwsze ze strony finansowej - w jego ramach można znaleźć różnorodność narzędzi, systemów i produktów finansowych. Po drugie, skłonność do oszczędzania i wiedza na jego temat są wypadkowymi dotychczasowej edukacji, konstrukcji systemu emerytalnego oraz szeregu innych czynników o charakterze finansowym, historycznym, psychologicznym i kulturowym², które warte są szczegółowego zbadania, aby za pomocą zaobserwowanych prawidłowości móc ulepszać system szkolnictwa, poszerzać wiedzę finansową Polaków i zapewnić im bezpieczniejszą przyszłość. Polscy studenci, na których skupia się ten artykuł, dysponują jednymi z niższych dochodów w Europie, które mają mniejszą niż przeciętna moc nabywczą (równą 751PPS³, podczas gdy średnia UE wynosi 862PPS, a mediana 847,5PPS), a od 33 do 46% (zależnie od wieku) z nich deklaruje poważne albo bardzo poważne problemy finansowe⁴. Polacy są jednymi z najpóźniej wyprowadzających się z domu rodzinnego w Unii Europejskiej, ze średnim wiekiem opuszczenia go równym 27,4 roku, dwa lata później niż unijna średnia⁵. Problem nie dotyczy jedynie osób w wieku charakterystycznym dla podejmowania studiów wyższych – w 2018 roku 36% osób w wieku od 25 do 34 lat mieszkało z rodzicami i nie założyła własnej

¹Koło Naukowe Ubezpieczeń „Risk Management”, Katedra Zarządzania Ryzykiem i Ubezpieczeń, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie.

²TNS Polska dla Nationale-Nederlanden *Skłonność Polaków do dodatkowego oszczędzania na emeryturę – mit czy rzeczywistość?* (www.tnsglobal.pl) [cyt. za:] M. Cycoń, T. Jedynak, M. Płonka, *Postawy studentów wobec zabezpieczenia ryzyka starości. Studium empiryczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Kraków 2020, s. 25.

³Purchasing Power Standard – sztuczna waluta stworzona na potrzeby raportu w przypisie 3, umożliwiająca porównywanie mocy nabywczej walut w danych krajach na podstawie określonego koszyka dóbr, usuwająca różnice wynikające z kursów walut i różnych cen produktów.

⁴Projekt Eurostudent, German Centre for Higher Education Research and Science Studies [2018] *Social and Economic Conditions of Student Life in Europe. Eurostudent VI 2016-2018*, Germany, s. 171.

⁵Komisja Europejska, Eurostat, *Estimated average age of young people leaving the parental household by sex*, [w:] (https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-datasets/-/yth_demo_030), dostęp: 05.03.2021 r.

rodziny, zaliczając się tym samym do tzw. gniazdowników⁶. Na opóźnienie wieku wyprowadzki znacząco wpłynęło upowszechnienie wyższego kształcenia się, jednak kluczową determinantą tego procesu jest sytuacja ekonomiczna, zarówno krajowa jak i osobista⁷. Do polepszenia tej drugiej kluczowe mogłoby być regularne oszczędzanie, jednak wydatki Polaków mają charakter głównie konsumpcyjny⁸. Większość Polaków charakteryzujące się niezwykle niską skłonnością do oszczędzania, szczególnie do oszczędzania z celem emerytalnym⁹. Niemal ¼ Polaków nie posiada żadnych oszczędności, a oszczędności kolejnych 28% nie przekraczają 5 tysięcy złotych¹⁰. W związku z powyższymi zagadnieniami, problem badawczy niniejszej pracy może być przedstawiony w formie następujących pytań: *Jakie bariery w oszczędzaniu długoterminowym napotykać studenci? Jakie czynniki mogą mieć na nie wpływ? Czy studenci widzą więcej barier u innych niż u siebie samych? Na jakie cele długoterminowo oszczędzają studenci? Jaki związek występuje pomiędzy deklarowanymi rodzajami barier, a skłonnością do kontroli finansowej i do niepokoju o finanse? Jakie sposoby pokonywania barier wydają się pomocne studentom?* W ramach tak postawionych pytań została postawione hipotezy badawcze, zgodnie z którymi:

1. Przeciętny poziom niepokoju finansowego różni się istotnie między płciami.
2. Przeciętny poziom kontroli finansowej nie różni się istotnie między płciami.
3. Studenci zauważają więcej barier u innych studentów niż u siebie samych.

Aby zweryfikować powyższe hipotezy za główne cele artykułu przyjęto:

1. Przedstawienie problematyki oszczędzania długoterminowego, wraz z charakterystycznymi dla niego barierami i produktami finansowymi.
2. Ustalenie celów, na które długoterminowo oszczędzają studenci.

⁶ Urząd Statystyczny w Warszawie, *Pokolenie gniazdowników w Polsce*

⁷ M. Kokociński, *Kiedy wyprowadzę się z domu?. Postawy młodzieży wobec momentu usamodzielnienia się*, „Societas Communitas” 2017 2(24), s. 190-198.

⁸ Ministerstwo Rozwoju, *Analizy ekonomiczne*, (<https://www.gov.pl/web/rozwoj/szybki-szacunek-pkb-w-ii-kwartale-2019-roku--komentarz-do-danych-gus>), dostęp: 29.02.2020 r.

⁹ Obserwator Ekonomiczny, J. Czapiński i M. Góra, *Świadomość emerytalna Polaków*, (<https://www.obserwatorfinansowy.pl/tematyka/rynki-finansowe/na-emeryture-nie-odklada-az-78-proc-polakow/>), dostęp: 29.02.2020 r.

¹⁰ Krajowy Rejestr Długów, Barometr Oszczędności, (<https://krd.pl/Centrum-prasowe/Raporty/2021/BAROMETR-OSZCZEDNOSCI>), dostęp: 28.02.2021 r.

3. Zbadanie czy występuje powiązanie pomiędzy deklarowanymi rodzajami barier, płcią i studiowanym kierunkiem, a skłonnością do kontroli finansowej i do niepokoju o finanse.

Aby zrealizować powyższe cele badawcze skorzystano ze Skróconej Skali Postaw Wobec Pieniędzy SPP-25 Gąsiorowskiej, badań własnych, kilku badań zastanych oraz literatury przedmiotu. Praktykę oszczędzania i bariery w oszczędzaniu przedstawiono w oparciu o literaturę przedmiotu, dane Komisji Europejskiej, badania przeprowadzane dla Związku Banków Polskich oraz obowiązujące akty prawne, a środowisko makroekonomiczne i społeczne w oparciu o analizy internetowe Ministerstwa Rozwoju, badania urzędu Skarbowego, Krajowego Rejestru Długów oraz badania J. Czapińskiego i M. Góry.

4.2. Praktyka oszczędzania długoterminowego w Polsce

Oszczędzanie jest procesem gospodarczym umożliwiającym akumulowanie kapitału w celu realizacji w przyszłości wydatków, np. konsumpcyjnych, edukacyjnych, zdrowotnych czy emerytalnych¹¹, inaczej mówiąc jest to odkładanie konsumpcji w czasie. W przypadku oszczędzania długoterminowego horyzont czasowy to co najmniej kilka lat, a najlepszym jego przykładem są oszczędności dokonywane z celem emerytalnym¹². Wśród mniej oddalonych w czasie celów oszczędności długoterminowych mogą pojawić się pozycje takie jak nowy samochód, zakup domu bądź mieszkania, odbycie wymarzonych podróży, odbycie kursów doształcających, wystawne wesele bądź odkładanie pieniędzy na dzieci. Jak zauważa M. Góra, oszczędzanie, szczególnie długoterminowe, wymaga zaufania, które w polskim społeczeństwie jest na niskim poziomie (także przez czynniki historyczne), ponadto zostało ono dodatkowo osłabione przez niejasne dla szerokiego społeczeństwa decyzje związane z systemem emerytalnym, a jego odbudowanie będzie trudne i czasochłonne¹³. Zgodnie z badaniem z 2014 roku wykonanym przez TNS dla Związku Banków Polskich, większość Polaków oszczędzała na cele krótkoterminowe, a ponad połowa w ogóle nie interesowała się

¹¹ M. Buszko, *Banki a długoterminowe oszczędzanie* [w:] *Długoterminowe oszczędzanie. Postawy Strategie i wyzwania*, pod red. J. R. G., Oficyna Wydawnicza SGH – Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Warszawa, 2016, s. 138.

¹² M. Góra, *Oszczędzanie długookresowe, czyli alokacja dochodu w cyklu życia* [w:] *Długoterminowe oszczędzanie. Postawy Strategie i wyzwania*, pod red. J. R. G., Oficyna Wydawnicza SGH – Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Warszawa, 2016, s. 9-10.

¹³ *Ibidem*, s. 15, s. 17.

produktami oszczędzania długoterminowego¹⁴. W ich świadomości oszczędzanie długoterminowe nie było opłacalne, nie wiedzieli także jak należy oszczędzać długoterminowo. Dla połowy badanych motywatorem skłaniającym do ulokowanie środków finansowych na okres minimum 12 miesięcy było oprocentowanie lokaty na co najmniej 7%¹⁵, co nawet w 2014 roku świadczyło o oderwaniu oczekiwań dużej części Polaków od rzeczywistości – były one około dwa razy zbyt wysokie¹⁶.

4.2.1 Formy oszczędzania długoterminowego

Jeżeli za główny cel oszczędzania przyjmiemy jak najbezpieczniejsze zachowywanie realnej wartości pieniądza, oszczędzanie długoterminowe może być uskuteczniane przez:

- system emerytalny (którego I, zarządzany przez ZUSfilar jest obowiązkowy),
- gromadzenie pieniędzy na rachunku w banku,
- cykliczne przedłużanie krótkoterminowych, ubezpieczonych instrumentów finansowych (np. przenoszenia środków z lokaty na lokatę),
- dedykowane instrumenty oszczędzania długoterminowego (których w polskim systemie jest bardzo niewiele, prawdopodobnie najszerszej znanym są dziesięcioletnie obligacje skarbowe indeksowane inflacją),
- inne formy długoterminowego gromadzenia kapitału (np. nieruchomości, metale szlachetne, gotówka trzymana w domu).

Regularność i skłonność do oszczędzania, wysokość oszczędzanych kwot, forma przechowywania oszczędności jak i procent oszczędności przeznaczanych na cele długoterminowe są wysoce zależne od jednostki, która podejmuje decyzje oszczędnościowe. Zależać to może między innymi od cech jej osobowości¹⁷ (np. ekstrawersja ujemnie koreluje

¹⁴ TNS, ZBP, *Oszczędzanie długoterminowe - opinie, postawy i oczekiwania polskiego społeczeństwa*, (https://zbp.pl/getmedia/2bf5f513-d2a7-4573-a3fd-490abca4235f/Raport_2014_11_25_oszczedzanie_dlugoterminowe_pelny), dostęp: 28.02.2021 r.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ Bankier, Ranking lokat październik 2014, (<https://www.bankier.pl/wiadomosc/Ranking-lokat-Bankier-pl-12M-pazdziernik-2014-7220340.html>), dostęp: 28.02.2021 r.

¹⁷ A. Gąsiorowska, *Skala postaw wobec pieniędzy SPP. Konstrukcja i walidacja narzędzia pomiarowego* „Psychologia Ekonomiczna” 2013, nr 3, s. 33.

ze skłonnością do oszczędzania i planowania wydatków), edukacji finansowej, horyzontów czy celów oszczędzania¹⁸.

Najbardziej rozpowszechnioną, bo obowiązkową dla niemal każdego pracującego obywatela Rzeczypospolitej (z pewnymi ustawowymi wyjątkami) formą oszczędzania długoterminowego jest uczestnictwo w pierwszym filarze systemu emerytalnego, którego pełny kształt został zaprezentowany w tabeli 4.1.

Tabela 4.1. Współczesny kształt polskiego systemu emerytalnego

Wyszczególnienie	I filar		II filar	III filar			
Forma	konto ubezpieczonego w ZUS	subkonto w ZUS	OFE	PPK	PPE	IKE	IKZE
Institucja administrująca	ZUS		PTE	instytucje rynku finansowego			
Charakter uczestnictwa	Obowiązkowy		możliwość rezygnacji	możliwość rezygnacji	dobrowolny		

Źródło: opracowanie własne na podstawie: T. Jedynak, *Kształt powszechnego systemu emerytalnego w Polsce w świetle klasycznych typologii wielofilarowych*, „Problemy Polityki Społecznej” 2019, nr 1, s. 44.

Kobiety i mężczyźni biorą udział w systemie emerytalnym na nieco różnych zasadach. Mężczyźni przechodzą na emeryturę później (w wieku 65 lat, kobiety w wieku 60), lecz żyją krócej (prognozowane w 2015 dalsze trwanie życia mężczyzn po przejściu na emeryturę to niecałe 16 lat, kobiet nieco ponad 25 lat)¹⁹. Późniejszy o 5 lat wiek emerytalny przyczynia się do wyższej stopy zastąpienia (71% dla mężczyzn, 61% dla kobiet)²⁰, jednak liczenie wysokości emerytury poprzez dzielenie zagregowanych składek na przeciętną dalszą długość trwania życia, bez podziału na płeć, powoduje, że sumy składek mężczyzn są rozkładane na okres, w którego ostatnich latach przeciętnie nie będą żyli, podczas gdy sumy składek kobiet są rozkładane na okres krótszy niż ich przeciętne życie²¹. Powoduje to efektywny wzrost

¹⁸ S. Białowąs, I. Olejnik, *Horyzont czasowy w hierarchii motywów oszczędzania* [w:] *Długoterminowe oszczędzanie. Postawy Strategie i wyzwania*, pod red. J. R. G., Oficyna Wydawnicza SGH – Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Warszawa, 2016, s. 84-85, 93.

¹⁹ Komisja Europejska, *Polish country fiche on pension projections 2018* (https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/economy-finance/final_country_fiche_pl.pdf), dostęp: 28.02.2021 r.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ D. Fudali, *Ewolucja polskiego systemu emerytalnego* [w:] *Między klasycznym a nowoczesnym modelem ubezpieczeń gospodarczych. Przegląd Ubezpieczeń 2020*, red. M. Cycoń, T. Jedynak, Fundacja Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Kraków 2020, s. 33-34.

świadczeń emerytalnych kobiet, kosztem zmniejszonych świadczeń emerytalnych mężczyzn²² - wskutek tego długoterminowe oszczędzanie w I filarze systemu emerytalnego jest bardziej korzystne dla kobiet niż dla mężczyzn. Powyższa sytuacja przekłada się na stosunek płci do obecnego systemu - kobiety są w większym stopniu zwolenniczkami przymusowości uczestnictwa w systemie emerytalnym i powszechności rozwiązań systemowych, w większym też stopniu wskazują na państwo jako organizatora systemu oraz na zastosowanie uniwersalnych rozwiązań systemu emerytalnego dla wszystkich obywateli²³.

Drugi filar systemu emerytalnego w Polsce tworzą Pracownicze Programy Emerytalne (PPE) i Pracownicze Plany Kapitałowe (PPK), za tworzenie których odpowiada pracodawca (jest on zobligowany do zapewnienia pracownikom możliwości uczestniczenia w przynajmniej jednej z tych form).

Trzeci filar stanowią Indywidualne Konta Zabezpieczenia Emerytalnego (IKZE) i Indywidualne Konta Emerytalne (IKE), w których uczestniczenie pozostaje w gestii każdego pracującego - chcący z nich korzystać mogą zawrzeć umowę o prowadzenie jednej albo obu form kont z wyznaczonymi przez ustawodawcę podmiotami bankiem, funduszem inwestycyjnym, zakładem ubezpieczeń, dobrowolnym funduszem emerytalnym lub podmiotem prowadzącym działalność maklerską²⁴. Wybór podmiotu ma wpływ na sposób inwestowania środków gromadzonych na kontach oraz wysokość opłat za zarządzanie.

Uczestnictwo zarówno w drugim jak i trzecim filarze jest nieobowiązkowe i wynika jedynie z indywidualnej przeczności, państwo stosuje jednak pewne zachęty, mające skłonić Polaków do oszczędzania długoterminowego w tej formie. Zależnie od wybranego instrumentu mogą to być m. in. zwolnienia z podatku dochodowego od zysków kapitałowych, odliczenie transferów na konta emerytalne od podatku dochodowego, dopłaty państwa i dopłaty pracodawcy²⁵. W przypadku śmierci posiadacza dowolnej z powyższych form środki otrzyma osoba wskazana osoba uprawniona, w przypadku jej braku - spadkobiercy.

²² *Ibidem*, s. 34.

²³ M. Cycoń, T. Jedynak, M. Płonka, *Postawy studentów wobec zabezpieczenia ryzyka starości. Studium empiryczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Kraków 2020, s. 99.

²⁴ E. Sośniak, *Funkcjonowanie IKE, IKZE, PPE oraz PPK*, [w:] *Nowe trendy w zabezpieczeniu emerytalnym w Polsce. Przegląd ubezpieczeń 2018*, pod red. M. Cyconia, T. Jedynaka i G. Strupczewskiego, Fundacja Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Kraków 2018, s. 41-42.

²⁵ U.i.k.e.i.k.z.e., art. 13 i art. 13a., U.p.p.k. art. 26, art. 31 i art. 32., U. p.p.e. art. 24.

W przypadku oszczędzania długoterminowego za pomocą instrumentów innych niż te oferowane przez system emerytalny, stwierdzenie ilu Polaków je posiada jest bardzo trudne (jeśli w ogóle możliwe), gdyż większość sposobów oszczędzania długoterminowego może być również wykorzystywanych jako sposoby na oszczędzanie krótkoterminowe. Formą jednoznacznie długoterminową są dziesięcioletnie obligacje skarbowe, oferowane przez bank PKO BP. Pozostają one w ciągłej sprzedaży (co miesiąc nowa oferta), ich cena jest stała i wynosi 100zł, a ich oprocentowanie jest zmienne. W pierwszym rocznym okresie odsetkowym jest z góry określone (w lutym 2021 było to 1,70%), a w kolejnych rocznych okresach odsetkowych jest obliczane jako suma inflacji (stopa wzrostu cen towarów i usług konsumpcyjnych, przyjmowana dla 12 miesięcy i ogłaszana przez Prezesa Głównego Urzędu Statystycznego w miesiącu poprzedzającym pierwszy miesiąc danego okresu odsetkowego²⁶) i marży odsetkowej (która w lutym 2021 wynosiła 1%), co gwarantuje zysk powyżej inflacji, do pewnego jej poziomu (ponieważ zyski kapitałowe są w Polsce opodatkowane stawką 19% istnieje graniczna wartość inflacji, powyżej której zyski po opodatkowaniu nie zrekompensują utraty realnej wartości środków)²⁷. W wypadku wystąpienia deflacji stopa inflacji byłaby ujemna, jednak nie bierze się jej pod uwagę – oprocentowanie jest wtedy równe marży odsetkowej.

4.2.2 Bariery w oszczędzaniu długoterminowym

Bariery w oszczędzaniu zdefiniować można jako ogół czynników negatywnie wpływających na zjawisko oszczędzania. Najczęściej występującymi w literaturze barierami są niewystarczająca wysokość dochodów deklarowana przez ankietowanych²⁸ oraz niski poziom kompetencji finansowych (ang. *financial literacy*)²⁹, ale wśród innych można wymienić także:

- zmienną wrodzoną skłonność do oszczędzania, wynikającą z cech osobowości³⁰,

²⁶ Obligacje skarbowe, (<https://www.obligacjeskarbowe.pl/oferta-obligacji/obligacje-10-letnie-edo/edo0231/>), dostęp: 01.03.2021 r.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ P. J. Fisher, *Is There Evidence of Loss Aversion in Saving Behaviors in Spain?*, "Journal of Family and Economic Issues" 2013.

²⁹ R. Henager, Mauldin T. *Financial Literacy: The Relationship to Saving Behavior in Low- to Moderate-income Households*, "Family and Consumer Sciences Research Journal" 2015, 44(1), s. 83.

³⁰ A. Gąsiorowska *op. cit.*, s. 33.

- niski poziom stóp procentowych zmniejszający opłacalność trzymania pieniędzy w bankach (a więc efektywnie zwiększający opłacalność konsumpcji tu i teraz)³¹,
- awersję do strat powodującą, że w sytuacji obniżenia się dochodu lub wzrostu wydatków ludzie bardziej skłonni są zmniejszyć część dochodu rozporządzalnego przeznaczaną na oszczędności niż na konsumpcję³²,
- brak długoterminowych planów i celów³³,
- nieregularny dochód³⁴.

Jak zauważa I. Zmudzińska, w społeczeństwach zachodnich powszechne jest przekonanie, że warto oszczędzać na przyszłość, ale polskie społeczeństwo nie jest jeszcze do tego odpowiednio przygotowane i przekonane³⁵. Może wynikać to ze wspomnianych już powyżej barier, ale także czynników społecznych czy kulturowych (np. wielokrotne tracenie oszczędności przez Polaków wskutek zaborów i wojen czy mniej posunięta emancypacja kobiet, przez co ich skłonność do oszczędzania może być niższa).

Grupa młodych dorosłych różni się od ich ogółu w wielu aspektach, również nasilenia niektórych barier w oszczędzaniu długoterminowym. Charakterystyczną dla młodych jest niższa sumienność i wyższy poziom ekstrawersji³⁶, co przekłada się na niższą potrzebę kontrolowania finansów i oszczędzania, a także mniej konserwatywne podejście do pieniędzy³⁷. Młodzi są także rzadziej zmuszani do oszczędnego gospodarowania pieniędzmi ze względu na brak dzieci i zależnych od nich współmałżonków - średni wiek urodzenia dziecka w Polsce to 29,5 roku³⁸, przy czym średni wiek urodzenia pierwszego dziecka wynosi 27 lat³⁹,

³¹ I. Zmudzińska, *Postawy Polaków wobec systematycznego i długoterminowego oszczędzania* [w:] *Długoterminowe oszczędzanie. Postawy Strategie i wyzwania*, pod red. J. R. G., Oficyna Wydawnicza SGH – Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Warszawa, 2016, s. 118.

³² P. J. Fisher, *op. cit.*

³³ J. Turnham, *Attitudes to savings and financial education among low-income populations: Findings from the financial literacy focus group*, CFS Research Brief (FLRC 10-7), University of Wisconsin-Madison: Center for Financial Security, 2010, s. 25-26.

³⁴ *Ibidem*, s. 23.

³⁵ I. Zmudzińska, *op. cit.*, s. 109.

³⁶ L. A. Pervin, O. P. John, *Osobowość. Teoria i badania*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2002, s. 279-281.

³⁷ A. Gąsiorowska *op. cit.*, s. 33.

³⁸ Business Insider, *Kobiety w krajach UE rodzą dziecko tuż przed 31. urodzinami* (<https://businessinsider.com.pl/wiadomosci/wiek-matek-rodzacych-dziecko-w-krajach-ue/45r5l49>), dostęp: 28.03.2021 r.

³⁹ Bankier, *Eurostat: Polka rodzi pierwsze dziecko w wieku 27 lat*, (<https://www.bankier.pl/wiadomosc/Eurostat-Polka-rodzi-pierwsze-dziecko-w-wieku-27-lat-7648211.html>) dostęp: 28.03.2021 r.

a mediana wieku wejścia w związek małżeński to 30 lat dla mężczyzn i niemal 28 lat dla kobiet⁴⁰. Nasilonym u młodych problemem może być także zwiększona nieregularność dochodów jak i ich niski poziom.

4.3. Metodyka badań własnych

Badanie własne jest badaniem ankietowych typu CAWI, wzięło w nim udział 180 respondentów. Odpowiedzi zbierane były w okresie od stycznia do marca 2021 roku, za pośrednictwem grup studenckich na portalu Facebook. Próba w badaniu własnym jest nielosowa i niereprezentatywna, jednak udział płci oraz etap studiów w przybliżeniu oddaje rzeczywistość występujące proporcje. Badanie tym samym jest badaniem pilotażowym, mającym zbadać możliwe tendencje oraz skłonić do dalszych badań zakresie w zakresie barier w oszczędzaniu długoterminowym wśród studentów. Badanie składało się z dwóch części oraz metryczki. Pierwsza część miała na celu zbadanie skłonności do kontrolowania stanu finansów oraz tego jak mocno badani niepokoją się o finanse. Narzędziem zastosowanym do zbadania powyższych były dwa wymiary kwestionariusza Skróconej Skali Postaw Wobec Pieniądzy (SPP-25) autorstwa A. Gąsiorowskiej⁴¹: kontrola finansowa oraz niepokój finansowy. Badani zaznaczali na pięciostopniowej skali Likerta w jakim stopniu zgadzają się z podanym stwierdzeniem, zgodnie z podaną instrukcją:

Poniżej znajdują się stwierdzenia odnoszące się do różnych aspektów związanych m.in. z pieniędzmi. Przeczytaj dokładnie każde stwierdzenie i zdecyduj, w jakim stopniu jest ono prawdziwe w stosunku do Ciebie, wykorzystując zamieszczoną poniżej skalę ocen i zaznaczając odpowiednią liczbę pod każdym stwierdzeniem.

Pamiętaj, że nie ma „dobrych” czy „złych” odpowiedzi – jestem zainteresowany tym, jakie są twoje prawdziwe odczucia, a nie jakie chciałbyś/abyś, aby były, czy też jakie są powszechnie akceptowane. Dlatego będę bardzo wdzięczny za szczere odpowiedzi. Proszę nie poświęcać zbyt wiele czasu poszczególnym stwierdzeniom i zaznaczać tę odpowiedź, która jako pierwsza wydała się najbliższa temu, co w danej sprawie o sobie myślisz.

Proszę o udzielanie odpowiedzi numer 3 tylko w ostateczności.

Skala ocen:

⁴⁰ Bankier, 9 wykresów o ślubach i rozwodach Polaków, które warto zobaczyć, (<https://www.bankier.pl/wiadomosc/9-wykresow-o-slubach-i-rozwodach-Polakow-7716897.html>), dostęp: 28.03.2021 r..

⁴¹ A Gąsiorowska. Skrócona wersja Skali postaw wobec pieniędzy (SPP-25). Dobór pozycji i walidacja narzędzia, „Psychologia Społeczna” 2013, nr 8 s. 459-478.

- 1 - *Zupełnie się nie zgadzam*
- 2 - *Nie zgadzam się*
- 3 - *Ani się zgadzam, ani się nie zgadzam*
- 4 - *Zgadzam się*
- 5 - *Zupełnie się zgadzam*

Powyższa instrukcją jest zmienioną wersją oryginalnej, jednak jedynie w niezbędnym zakresie, zgodnie z metodyką prowadzenia badań kwestionariuszem psychologicznym⁴².

Zastosowane zmiany (za zdanie przyjmując tekst rozpoczynający się wielką literą) to:

- Zdanie 2 oryginału z brzmienia „Przeczytaj dokładnie każde stwierdzenie i zdecyduj, w jakim stopniu jest ono prawdziwe stosunku do Ciebie, wykorzystując zamieszczoną poniżej skalę ocen, i zakreślając kółkiem odpowiednią liczbę obok każdego stwierdzenia” zmieniono na „Przeczytaj dokładnie każde stwierdzenie i zdecyduj, w jakim stopniu jest ono prawdziwe stosunku do Ciebie, wykorzystując zamieszczoną skalę ocen i zaznaczając odpowiednią liczbę pod każdym stwierdzeniem”.
- Usunięto w całości zdanie 3. oryginału (nie pozostawiaj żadnego stwierdzenia bez rozstrzygnięcia – to bardzo ważne, abyś ustosunkował się do wszystkich z nich) ze względu na brak możliwości nie ustosunkowania się do stwierdzenia w kwestionariuszu CAWI.
- W 3 i 4 zdaniu oryginału dodano do czasowników męskoosobowych „ustosunkował” i „chciałbyś” ich żeńskoosobowe odpowiedniki, w formie odmienionych zakończeń po znaku „/”.
- W 4 zdaniu zmieniono „twoje” na „Twoje”.
- W zdaniu 4 oryginału zmieniono „jesteśmy zainteresowani” na „jestem zainteresowany”, w zdaniu 5 oryginału „będziemy” na „będę” i „wdzięczni” na „wdzięczny”, a w zdaniach 6 i 7 oryginału „prosimy” na „proszę” (ze względu na zespół badawczy składający się z jednej osoby – autora poniższego artykułu).

Część druga badania miała na celu zbadanie jakie bariery napotykają studenci, czy studenci postrzegają bariery innych studentów w sposób różny od swoich (czy występuje mechanizm represji⁴³), na jakie cele długoterminowe oszczędzają oraz jakie sposoby

⁴² Ten i inne aspekty używania kwestionariusza psychologicznego SPP-25 konsultowane były z mgr psychologii M. Smykałą.

⁴³ Najbardziej znanym psychologicznym mechanizmem obronnym jest represja – usuwanie ze świadomości myśli o konfliktach (także wewnętrznych), popędach, traumach, a w tym wypadku powodach dla których badany nie oszczędza. Celem represji jest wyeliminowanie lęku, nie rozwiązuje ona jego przyczyny. D. Kurpas,

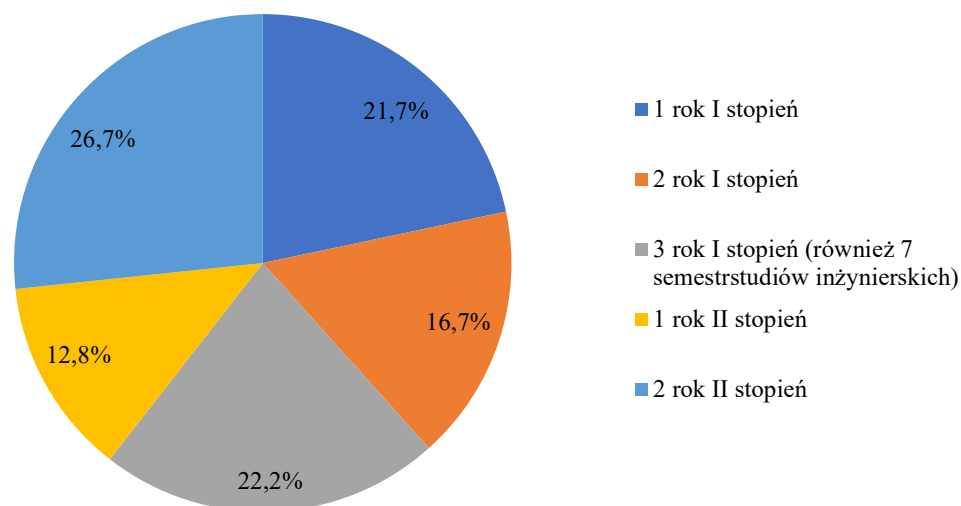
pokonywania barier wydają się im pomocne. Aby zrealizować powyższe cele zadano pytania wielokrotnego wyboru, które wraz z odpowiedziami znajdują się w rozdziale 5. Sugerowane w badaniu bariery oraz cele oszczędzania długoterminowego uzyskano na podstawie przeglądu literatury oraz otwartego pytania pilotażowego wśród niewielkiej grupy studentów. Aby upewnić się, że badani rozumieją pojęcie oszczędzania, przed pytaniami zawarto poniższą informację:

Oszczędzanie to odkładanie konsumpcji w czasie, w przypadku oszczędzania długoterminowego horyzont czasowy to co najmniej kilka lat. Oszczędności krótkoterminowe to takie, które mają zostać wydane na bliższe cele oraz te odkładane na wszelki wypadek.

Metryczka składała się z pytań dotyczących płci, roku, etapu i obszaru studiów (w podziale na nauki ekonomiczne, nauki humanistyczne, społeczne i o sztuce, nauki ścisłe i techniczne, nauki medyczne i o zdrowiu i inne) oraz pytań o miesięcznie oszczędzaną kwotę oraz tego jaki jej procent przeznaczony jest na oszczędności długoterminowe.

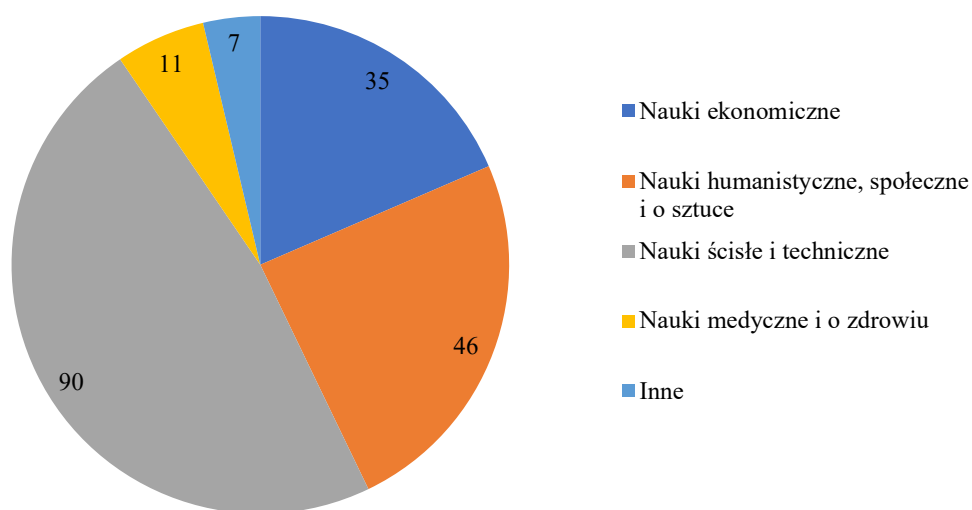
4.4. Wyniki badań własnych

Aby zweryfikować hipotezy badawcze skorzystano z funkcjonalności programu SPSS, badając korelacje, istotność statystyczną, częstości oraz poziomy statystyk opisowych poszczególnych danych. Uzyskane dane oraz wyniki tych analiz, w niektórych przypadkach wraz z porównaniami do badań zastanych, zostały przedstawione w poniższym rozdziale. Próba N=180 składała się w 57,8% z kobiet i w 42,2% z mężczyzn, a podział na rok i obszar studiów prezentował się następująco:

Rysunek 4.1. Rok studiów respondentów

Źródło: badania własne.

Rysunek 4.2. Obszar studiów respondentów

Źródło: badania własne.

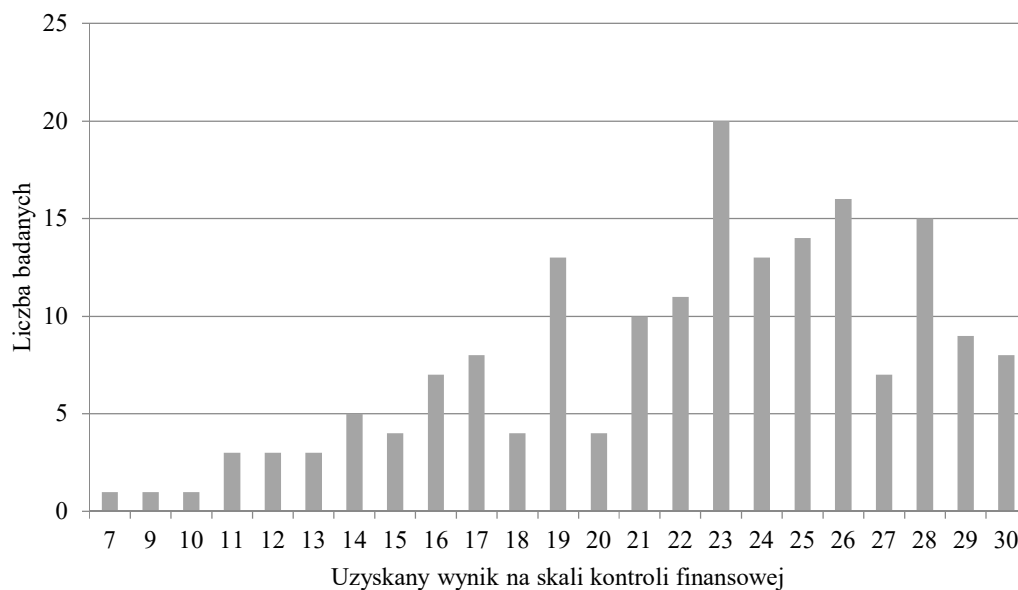
Procenty na Rysunku 4.1 nie sumują się do 100% ze względu na zaokrąglenia. Na Rysunku 4.2 obszar studiów przedstawiono liczbowo ze względu na zaznaczanie przez niektórych respondentów więcej niż 1 obszaru studiów.

4.4.1 2 z 5 wymiarów Skróconej Skali Postaw Wobec Pieniędzy SPP-25

W pierwszej części samej ankiety pytania zostały przetasowane zgodnie z kwestionariuszem autorki, jednak dla większej przejrzystości przedstawiane są zebrane w wymiary. Metodyka badań Gąsiorowskiej zakładała warstwowanie ze względu na płeć i wiek oraz dobór losowy, a dane do badania zbierane były w latach 2003–2010, N=1447. Próba w badaniu własnym była nielosowa, niereprezentatywna i niewarstwowana, jednak udział płci oraz etap studiów w przybliżeniu oddaje rzeczywistość występujące proporcje, N=180. Na podstawie testu Kołmogorowa – Smirnowa odrzucono hipotezę o normalności rozkładu odpowiedzi obydwu wymiarów w badaniu własnym. Maksymalny możliwy do uzyskania wynik na skali kontroli finansowej to 30 punktów, a na skali niepokoju finansowego – 25 punktów. Pierwszy badany wymiar SPP-25 - kontrola finansowa - składa się z 6 na 11 pytań zadanych w części pierwszej badania. Pytania składowe wymiaru kontroli finansowej to:

1. Kontroluję dokładnie stan moich pieniędzy i oszczędności.
2. Wolę oszczędzać pieniądze, bo nigdy nie wiadomo kiedy przyjdzie czarna godzina i będę ich potrzebować.
3. Jestem dumny z mojej umiejętności oszczędzania pieniędzy.
4. Dokładnie przestrzegam własnego budżetu finansowego.
5. Staram się rozważnie i ostrożnie dysponować swoimi pieniędzmi.
6. Odkładam pieniądze na przyszłość.

Badani udzielali odpowiedzi na powyższe stwierdzenia cyfrą reprezentującą stopień tego, jak bardzo się z nimi zgadzają (1 – zupełnie się zgadzam, 5 – zupełnie się nie zgadzam), których sumy (wyniki wymiaru) prezentują się następująco:

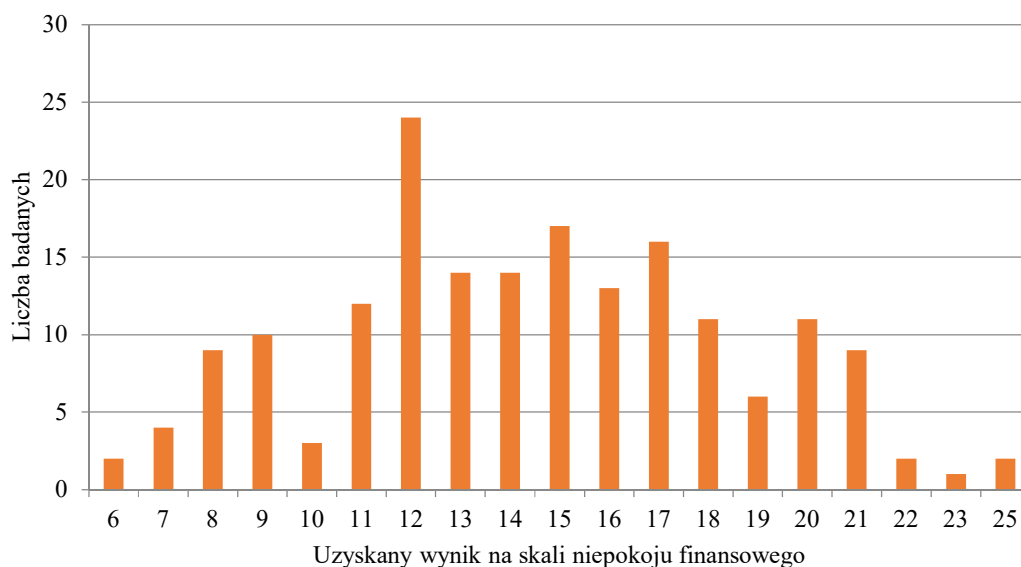
Rysunek 4.3 Rozkład sumy odpowiedzi na pytania wymiaru kontrola finansowa

Źródło: badania własne.

Drugi z badanych wymiarów SPP-25 – niepokój finansowy - składa się z pozostałych 5 pytań zadawanych w pierwszej części badania. Pytania składowe wymiaru niepokój finansowy to:

1. Często martwię się o moją kondycję finansową.
2. Czuję się pełen obaw, gdy znajduję się w sytuacjach związanych z pieniędzmi.
3. Gdy już coś kupię, mam wrażenie, że mógłbym dostać to samo za niższą cenę gdzie indziej.
4. Często czuję się zaniepokojony gdy ktoś pyta mnie o moje osobiste finanse.
5. Często mówię, że mnie na coś nie stać, niezależnie od tego, czy jest to prawda czy nie.

Badani udzielali odpowiedzi na powyższe stwierdzenia cyfrą reprezentującą stopień tego, jak bardzo się z nimi zgadzają (1 – zupełnie się zgadzam, 5 – zupełnie się nie zgadzam), których sumy (wyniki wymiaru) prezentują się następująco:

Rysunek 4.4 Rozkład sumy odpowiedzi na pytania wymiaru niepokój finansowy

Źródło: badania własne.

Porównując grupę badaną w badaniu własnym z grupą Gąsiorowskiej, istotnie wydaje się różnić skłonność do kontroli finansowej (wyższa o ponad 10% u grupy badanej w badaniu własnym). Ze względu na niereprezentatywność próby badanej w badaniu własnym oraz specyficzny okres, w którym przeprowadzane było badanie (styczeń – marzec 2021, około rok po rozpoczęciu pandemii korona wirusa i w niepewnej sytuacji gospodarczej), różnica ta może być nieistotna statystycznie.

Tabela 4.2. Wyniki badania własnego i badania A. Gąsiorowskiej – kontrola finansowa.

Wyszczególnienie	Badanie własne N=180	Badanie Gąsiorowskiej N=1447
Średnia	22,28	19,84
Odchylenie standardowe	5,13	4,90
Współczynnik zmienności	0,23	0,25

Źródło: badania własne oraz A. Gąsiorowska, *Skrócona...* s. 467.

Tabela 4.3. Wyniki badania własnego i badania A. Gąsiorowskiej – niepokój finansowy

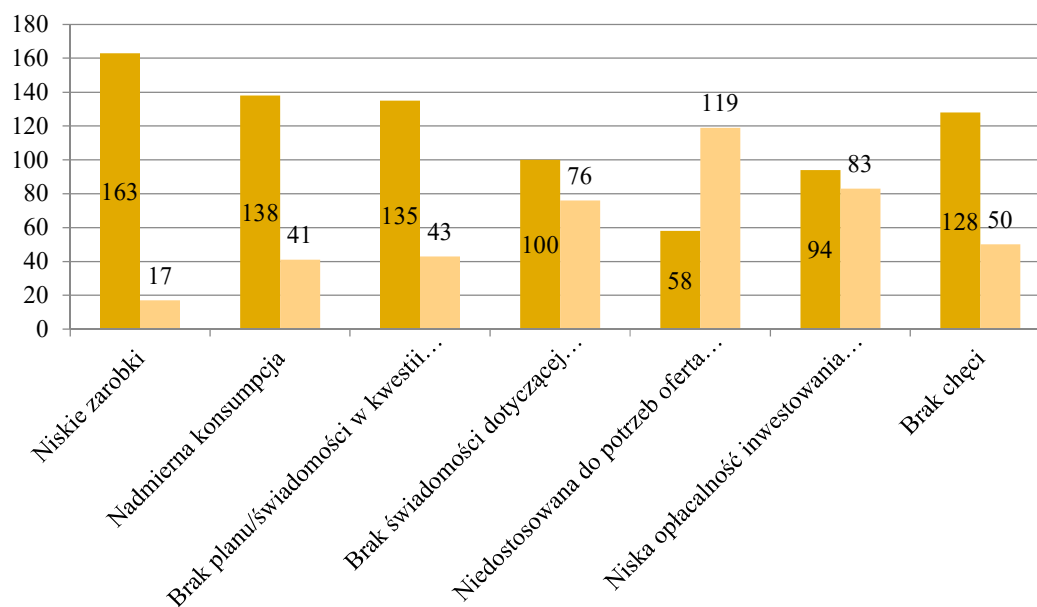
Wyszczególnienie	Badanie własne N=180	Badanie Gąsiorowskiej N=1447
Średnia	14,46	14,23
Odchylenie standardowe	4,06	3,78

Współczynnik zmienności	0,28	0,27
--------------------------------	------	------

Źródło: badania własne oraz A. Gąsiorowska, *Skrócona...* s. 467.

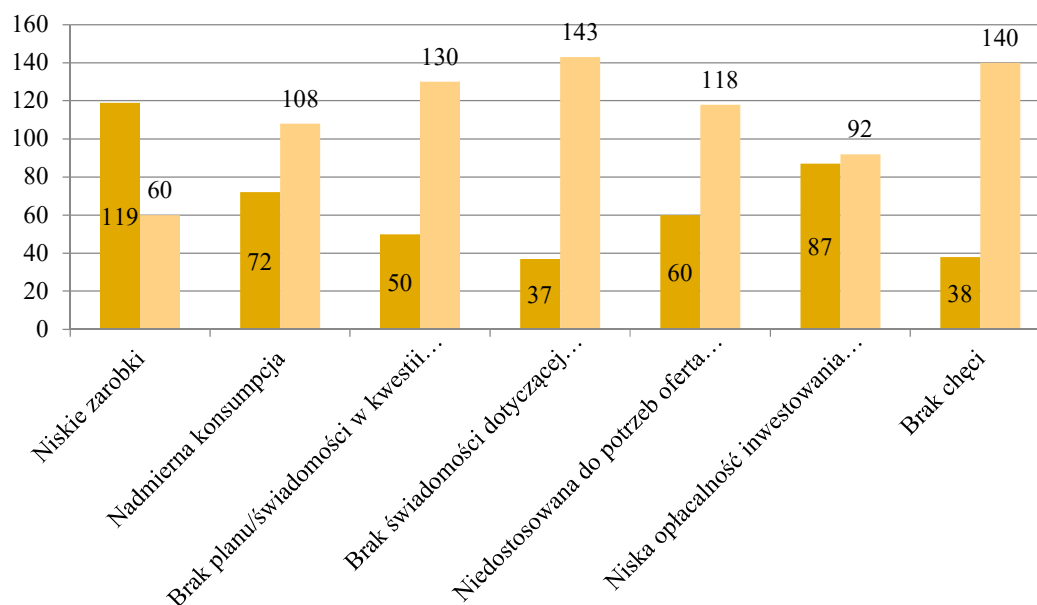
4.4.2 Bariery w oszczędzaniu długoterminowym wśród studentów

W drugiej części badania zapytano ankietowanych postrzeganie barier w oszczędzaniu długoterminowym u siebie i innych, o rozwiązania, które wydałyby się im pomocne w niwelowaniu tych barier oraz o cele długoterminowe, na które oszczędzają. W niektórych z pozycji na rysunkach w tym podrozdziale liczba odpowiedzi nie sumuje się do 180 ze względu na zaznaczenie przez respondenta odpowiedzi zarówno „tak” jak i „nie”, co potraktowano jak odpowiedź nieważną. Ciemniejsze słupki to odpowiedzi „tak”, a jaśniejsze „nie”. Na rysunku 4.5 i rysunku 4.6 odpowiedzi kolejno to: niskie zarobki, nadmierna konsumpcja, brak planu/świadomości w kwestii większych, odległych wydatków, brak świadomości dotyczącej kondycji systemu emerytalnego, niedostosowana do potrzeb oferta produktowa banków, niska opłacalność inwestowania (niskie stopy procentowe) i brak chęci.

Rysunek 4.5 Jakie są Twoim zdaniem najczęstsze bariery w oszczędzaniu długoterminowym wśród studentów?

Źródło: badania własne.

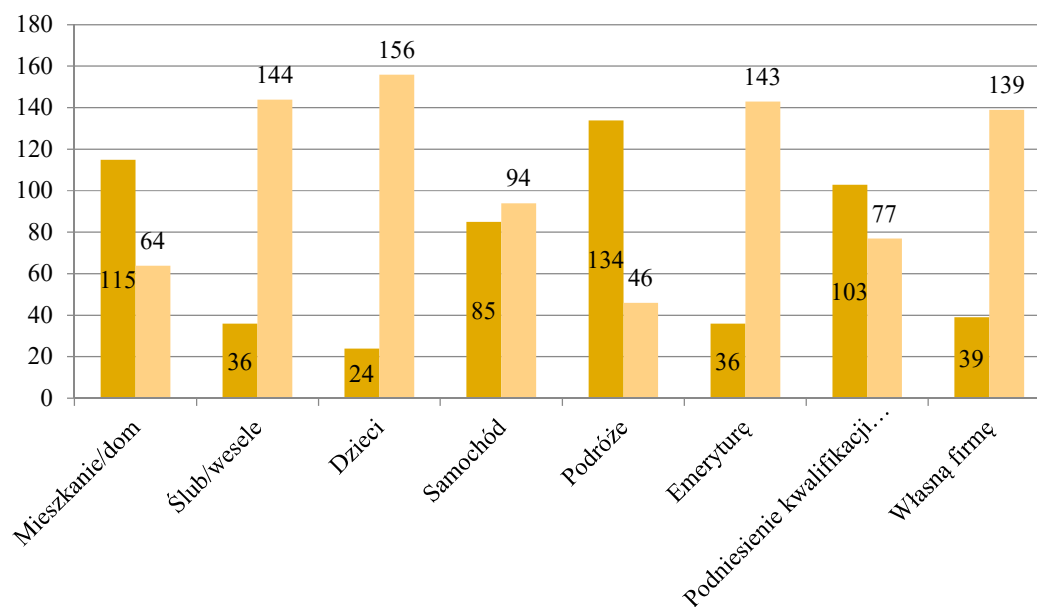

Rysunek 4.6. Jakie są Twoje bariery w oszczędzaniu długoterminowym?

Źródło: badania własne.

W odpowiedzi na pytanie o bariery innych studentów, ankietowani udzielili 831 odpowiedzi „tak”, podczas gdy w badaniu o swoje bariery udzielili tych odpowiedzi 469 razy – na 100 wskazań bariery u siebie występowało ponad 177 wskazań barier u innych. Może świadczyć to o występującym wśród badanych mechanizmie wyparcia, przez który nie zdają sobie, że sami doświadczają barier, które przypisują innym. Może to świadczyć także o tym, że badani uważają siebie za radzących sobie ponadprzeciętnie dobrze w stosunku do ogółu studentów (zjawisko to jest błędem poznawczym o nazwie złudzenie ponadprzeciętności).

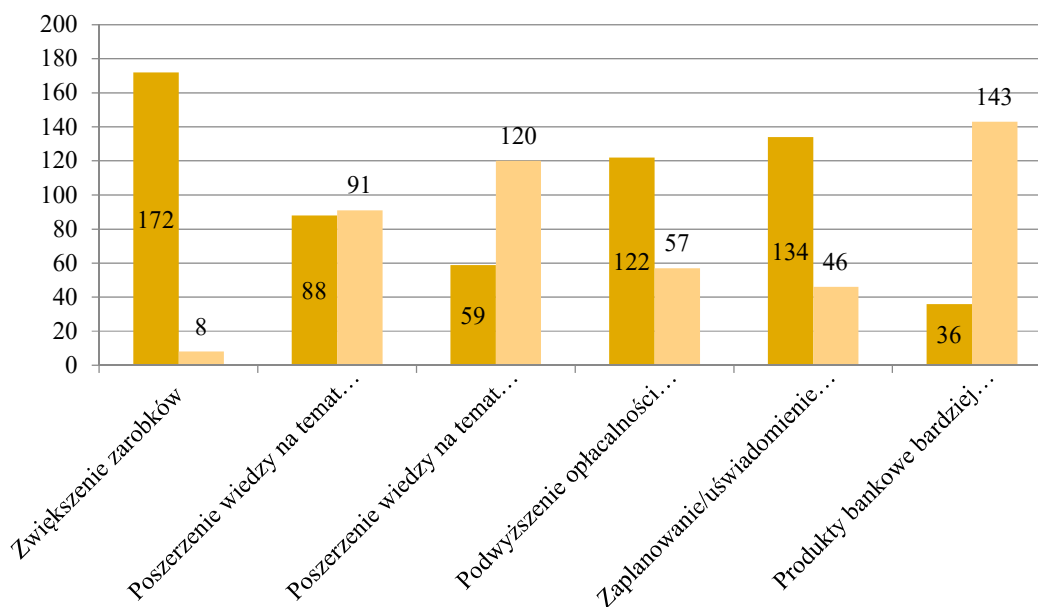
Na rysunku 4.7 przedstawiono cele, na które oszczędzanie deklarują badani. Najwięcej z nich deklarowało oszczędzanie na podróże, zakup mieszkania lub domu oraz podniesienie kwalifikacji zawodowych (np. kursy, certyfikaty). Najmniej popularnym celem oszczędzania długoterminowego wśród badanych studentów są dzieci, ślub lub wesele oraz emerytura.

Rysunek 4.7. Na jakie długoterminowe cele oszczędzasz?

Źródło: badania własne.

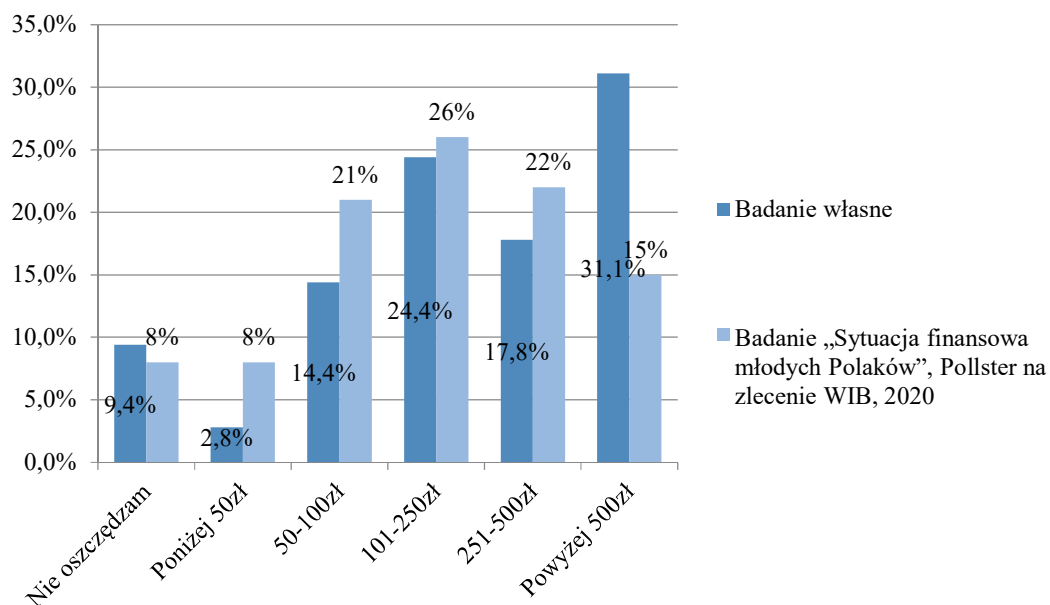
Rysunek 4.8 przedstawia wybierane przez badanych rozwiązania, które skłoniłyby ich do zwiększonego oszczędzania długoterminowego. Najwięcej, bo ponad 95% badanych, wskazało zwiększenie zarobków jako taki czynnik, z zaplanowaniem lub uświadomieniem sobie możliwych przyszłych wydatków i ich wysokości oraz podwyższeniem opłacalności inwestowania (podwyższeniem stóp procentowych) na kolejnych miejscach. Następne pozycje (od lewej) to poszerzenie wiedzy na temat oszczędzania, poszerzenie wiedzy na temat systemu emerytalnego i produkty bankowe bardziej dostosowane do Twoich potrzeb.

Rysunek 4.8. Jak myślisz, co skłoniłoby Cię do oszczędzania długoterminowego (lub oszczędzania większych kwot)?

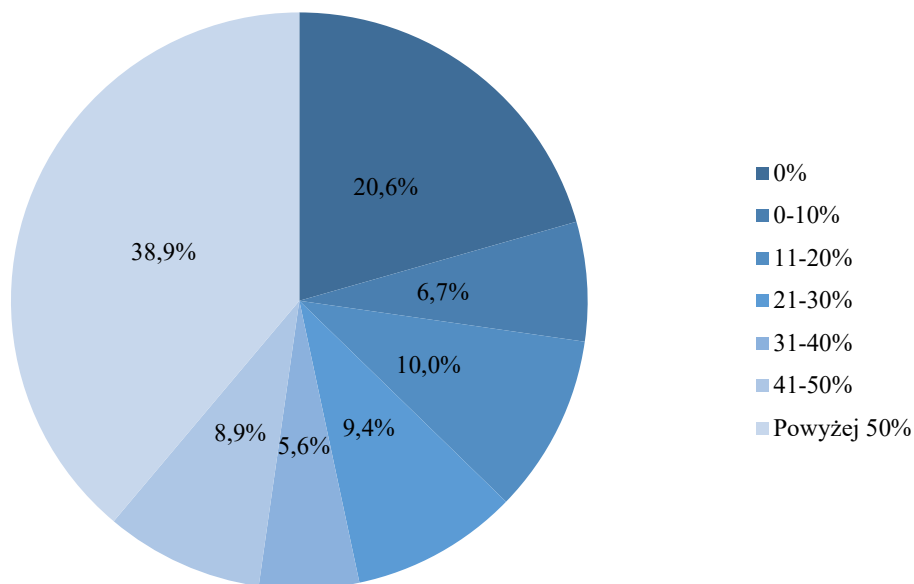
Źródło: badania własne.

W metryczce poza pytaniami dotyczącymi płci i studiów zapytano także o oszczędzaną miesięcznie kwotę oraz jej procent przeznaczany na oszczędności długoterminowe. Uzyskane odpowiedzi zaprezentowano na rysunku 4.9 i rysunku 4.10. Procenty na Rysunkach nie sumują się do 100 ze względu na zaokrąglenia. Na rysunku 4.9 zamieszczono także dla porównania dane badania Instytutu Badań Pollster. Ponad dwukrotnie większy procent studentów oszczędzających miesięcznie powyżej 500zł w badaniu własnym może wynikać z wysokiego udziału studentów nauk ścisłych i technicznych w próbie badanej (50%).

Rysunek 4.9. Jaką kwotę średnio udaje Ci się zaoszczędzić miesięcznie?

Źródło: badania własne, badanie „Sytuacja finansowa młodych Polaków”, Pollster na zlecenie WIB, 2020.

Rysunek 4.10. Jaką kwotę z powyższej sumy przeznaczasz na oszczędności długoterminowe?

Źródło: badania własne.

Zarówno oszczędzana miesięcznie kwota jak i jej procent przeznaczany na oszczędności długoterminowe dodatnio korelują z wynikiem skali kontrola finansowa. Współczynniki korelacji Spearman'a wynoszą kolejno 0,469 i 0,472 (obie korelacje dwustronnie istotne na

poziomie 0,01). Jednocześnie procent oszczędzanej kwoty przeznaczany na oszczędności długoterminowe koreluje z jej wysokością jedynie na poziomie 0,558 (istotność dwustronna na poziomie 0,01), co pozwala przypuszczać, że poziom kontroli finansowej może mieć istotny wpływ na wysokość oszczędności długoterminowych.

Poziom niepokoju o finanse słabo negatywnie koreluje z oszczędzaną miesięcznie kwotą jak i jej procentem przeznaczanym na oszczędności długoterminowe. Współczynniki korelacji Spearman'a wynoszą kolejno -0,193 i -0,153 (obie korelacje dwustronnie istotne na poziomie 0,01). Może to sugerować, że osoby będące mniej skłonne do regularnego oszczędzania odczuwają wyższy poziom niepokoju finansowego.

4.4.3 Różnice występujące pomiędzy grupami studentów

Wymiar kontroli finansowej ma przede wszystkim behawioralny charakter i opisuje racjonalne, instrumentalne podejście do pieniędzy, nakierowane na zarządzanie nimi, a nie przypisywanie im wyjątkowych właściwości, podczas gdy wymiar niepokoju finansowego ma silny komponent emocjonalny i jest pozytywnie skorelowany z neurotyzmem, który u kobiet jest silniejszy⁴⁴. W badaniu własnym stwierdzono, że skłonność do kontroli finansowej nie różni się istotnie pomiędzy płciami. Nie można stwierdzić, że mężczyźni (Mdn=23) cechują się różnym od kobiet poziomem kontroli finansowej od kobiet (Mdn=23) – stwierdzono na podstawie testu U Manna-Whitneya $U(n_0=76, n_1=104) = 3940, p=0.972$. W badaniu własnym stwierdzono istotną statystycznie różnicę w skłonności do odczuwania niepokoju o finanse między płciami – kobiety osiągają wyższe wyniki w tym wymiarze. Mężczyźni (Mdn=13) cechują się niższym poziomem niepokoju finansowego od kobiet (Mdn=15) – stwierdzono na podstawie testu U Manna-Whitneya $U(n_0=76, n_1=104) = 2834, p=0.001$ oraz o 25,46 niższej średniej randze (75,79 dla mężczyzn, 101,25 dla kobiet). Nie stwierdzono aby wysokość oszczędzanej miesięcznie kwoty ani jej procent przeznaczany na oszczędności długoterminowe różniły się istotnie pomiędzy płciami.

W badaniu zaobserwowano pewne różnice w zachowaniach oszczędnościowych studentów, jednak ze względu na wysoką nierównoliczność prób postanowiono przedstawić je w formie tabel częstości (tabela 4.4 i tabela 4.5) i odrzucić odpowiedzi studentów nauk medycznych i o zdrowiu oraz innych. Procenty w tabelach nie sumują się do 100 ze względu

⁴⁴ A. Gąsiorowska *Skrócona...* s. 459-478.

na zaokrąglenia. W tabelach częstości nie brano pod uwagę studentów studiujących w więcej niż 1 obszarze.

Tabela 4.4. Przeciętna wysokość miesięcznie oszczędzanej kwoty wśród studentów w % wskazań

Wyszczególnienie	Nauki ekonomiczne	Nauki humanistyczne, społeczne i o sztuce	Nauki ścisłe i techniczne
Nie oszczędzam	6,9	14	8,3
Poniżej 50zł	0	4,7	0
50-100zł	6,9	18,6	19
101-250zł	20,7	30,2	20,2
251-500zł	27,6	9,3	17,9
Powyżej 500zł	37,9	23,3	34,5

Źródło: badania własne.

Tabela 4.5. Odsetek oszczędności przeznaczany na oszczędności długoterminowe w % wskazań

Wyszczególnienie	Nauki ekonomiczne	Nauki humanistyczne, społeczne i o sztuce	Nauki ścisłe i techniczne
0%	17,2	25,6	20,2
0-10%	6,9	4,7	6
11-20%	10,3	14	10,7
21-30%	20,7	11,6	4,8
31-40%	6,9	7	4,8
41-50%	6,9	7	8,3
Powyżej 50%	31	30,2	45,2

Źródło: badania własne

Widoczną w tabelach tendencją są zwiększone w stosunku do studentów nauk humanistycznych, społecznych i o sztuce skłonności do oszczędzania studentów nauk ekonomicznych, ścisłych i technicznych. Wymagane są dalsze badanie prowadzone w tym zakresie, jednak przyczyną takiego stanu rzeczy mogą być niższe zarobki, mniejsza skłonność do myślenia krytycznego czy mniejsza wiedza finansowa studentów nauk humanistycznych, społecznych i o sztuce.

Na podstawie próby w badaniu własnym nie jest możliwe wyodrębnienie dla kwoty przeciętnych miesięcznych oszczędności ani dla procentu tej kwoty kryterium płci, ponieważ

liczebność kobiet i mężczyzn w poszczególnych obszarach studiów nie jest porównywalna, a studiowany kierunek może mieć duży wpływ na różnice w zarobkach.

4.5. Podsumowanie

O ile wrodzone skłonności do kontrolowania swoich wydatków i niepokoju finansowego mogą być w większości przypadków zmienione jedynie w niewielkim stopniu, o tyle poszerzanie wiedzy finansowej i wdrażanie zachowań oszczędnościowych może zastosować każdy. Zwiększenie poziomu oszczędności studentów i stworzenie przez nich poduszki finansowej, a tym samym zapewnienie większego bezpieczeństwa finansowego, może pomóc w polepszeniu ich funkcjonowania na uniwersytecie, zmniejszeniu poziomu stresu oraz zwiększeniu elastyczności studentów w kontekście zmiany pracy, gdyż nie będą polegać jedynie na bieżących dochodach z niej.

W badaniu własnym wykazano istotną różnicę w poziomie niepokoju finansowego między płciami, nie znajdując podstaw do odrzucenia pierwszej hipotezy pracy. Należy zauważyć, że żaden z tych poziomów (ani wyższy ani niższy) nie jest lepszy. Są one różnymi wartościami tej samej skali, które w różnych sytuacjach mikro i makro ekonomicznych mogą okazać się lepiej lub gorzej dostosowane do rzeczywistości. Wyższy poziom niepokoju finansowego może być jednak wskaźnikiem zbyt niskiego (w stosunku do subiektywnego poziomu, który byłby komfortowy dla danej osoby) poziomu oszczędności – wymagane są dalsze badania w tym zakresie. Wykazano także, że skłonność do kontroli finansowej nie różni się istotnie pomiędzy płciami, nie znajdując podstaw do odrzucenia drugiej hipotezy badawczej.

W badaniu własnym można zauważyć tendencję do pojawiania się różnic w stosunku do oszczędzania pomiędzy grupami studentów różnych nauk. Bardzo silną okazała się tendencja do wzmożonego zauważania barier u innych niż u siebie – nie ma podstaw do odrzucenia trzeciej hipotezy pracy. Wymaga to dalszego zbadania – być może korzystnym byłoby wprowadzenie na początku studiów lub nawet na poziomie szkoły średniej przedmiotu traktującego o finansach osobistych, aby wzmacniać korzystne postawy oszczędnościowe i poszerzać wiedzę młodych. Dzięki temu byliby oni lepiej przygotowani na wkroczenie w dorosłość, poznali potencjalne przeszkody i pułapki, na które mogą natrafić i mogli szybciej zapewnić sobie niezależność, z którą obecnie źle sobie radzą – polscy młodzi wyprawdzają się z domu średnio w wieku 27,4 lat. Zwiększenie poziomu kompetencji finansowych (ang.

financial literacy) polskich młodych byłoby także z korzyścią dla ich oszczędności – w badaniu własnym za najczęstsze bariery obok systemowych (niskiej opłacalności oszczędzania) studenci uznawali te, które można ograniczyć zwiększeniem ich kompetencji finansowych (zwiększenie zarobków, zaplanowaniem lub uświadomieniem sobie możliwych przyszłych wydatków i ich wysokości oraz poszerzeniem wiedzy).

Aby dokładniej wyjaśnić skłonność studentów do oszczędzania długoterminowego konieczne może być skonstruowanie modelu ekonometrycznego wyjaśniającego ją na podstawie obszaru i roku studiów, płci, wyników na skali SPP-25, miejsca wychowania i innych czynników.

Literatura

Literatura zwarta

Cycoń M., Jedynak T., Płonka M., *Postawy studentów wobec zabezpieczenia ryzyka starości. Studium empiryczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Kraków 2020.

Drobnik J., Kaczmarek M., Karakiewicz B. et al., *Podstawy psychiatrii dla studentów pielęgniarstwa*, pod red. D. Kurpas, H. Miturskiej i M. Kaczmarek, Państwowa Wyższa Szkoła Medyczna w Opolu, Wydawnictwo Continuo, Wrocław 2009.

Pervin L. A., John O. P., *Osobowość. Teoria i badania*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2002.

Piśmiennictwo

Białowąs S., Olejnik I., *Horyzont czasowy w hierarchii motywów oszczędzania [w:] Długoterminowe oszczędzanie. Postawy Strategie i wyzwania*, pod red. J. R. G., Oficyna Wydawnicza SGH – Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Warszawa, 2016, s. 84-85, 93.

Buszko M., *Banki a długoterminowe oszczędzanie [w:] Długoterminowe oszczędzanie. Postawy Strategie i wyzwania*, pod red. J. R. G., Oficyna Wydawnicza SGH – Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Warszawa, 2016, s. 138

Fisher P. J. *Is There Evidence of Loss Aversion in Saving Behaviors in Spain?*, „Journal of Family and Economic Issues” 2013.

Fudali D., *Ewolucja polskiego systemu emerytalnego [w:] Między klasycznym a nowoczesnym modelem ubezpieczeń gospodarczych. Przegląd Ubezpieczeń 2020*, red. M. Cycoń, T. Jedynak, Fundacja Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Kraków 2020.

Gąsiorowska A., *Skrócona wersja Skali postaw wobec pieniędzy (SPP-25). Dobór pozycji i walidacja narzędzia*, „Psychologia Społeczna” 2013, nr 8.

Gąsiorowska A., *Skala postaw wobec pieniędzy SPP. Konstrukcja i walidacja narzędzia pomiarowego*, „Psychologia Ekonomiczna” 2013, 3.

Góra M., *Oszczędzanie długookresowe, czyli alokacja dochodu w cyklu życia [w:] Długoterminowe oszczędzanie. Postawy Strategie i wyzwania*, pod red. J. R. G., Oficyna Wydawnicza SGH – Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Warszawa, 2016.

Henager R., Mauldin T. *Financial Literacy: The Relationship to Saving Behavior in Low- to Moderate-income Households*. „Family and Consumer Sciences Research Journal” 2015, 44(1).

Jedynak T., *Kształt powszechnego systemu emerytalnego w Polsce w świetle klasycznych typologii wielofilarowych*, „Problemy Polityki Społecznej” 2019, nr 1.

Kokociński M., *Kiedy wyprowadzę się z domu?. Postawy młodzieży wobec momentu usamodzielnienia się*, „Societas Communitas” 2017, 2(24).

Sośniak E., *Funkcjonowanie IKE, IKZE, PPE oraz PPK*, [w:] *Nowe trendy w zabezpieczeniu emerytalnym w Polsce. Przegląd ubezpieczeń 2018*, pod red. M. C., T. J. i G. S., Fundacja Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Kraków 2018.

Trippner P., *Znaczenie i rozwój instytucji dobrowolnego sektora usług zarządzania kapitałami emerytalnymi w Polsce*, [w:] *Ubezpieczenia Społeczne i Kapitałowe w systemie finansowym państwa*, pod red. M. Wypycha, „Przedsiębiorczość i Zarządzanie”, Tom XV, Zeszyt 9 cz. 2, Wydawnictwo SAN, Łódź, Warszawa 2014.

Turnham J. *Attitudes to savings and financial education among low-income populations: Findings from the financial literacy focus group CFS Research Brief (FLRC 10-7)*, University of Wisconsin-Madison: Center for Financial Security, 2010.

Zmudzińska I. *Postawy Polaków wobec systematycznego i długoterminowego oszczędzania* [w:] *Długoterminowe oszczędzanie. Postawy Strategie i wyzwania*, pod red. J. R. G., Oficyna Wydawnicza SGH – Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Warszawa, 2016.

Akty prawne

Ustawa z dnia 20 kwietnia 2004 r. o indywidualnych kontach emerytalnych oraz indywidualnych kontach zabezpieczenia emerytalnego (Dz. U. 2004 Nr 116 poz. 1205 z późn. zm.).

Ustawa z dnia 20 kwietnia 2004 r. o pracowniczych programach emerytalnych (Dz.U.2020.0.686 z późn. zm.).

Ustawa z dnia 4 października 2018 r. o pracowniczych planach kapitałowych (Dz.U.2018 poz. 2215).

Źródła internetowe

Bankier, Eurostat: *Polka rodzi pierwsze dziecko w wieku 27 lat*, (<https://www.bankier.pl/wiadomosc/Eurostat-Polka-rodzi-pierwsze-dziecko-w-wieku-27-lat-7648211.html>) dostęp: 28.03.2021 r.

Bankier, Ranking lokat październik 2014, (<https://www.bankier.pl/wiadomosc/Ranking-lokat-Bankier-pl-12M-pazdziernik-2014-7220340.html>), dostęp: 28.02.2021 r.

Bankier, *9 wykresów o ślubach i rozwodach Polaków, które warto zobaczyć*, (<https://www.bankier.pl/wiadomosc/9-wykresow-o-slubach-i-rozwodach-Polakow-7716897.html>), dostęp: 28.03.2021 r.

Business Insider, *Kobiety w krajach UE rodzą dziecko tuż przed 31. urodzinami* (<https://businessinsider.com.pl/wiadomosci/wiek-matek-rodzacych-dziecko-w-krajach-ue/45r5l49>), dostęp: 28.03.2021 r.

Komisja Europejska, *Polish country fiche on pension projections 2018* (https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/economy-finance/final_country_fiche_pl.pdf), dostęp: 06.03.2021 r.

Komisja Europejska, Eurostat, *Estimated average age of young people leaving the parental household by sex* [w:] (https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-datasets/-/yth_demo_030), dostęp: 05.01.2021 r.

Krajowy Rejestr Długów, Barometr Oszczędności, (<https://krd.pl/Centrum-prasowe/Raporty/2021/BAROMETR-OSZCZEDNOSCI>), dostęp: 28.02.2021 r.

Ministerstwo Rozwoju, *Analizy ekonomiczne*, (<https://www.gov.pl/web/rozwoj/szybki-szacunek-pkb-w-ii-kwartale-2019-roku--komentarz-do-danych-gus>) dostęp: 29.02.2021 r.

Obligacje skarbowe, (<https://www.obligacjeskarbowe.pl/oferta-obligacji/obligacje-10-letnie-edo/edo0231/>) dostęp 01.03.2021.

Obserwator Ekonomiczny, J. Czapiński i M. Góra, *Świadomość emerytalna Polaków*, (<https://www.obserwatorfinansowy.pl/tematyka/rynki-finansowe/na-emeryture-nie-odklada-az-78-proc-polakow/>), dostęp: 29.02.2021 r.

TNS, ZBP, *Oszczędzanie długoterminowe - opinie, postawy i oczekiwania polskiego społeczeństwa*, (https://zbp.pl/getmedia/2bf5f513-d2a7-4573-a3fd-490abca4235f/Raport_2014_11_25_oszczedzanie_dlugoterminowe_pelny), dostęp: 01.03.2021 r.

Rozdział 5

Ogólnoeuropejski indywidualny produkt emerytalny jako narzędzie poprawy adekwatności emerytur

Daria Fornek¹

5.1. Wprowadzenie

Jednym z głównych problemów, z którym borykają się państwa rozwinięte na całym świecie, jest demografia. Zarówno postęp w medycynie, jak i wzrost jakości życia oraz lepsze warunki pracy spowodowały wzrost przeciętnej długości trwania życia. Zjawisku temu towarzyszy jednocześnie spadek dzietności. Przyczynia się to do pogłębiania procesu starzenia społeczeństwa, który z kolei wpływa na kondycję systemów emerytalnych. Mimo wielu działań podejmowanych przez rządzących w ostatnich latach, nadal obserwuje się zjawisko ubóstwa wśród osób starszych. Jako, iż głównym ich źródłem utrzymania są właśnie emerytury, kluczową kwestią wydaje się ich adekwatność.

Problem adekwatności dochodowej systemów emerytalnych często podkreślany jest przez Radę i Komisję Europejską, które to wspierają działania aktywizujące społeczeństwo do indywidualnego oszczędzania na okres starości. W 2019 roku wydane zostało Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) w sprawie ogólnoeuropejskiego indywidualnego produktu emerytalnego (OIPE). W zamierzeniu ustawodawcy będzie to ogólnounijny program, który umożliwi długoterminowe gromadzenie kapitału na okres starości. Stwarzać on będzie warunki do przenoszenia oszczędności między państwami członkowskimi Unii Europejskiej oraz będzie dawać większe możliwości wyboru instytucji, którym oszczędzający będą powierzać środki.

W zawiązaniu do nakreślonych wyżej wątków sformułowany został główny problem badawczy niniejszej pracy. W ujęciu formalnym można go przedstawić w postaci następujących pytań badawczych: Czy świadczenia wypłacane w ramach systemów

¹Koło Naukowe Ubezpieczeń „Risk Management”, Katedra Zarządzania Ryzykiem i Ubezpieczeń, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie.

emerytalnych funkcjonujących w Europie są adekwatne? W jaki sposób państwa europejskie stymulują poprawę adekwatności systemów emerytalnych? Jakie nowe rozwiązania proponowane są dla państw członkowskich Unii Europejskiej w celu eliminowania nierówności oraz wykluczenia społecznego? Czy ogólnoeuropejski indywidualny produkt emerytalny przyczyni się do rozwiązania problemów związanych z brakiem adekwatności świadczeń, jakie dotyczą osoby przechodzące na emeryturę?

Rozważając dane pytania postawiono hipotezę badawczą, zgodnie z którą: *ogólnoeuropejski indywidualny produkt emerytalny stanowi potencjalne narzędzie poprawy adekwatności dochodowej systemów emerytalnych w Europie, w tym systemu polskiego*. Za główne cele badawcze opracowania przyjęto:

1. Syntetyczną ocenę adekwatności dochodowej systemów emerytalnych w Europie.
2. Przedstawienie idei koordynacji systemów zabezpieczenia emerytalnego w Unii Europejskiej.
3. Przedstawienie idei transgranicznego produktu emerytalnego - OIPE.

Badanie zostało przeprowadzone w oparciu o systematyczny przegląd i krytyczną analizę literatury oraz elementy ekonomicznej analizy prawa. Podstawą przeprowadzonych analiz była literatura przedmiotu, dane Komisji Europejskiej, wybrane akty prawne, a także źródła internetowe.

5.2. Adekwatność emerytur w krajach europejskich

Cykl życia jednostki można podzielić na cztery podstawowe fazy: fazę dzieciństwa, fazę kształcenia, fazę aktywności zawodowej oraz fazę starości. System emerytalny powiązany jest z dwiema ostatnimi fazami. Fazę aktywności zawodowej można określić jako czas, w którym jednostka zdolna jest do pracy i jeżeli ją wykonuje, w zamian otrzymuje dochód. Dochód ten może być przeznaczony zarówno na bieżącą konsumpcję jak i oszczędzanie (krótko- lub długoterminowe). Faza starości natomiast jest trudniejszą do zdefiniowania. Wynika to z faktu, iż starość niekoniecznie oznacza niedołężność lub niezdolność do wykonywania pracy. Dodatkowo, jeżeli przyjąć, że ustawowy wiek emerytalny w większości krajów europejskich kształtuje się na poziomie 65-67 lat, moment nabycia praw emerytalnych z faktyczną starością ma niewiele wspólnego. Należy wspomnieć, że pomimo przeciętnie dłuższego czasu życia kobiet, ustawowy wiek emerytalny w niektórych krajach jest dla nich niższy niż dla mężczyzn.

Ciężko zatem okres emerytalny jako pewną fazę cyklu życia jednostki bezpośrednio utożsamić ze starością, a tym bardziej z niedołączoną starością. Najprościej, okres emerytalny można postrzegać jako czas, w którym jednostka nabywa prawo do świadczeń (zwanych emerytalnymi), za które to koszt poniosła wcześniej, rezygnując z części konsumpcji podczas fazy aktywności zawodowej. W dzisiejszych czasach, coraz częstszym zjawiskiem jest łączenie emerytury z aktywnością zawodową. W związku z tym, okres emerytalny nie odnosi się do momentu rezygnacji z aktywności zawodowej z powodu niezdolności do pracy².

Jak zatem współcześnie zdefiniować system emerytalny? Z ekonomicznego punktu widzenia możemy go rozpatrywać w dwóch ujęciach: mikro- i makroekonomicznym. W ujęciu mikroekonomicznym system emerytalny to narzędzie, które służy do alokacji dochodu lub do wygładzania konsumpcji w cyklu życia. W związku z tym, przenosi on część dochodu uzyskiwanego w okresie aktywności zawodowej do okresu emerytalnego. Bez tego narzędzia, w trakcie życia jednostki nie nastąpiłoby wcześniej wspomniane wygładzenie konsumpcji, a tym samym po osiągnięciu wieku emerytalnego, jednostka doświadczyłaby tzw. „szoku emerytalnego” – nagłego spadku konsumpcji do poziomu zerowego³. W związku z tym, dąży się do wygładzenia konsumpcji w cyklu życia przez rezygnację z pewnej jej części w fazie aktywności zawodowej na rzecz konsumpcji w okresie emerytalnym.

W skali makroekonomicznej system emerytalny jest narzędziem podziału bieżącego PKB między pokolenia pracujących i emerytów. Wynika to z faktu, iż jednostka, dokonując alokacji dochodu, korzysta z solidarności międzypokoleniowej lub rynków finansowych. W pierwszym przypadku, opłacając składki emerytalne lub podatki, jednostka otrzymuje prawo do odpowiednich świadczeń w okresie emerytalnym. W drugim zaś, opłacane składki lub gromadzone oszczędności lokowane są w różnych instytucjach finansowych. Oznacza to, iż w obu przypadkach jednostka nie posiada faktycznie zaoszczędzonych pieniędzy – posiada odpowiednie zapisy księgowe. Kapitał na świadczenie emerytalne pochodzi więc albo ze środków gromadzonych przez kolejne pokolenia pracujące, albo z przychodów pochodzących ze sprzedaży aktywów, które wykupiły odpowiednie instytucje finansowe, do których zostały

² F. Chybalski, *System emerytalny: definicje, cele, klasyfikacje* [w:] *Adekwatność dochodowa, efektywność i redystrybucja w systemach emerytalnych. Ujęcie teoretyczne, metodyczne i empiryczne*, pod red. F. Chybalskiego, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa, 2016, s. 13.

³ F. Chybalski, *Dobrowolność przynależności do OFE a dywersyfikacja ryzyka w systemie emerytalnym w Polsce* [w:] *Współczesne zabezpieczenia emerytalne. Wybrane aspekty ekonomiczne, finansowe i demograficzne.*, pod red. F. Chybalskiego i E. Marcinkiewicz, Politechnika Łódzka, Łódź, 2013, s. 12-13.

odprowadzane składki emerytalne lub w których gromadzono oszczędności obywateli. Przyszłe świadczenia zatem zależą od składek, które w przyszłości zostaną wpłacone do systemu lub od ceny, po jakiej zostaną upłynnione aktywa emerytalne⁴.

Możemy więc wskazać podstawowe cele systemu emerytalnego: wygładzenie konsumpcji w cyklu życia jednostki (tym samym utrzymanie odpowiedniego poziomu życia w okresie emerytalnym), zmniejszenie ryzyka ubóstwa na starość oraz zapewnienie solidarności międzypokoleniowej⁵. Owe cele stanowią część szerszej grupy celów systemu emerytalnego, nazywaną adekwatnością emerytur bądź adekwatnością dochodową systemu emerytalnego.

Zgodnie z definicją Banku Światowego, adekwatny system emerytalny „to taki, który zapewnia świadczenia wystarczające do zapobiegania ubóstwu w starszym wieku (na poziomie absolutnym w danym kraju) dla całej populacji, a ponadto zapewnia niezawodne środki na wyrównanie konsumpcji przez całe życie dla ogromnej większości populacji”⁶. Można więc stwierdzić, iż adekwatny system to taki, który realizuje wymienione wyżej cele.

Pierwszy z nich – wygładzenie konsumpcji – można rozważać w kategoriach (nie) adekwatnego przygotowania oszczędności emerytalnych przez jednostkę. Pojawia się tu wiele decyzji, jakie należy podjąć, m. in. ile należy zaoszczędzić, jak inwestować czy też jak przekształcić zgromadzony majątek w rentę. Problematiczną kwestią są również niedociągnięcia ze strony rynku. Adekwatny system powinien zatem być nieufny w stosunku do zdolności planowania jednostki i jej dalekowzroczności. Drugi cel - zapobieganie ubóstwu na starość - wynika z faktu, iż nawet dobre przygotowanie środków, ważne dla ułatwienia konsumpcji, samo w sobie nie jest warunkiem wystarczającym, aby uniknąć braku środków na starość. Problemy zdrowotne, ograniczona zdolność do pracy i niefortunna kariera zawodowa mogą uderzyć zarówno w osoby rozważne, jak i krótkowzroczne. Jako, iż rynki są niedoskonałe i niekompletne, dobrym jest scharakteryzowanie (publicznego) systemu emerytalnego z wyraźnym zadaniem redystrybucji. Ostatni – ustanowienie porozumienia międzypokoleniowego – odnosi się do porównania poziomu życia emerytów z grupą aktywną

⁴ F. Chybalski, *Adekwatność...*, s. 15-16.

⁵ A. Borella, E. Fornero, *Adequacy of pension systems in Europe: an analysis based on comprehensive replacement rates*, ENEPRI Research Report no. 68, European Network of Economic Policy Research Institutes, 2009, s. 2.

⁶ *The World Bank Pension Conceptual Framework*, World Bank, 2008, World Bank Pension Reform Primer Series, Washington, DC, s. 3-4, (<https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/11139>), dostęp: 22.02.2021.

zawodowo. Wprowadza on kolejny wymiar adekwatności systemu emerytalnego. Oznacza to, iż jeżeli nastąpi odpowiednie wyrównanie konsumpcji na poziomie indywidualnym, luka między emerytami a osobami pracującymi będzie zależna od zagregowanych szoków (demograficznych i ekonomicznych). Niewystarczające przygotowanie może natomiast spowodować powiększenie się odległości między tymi dwiema grupami⁷.

Ocena stopnia realizacji danych celów wymaga wzięcia pod uwagę wielu czynników, m.in. pożądaną, faktyczną i prognozowaną wysokość emerytur w stosunku do granicy ubóstwa lub przeciętnego poziomu wynagrodzeń, wiek emerytalny, źródła finansowania konsumpcji w okresie emerytalnym, dostępność usług społecznych czy też posiadany majątek. Faktyczna długość trwania świadczenia emerytalnego jako świadczenia długookresowego jest trudna do przewidzenia. Ocena adekwatności systemu zależna jest również od jego trwałości, bezpieczeństwa jak też od ustalonego mechanizmu waloryzacji. Istotnym jest również wrażliwość systemu na zmieniające się z wiekiem jednostki potrzeby oraz postęp technologiczny. Bez wątplenia zatem, adekwatność systemu emerytalnego jest pojęciem złożonym, a jego elementy nie przekładają się bezpośrednio na wysokość świadczeń⁸.

Adekwatność emerytur jest mierzona na podstawie: potencjału świadczeń w zakresie zapobiegania ubóstwu, stopnia, w jakim zastępują one dochód z pracy oraz okresu, przez jaki pobierana jest emerytura⁹.

Osiągnięcie celów, wskazujących na adekwatność systemów emerytalnych, w Europie znacząco utrudnia postępujące zjawisko starzenia się społeczeństwa. Zastąpienie dużej liczby ludności w wieku produkcyjnym małą – w następstwie niskich współczynników płodności i wydłużającego się średniego trwania życia – wymagać będzie dostosowania systemów emerytalnych we wszystkich państwach europejskich¹⁰. Szacuje się, że udział ludności w wieku 65 lat lub więcej wzrośnie z 20% w 2019 roku do 30% w 2070 roku. Można natomiast oczekiwać podwójnego wzrostu liczby ludności w wieku 80 lat i więcej. Najmłodsza grupa ludności, tj. w wieku od 0-19 lat w 2070 roku będzie stanowił 18% ogółu populacji, przy czym w 2019 jej udział wynosił 20%. Finalnie, grupa ludzi w wieku produkcyjnym (od 20-64 lat)

⁷ A. Borella, E. Fornero, *op. cit.*, s. 2-3.

⁸ K. Hagemeyer, *Adekwatność zreformowanych systemów emerytalnych*, „Ubezpieczenia Społeczne. Teoria i praktyka” 2018, nr 1 (136).

⁹ *Adekwatność i stabilność świadczeń emerytalnych*, European Commission, s. 2, (<https://ec.europa.eu/>), dostęp: 22.02.2021 r.

¹⁰ *Ibidem.*, s. 1-2.

zmniejszy się we wszystkich krajach Unii Europejskiej w stosunku do całej populacji. W 2019 roku udział tej grupy w populacji stanowił 59%, natomiast w 2070 roku spadnie on do 51%. W związku z tym, współczynnik obciążenia emerytalnego (czyli osoby w wieku co najmniej 65 lat w stosunku do osób w wieku 20-64 lata) wzrośnie z 34% w 2019 roku do 59% w 2070 roku dla całej Unii Europejskiej. Oznacza to, że z około 3 osób w wieku produkcyjnym przypadających na każdą osobę w wieku 65 lat lub więcej nastąpi spadek na mniej niż 2 osoby¹¹.

W sprawozdaniu z 2018 roku na temat adekwatności świadczeń zostało przeanalizowane jak ówczesne oraz przyszłe emerytury przyczyniają się do zapobiegania ubóstwa osób starszych. Dane wskazały, iż liczba starszych Europejczyków, którym zagraża ubóstwo lub społeczne wykluczenie, jest o 1,8 mln niższa niż w 2008 roku. Mimo to, około 17,3 mln osób starszych, czyli około 18,2% osób wieku 65 lat lub więcej, było zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym. Warto nadmienić, iż liczba ta nie zmieniła się od 2013 roku. Ponadto, zostały ukazane różnice między poszczególnymi państwami i grupami ludności, m. in. między wysokościami emerytur kobiet i mężczyzn (emerytury kobiet były o około 37% niższe niż mężczyzn). W podobnej sytuacji znalazły się osoby pracujące na podstawie niestandardowych umów lub prowadzące działalność na własny rachunek. Podkreślono również, iż wraz z wiekiem wzrasta ryzyko ubóstwa i wykluczenia społecznego¹².

Pomimo przepisów zapewniających minimalny dochód gwarantowany, w wielu państwach UE dochód emerytalny, jaki jednostka o niskich zarobkach i krótkim stażu pracy będzie mogła uzyskać, pozostaje na poziomie poniżej progu zagrożenia ubóstwem. W wielu państwach, kwota minimalnego dochodu gwarantowanego nie sięga nawet połowy progu zagrożenia ubóstwem¹³. Mimo, iż emerytury stanowią główne źródło dochodu dla osób starszych w krajach europejskich, poziom ich życia zależy również od wielu innych czynników. Wśród nich znajdują się posiadanie własnej nieruchomości, majątku, dostęp do innych świadczeń i usług lub też możliwości zatrudnienia¹⁴.

¹¹ *The 2021 Ageing Report. Underlying Assumptions & Projection Methodologies*, European Commission, s. 23-24, (<https://ec.europa.eu/>), dostęp: 22.02.2021 r.

¹² *Emerytury w UE: sprawozdanie potwierdza starania państw członkowskich na rzecz zapewnienia odpowiednich emerytur, ale potrzebne są dalsze działania*, (https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/pl/IP_18_3507), dostęp: 22.02.2021 r.

¹³ *Adekwatność i stabilność świadczeń emerytalnych, ...*, s. 3, (<https://ec.europa.eu/>), dostęp: 22.02.2021 r.

¹⁴ *Ibidem.*, s. 3.

W 2018 roku współczynnik zastąpienia (stosunek przeciętnego świadczenia emerytalnego do średniego wynagrodzenia) wynosił w krajach europejskich od 35% do 70%¹⁵. Należy podkreślić, iż m. in. sytuacja demograficzna, opisana wcześniej, jest jednym z czynników wpływających na tendencję malejącą owego wskaźnika. Rada i Komisja Europejska wielokrotnie wskazywała na problem utrzymania adekwatnych, sprawiedliwych i zrównoważonych systemów emerytalnych w starzejącym się społeczeństwie¹⁶. Ważną kwestię zatem stanowią indywidualne formy gromadzenia kapitału na okres starości.

5.3. Koordynacja systemów zabezpieczenia społecznego i otwarta metoda koordynacji

Systemy emerytalne państw członkowskich Unii Europejskiej, w wyniku odmiennych uwarunkowań i tradycji, są bardzo zróżnicowane. Różnice owe można wskazać na płaszczyźnie zarówno struktur zabezpieczenia emerytalnego, jak i jego konstrukcji, czyli np. finansowania czy też systemów ustalania wysokości świadczeń. We wszystkich państwach członkowskich systemy emerytalne są istotne ze społecznego punktu widzenia, gdyż jak wspomniano w poprzedniej części artykułu, świadczenie emerytalne stanowią główne źródło dochodów na okres starości. W 1999 roku wydatki na emerytury i renty z zabezpieczenia społecznego stanowiły 12,7% wartości PKB w Unii Europejskiej i aż 47,9% wszystkich wydatków socjalnych państw członkowskich¹⁷.

W kwestii systemów emerytalnych to państwa członkowskie mają decydujące kompetencję – to one określają cele swojego systemu emerytalnego, jego strukturę czy też konstrukcję. Harmonizacja wszystkich systemów emerytalnych byłaby zatem ciężka do zrealizowania z wielu powodów, m. in. ze względu na wspomniane zakorzenione tradycje. Co więcej, uznaje się, iż harmonizacja systemów emerytalnych nie jest konieczna dla zintegrowania Europy.

Na poziomie Unii Europejskiej stało się konieczne natomiast uregulowanie prawne kwestii zabezpieczenia społecznego osób przemieszczających się między państwami członkowskimi¹⁸. Rozporządzenia w kwestii koordynacji świadczeń zabezpieczenia

¹⁵ *Gdzie w Europie są najwyższe emerytury?*, (<https://inwestomat.eu/gdzie-w-europie-sa-najwyzsze-emerytury/>), dostęp: 23.02.2021r.

¹⁶ *Zielona księga w sprawie starzenia się. Wspieranie solidarności i odpowiedzialności między pokoleniami*, Komisja Europejska, 2021, s. 15, (<https://ec.europa.eu/>), dostęp: 23.02.2021 r.

¹⁷ M. Żukowski, *Otwarta koordynacja zabezpieczenia emerytalnego w unii europejskiej – nowy etap europejskiej polityki społecznej*, „Polityka społeczna” 2002, nr 11-12, s. 44.

¹⁸ *Ibidem.*, s. 44.

społecznego zostały wprowadzone z uwagi na integrację ekonomiczną i wywodziły się z zasad swobody przepływu kapitału, towarów usług i siły roboczej. Uważano bowiem, iż brak odpowiedniej ochrony socjalnej może negatywnie skutkować brakiem motywacji do pracy mobilnej. Rozporządzenia koordynacyjne, które wspierają realizację jednej ze swobód gospodarczych, mają następstwa socjalne – zapewniają świadczenia w państwie wykonywania praca oraz chronią wcześniej nabyte uprawnienia (na przykład w kwestii świadczeń emerytalnych)¹⁹.

Najogólniej można więc przyjąć, że wspólnotowa koordynacja systemów zabezpieczenia społecznego opiera się na regulacjach prawnych, które eliminują brak ochrony ubezpieczeniowej osób migrujących zarobkowo między państwami członkowskimi Unii Europejskiej lub podwójne ubezpieczenie osób, które mogłoby być wynikiem równoczesnego zastosowania przepisów różnych państw członkowskich w stosunku do osoby migrującej²⁰. Koordynacja systemów zabezpieczenia społecznego jest zatem gwarantem dla osób starszych, które pracowały w różnych państwach członkowskich, że przechodząc na emeryturę mają zapewnione świadczenie w wysokości adekwatnej do uprawnień uzyskanych w poszczególnych państwach, gdzie świadczyli oni pracę. Warto dodać, iż koordynacja systemów zabezpieczenia społecznego jest prawem „twardym”, a więc obowiązuje we wszystkich państwach członkowskich Unii Europejskiej na mocy prawa unijnego (rozporządzenia 1408/71 oraz 883/2004 dotyczące stosowania systemów zabezpieczenia społecznego do pracowników, osób pracujących na własny rachunek oraz do członków ich rodzin przemieszczających się w granicach Wspólnoty, rozporządzenie nr 574/72 z dnia 21 marca 1972 r. dotyczące wykonywania rozporządzenia nr 1408/71, rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady nr 883/2004 z 29 kwietnia 2004 roku, w sprawie koordynacji systemów zabezpieczenia społecznego, rozporządzeniu Parlamentu Europejskiego i Rady (WE) Nr 987/2009 z dnia 16 września 2009 roku dotyczącym wykonywania rozporządzenia (WE) Nr 883/2004 z dnia 29 kwietnia 2004 roku w sprawie koordynacji systemów zabezpieczenia społecznego), które ma pierwszeństwo przed prawem krajowym²¹.

¹⁹ Z. Czapulis-Rutkowska, *Polityka społeczna Unii Europejskiej wobec osób starszych*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Oeconomica” 2013, nr 291, s. 22.

²⁰ A. Szybkie, *Koordynacja systemów zabezpieczenia społecznego we Wspólnocie Europejskiej*, „Polityka społeczna” 2007, nr 11-12, s.8.

²¹ Z. Czapulis-Rutkowska, *op. cit.*, s. 22.

Prawo koordynacji systemów zabezpieczenia społecznego odnosi się do systemów publicznych. Jako, iż na znaczeniu nabrały prywatne formy systemów emerytalnych, pojawiły się postulaty wprowadzenia koordynacji świadczeń pozyskiwanych z tychże systemów. Jest to tym ważniejsze, że Unia Europejska podkreśla ideę uzupełniania publicznych form zabezpieczenia na okres starości prywatnymi²².

Od początku lat 90.XX wieku w państwach członkowskich Unii Europejskich narastało zrozumienie, iż to one same są odpowiedzialne za utrzymujący się wysoki poziom bezrobocia oraz umiarkowany wzrost gospodarczy. Położono wówczas nacisk na „reregulację” rynku pracy oraz jego uelastycznienie poprzez podnoszenie kwalifikacji osób aktywnych zawodowo, ułatwianie im mobilności geograficznej i zawodowej oraz na indywidualne traktowanie. W 1997 roku Unia Europejska na Szczycie Luksemburskim przyjęła Strategię Zatrudnienia, w której to znaleziono odzwierciedlenie wszystkich poruszonych wyżej problemów²³. Wyznaczono w niej cele do osiągnięcia na poziomie krajów członkowskich oraz przewidziano dyskusję między wszystkimi państwami członkowskimi odnośnie metod ich osiągnięcia. Metoda zastosowana w owej strategii została później rozszerzona o inne dziedziny społeczne i określono ją mianem otwartej metody koordynacji. Istota tej metody nawiązuje do koordynacji, jednakże różni się od niej określeniem „otwarta”²⁴. Związane jest to z faktem, iż otwarta metoda koordynacji jest „miękkim” sposobem uwzględniania polityki społecznej państw członkowskich²⁵ – nie ponosi się konsekwencji za nieprzestrzeganie zaleceń.

Wszystkie obszary otwartej metody koordynacji związane są z polityką społeczną państw członkowskich (polityka zatrudnienia, integracji społecznej, ochrona socjalna, edukacja i szkolenie zawodowe). Na potrzeby tego artykułu najwięcej uwagi zostanie poświęcone koordynowaniu zabezpieczenia osób starszych.

Pod koniec lat 90. XX wieku pogłębiający się problem starzenia się społeczeństw krajów członkowskich Unii Europejskiej spowodował potrzebę rozszerzenia wspólnego zainteresowania systemami emerytalnymi²⁶. W 2000 roku Rada Europejska w Lizbonie po raz pierwszy wspomniała o zastosowaniu otwartej metody koordynacji w kwestii zabezpieczenia

²² *Ibidem.*, s. 23.

²³ J. Ciechański, *Otwarta metoda koordynacji w Unii Europejskiej wpływ na politykę społeczną i zatrudnienia nowych państw członkowskich*, Scholar, Warszawa, 2003, s. 23-25.

²⁴ Z. Czapulis-Rutkowska, *op. cit.*, s. 23-24.

²⁵ J. Ciechański, *op. cit.*, s. 10.

²⁶ *Ibidem.*, s. 53.

emerytalnego. W efekcie postanowień lizbońskich Rada Europejska przygotowała dokument pt. *„Przyszła ewolucja zabezpieczenia społecznego w perspektywie długookresowej: bezpieczne i wypłacalne emerytury”*, w którym podkreślono, że dla bezpieczeństwa systemów emerytalnych potrzebny jest trwały wzrost gospodarki i zatrudnienia. Na posiedzeniu Rady Europejskiej w Göteborgu w czerwcu 2001 roku zdecydowano o zastosowaniu metody otwartej koordynacji w dziedzinie emerytur oraz zobowiązano Komitet Polityki Gospodarczej i Komitet Zabezpieczenia Społecznego do przygotowania wspólnego raportu zawierającego omówienie celów oraz metod pracy w tym zakresie. W lipcu 2001 roku wydano komunikat pod nazwą *„Wsparcie narodowych strategii bezpiecznych i wypłacalnych emerytur poprzez zintegrowane podejście”*. Zawarto w nim trzy podstawowe cele, które powinny realizować systemy emerytalne:

- zapewnienie zdolności systemów emerytalnych do wypełniania ich celów społecznych, przez zapewnienie bezpiecznych i odpowiednich emerytur,
- zapewnienie stabilności finansowej systemów emerytalnych w dłuższej perspektywie, bez naruszania stabilności budżetów publicznych ze względu na dalsze starzenie się ludności,
- wzmocnienie zdolności systemów emerytalnych do reagowania na zmieniające się potrzeby społeczeństwa i jednostki²⁷.

W listopadzie 2001 roku opublikowany został wspólny raport Komitetu Polityki Gospodarczej i Komitetu Ochrony Socjalnej o zastosowaniu otwartej metody koordynacji w dziedzinie emerytur, który został przyjęty w Laeken w grudniu 2001 roku. Według niego, kolejnym etapem koordynacji miało być przygotowanie przez państwa członkowskie raportów, które obejmować miały diagnozę najważniejszych wyzwań, informację o dokonywanych i planowanych reformach oraz dane umożliwiające rozważenie skutków danych polityk. Raport ten zawiera również syntetyczną definicję otwartej metody koordynacji: *„W zgodzie z zasadą subsydiarności, otwarta metoda koordynacji obejmuje: uzgodnienie podstawowych wspólnych celów, przełożenie tych celów na strategie polityki poszczególnych państw, okresowe monitorowanie postępu (w ramach procesu wzajemnego*

²⁷ J. Poteraj, *Zmiany na rynku powszechnych towarzystw emerytalnych w Polsce po przystąpieniu do Unii Europejskiej* [w:] *Przekształcenia rynku finansowego w Polsce*, vol. I, 2005, s. 208.

uczenia się), w miarę możliwości także na podstawie wspólnie uzgodnionych i zdefiniowanych wskaźników”²⁸.

We wspólnym raporcie Komitetu Polityki Gospodarczej i Komitetu Ochrony Socjalnej zostały również omówione wspólne cele systemów emerytalnych, które stanowią rozwinięcie wcześniej omówionych, mianowicie:

1. Odpowiedniość emerytur – systemy emerytalne w państwach członkowskich powinny wypełniać cele społeczne, w związku z tym, w zależności od specyficznych uwarunkowań poszczególnych krajów, powinny one:
 - a. zapewnić ludziom starszym godny poziom życia, by nie byli oni narażeni na ubóstwo, udział w gospodarczym dobrobycie swojego kraju, aktywność w życiu publicznym, społecznym i kulturalnym (w związku z czym należy odpowiednio uwzględnić inne świadczenia oraz ulgi podatkowe, poza emeryturami);
 - b. zapewnić wszystkim ludziom dostęp do systemów emerytalnych, zarówno publicznych jak i prywatnych;
 - c. wspierać solidarność w ramach i pomiędzy pokoleniami.
2. Finansowa wypłacalność systemów emerytalnych – systemy emerytalne powinny mieć zapewnioną solidną podstawę finansową, w związku z czym państwa członkowskie powinny realizować wieloczynnikową strategię, w tym odpowiednią kombinację polityki w celu:
 - a. osiągnięcia wysokiego poziomu zatrudnienia poprzez reformy rynku pracy, przewidziane w europejskiej strategii zatrudnienia i w zgodzie z zasadami polityki gospodarczej;
 - b. zapewnienie, że wspólnie z polityką rynku pracy i polityką gospodarczą, systemu zabezpieczenia społecznego zapewnią skuteczne podłoże dla aktywności zawodowej osób starszych, że pracownicy nie będą zachęceni do wcześniejszego korzystania z emerytur oraz nie będą karani za aktywność na rynku pracy po osiągnięciu wieku emerytalnego, a także, iż systemy ułatwią proces przejścia na emeryturę;

²⁸ M. Żukowski, *op. cit.*, s. 46.

- c. przeprowadzania reform systemów emerytalnych w taki sposób, aby zapewnić nadrzędny cel trwałości finansów publicznych – wypłacalność emerytur musi być wspierana przez politykę fiskalną;
 - d. zapewnienia, by świadczenia oraz reformy systemów emerytalnych zapewniały stabilność pomiędzy osobami pracującymi a emerytami – nie należy obciążać grupy pierwszej przy jednoczesnym zapewnieniu odpowiedni emerytur dla grupy drugiej;
 - e. zapewnienia, aby systemy emerytalne dostarczały świadczeń z wymaganą efektywnością, dostępnością, transferowalnością i bezpieczeństwem.
3. Modernizacja systemów emerytalnych w odpowiedzi na zmieniające się potrzeby gospodarki, społeczeństwa i jednostki:
- a. zapewnienie, by systemy emerytalne były zgodne z wymogami elastyczności i bezpieczeństwa na rynku pracy, by uprawnienia emerytalne społeczeństwa nie były ograniczane w skutek przemieszczania się na rynku pracy pomiędzy państwami członkowskimi oraz nietypowych form zatrudnienia, a także by praca na własny rachunek nie była ograniczana poprzez systemy emerytalne;
 - b. przegląd regulacji emerytalnych w celu zachowania zasad równego traktowania kobiet i mężczyzn praw uwzględnienia zobowiązań wynikających z prawa Unii Europejskiej;
 - c. zwiększenie przejrzystości oraz zdolności adaptacji systemów emerytalnych do zmieniających się warunkach dla utrzymania zaufania społeczeństwa do owych systemów²⁹.

Wprowadzenie otwartej metody koordynacji początkowo spowodowało pokłady entuzjazmu, gdyż państwa członkowskie dostrzegały potrzebę wspólnej polityki społecznej, w szczególności polityki emerytalnej. Pomimo tego, niektóre państwa stosują politykę niezależną od otwartej metody koordynacji, a w raportach na temat jej realizacji, w swobodny sposób określają elementy własnej polityki. Z drugiej strony, otwarta metoda koordynacji nie oddziałuje bezpośrednio na polityki krajowe jak na przykład koordynacja systemów zabezpieczenia społecznego. Nie mniej jednak, pozwala ona państwom członkowskim

²⁹ *Ibidem.*, s. 46-47.

dostrzec intencje władz unijnych, a także na wzajemną naukę w kwestii praktycznych doświadczeń³⁰.

5.4. Ogólnoeuropejski indywidualny produkt emerytalny – pomysł na rozwiązanie

W grudniu 2020 roku do konsultacji społecznych został oddany projekt ustawy o ogólnoeuropejskim indywidualnym produkcie emerytalnym (OIPE). Ustawa ta ma wdrożyć do polskiego systemu prawnego rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2019/1238 z 20 czerwca 2019 r. w sprawie ogólnoeuropejskiego indywidualnego produktu emerytalnego (OIPE) (Dz. Urz. UE L 198 z 25.07.2019, str. 1)³¹. Projekt ten przewiduje, że ustawa wejdzie w życie 15 sierpnia 2021 roku.

Jak wcześniej wspomniano, Rada i Komisja Europejska wielokrotnie podkreślały narastający problem funkcjonowania systemów emerytalnych w starzejącym się społeczeństwie. Ważnym jest więc, by społeczeństwo otrzymywało możliwości długoterminowych inwestycji na cel emerytalny. W związku z tym, aby likwidować bariery między rynkami krajowymi, oferującymi indywidualne produkty emerytalne, został zaproponowany nowy produkt, którym jest OIPE. Ma on służyć nie tylko zwiększeniu konkurencji między podmiotami oferującymi programy emerytalne, ale też przynieść korzyści oszczędzającym, przyczyniając się do dostępu do lepszych i tańszych produktów.

Największym atutem OIPE jest jednak jego transgraniczny charakter – oferuje on możliwości inwestowania, a także przenoszenia owych inwestycji między państwami członkowskimi Unii Europejskiej³². Jest to szczególnie ważne dla osób mobilnych zawodowo, którzy zmieniając miejsce zamieszkania nie muszą rezygnować z dotychczas posiadanych produktów emerytalnych, lecz mogą oszczędzać w ramach jednego, skoordynowanego programu. Założenia OIPE mówią bowiem o dostępie do indywidualnych produktów emerytalnych, które będą dystrybuowane w całej Unii Europejskiej na jednolitych zasadach³³.

³⁰ Z. Czapulis-Rutkowska, *op. cit.*, s. 26.

³¹ *Unijny system otworzy przed Polakami nowe możliwości oszczędzania na emeryturę*, (<https://www.prawo.pl/kadry/oipe-poczawszy-od-jakiego-wieku-pracujacy-polacy-beda-mogli,505161.html>), dostęp: 02.03.2021 r.

³² *MF chce wprowadzić ogólnoeuropejskie produkty emerytalne*, (<https://www.bankier.pl/wiadomosc/MF-chce-wprowadzic-ogolnoeuropejskie-produkty-emerytalne-8008440.html>), dostęp: 02.03.2021 r.

³³ *Czy Polacy wybiorą unijny program emerytalny zamiast krajowych PPK, IKE, IKZE?*, (<https://alebank.pl/czy-polacy-wybiora-unijny-program-emerytalny-zamiast-krajowych-ppk-ike-ikze/?id=352265&catid=22870>), dostęp: 02.03.2021 r.

W momencie, kiedy oszczędzający w ramach OIPE zmienia miejsce zamieszkania na inne państwo członkowskie Unii Europejskiej, może kontynuować wpłacanie składek na rzecz tego samego OIPE. W tym celu może założyć subkonto OIPE u tego samego dostawcy w nowym państwie zamieszkania. Jeżeli dostawca nie daje takiej możliwości, oszczędzający ma prawo do bezpłatnej zmiany dostawcy OIPE³⁴.

Zgodnie z projektem ustawy, do OIPE w Polsce może przystąpić każda osoba fizyczna, która ukończyła 16 lat. Osoby poniżej 18 roku życia będą mogły dokonywać wpłat tylko w roku kalendarzowym, w którym uzyskały dochód z pracy wykonywanej na podstawie stosunku pracy. Wypłata środków odbywa się na wniosek oszczędzającego po osiągnięciu przez niego 60 lat lub po nabyciu uprawnień emerytalnych i ukończeniu przez oszczędzającego 55 roku życia. Warunkiem wypłaty środków jest obowiązek wpłat środków na konto lub subkonto OIPE przez 5 dowolnych lat kalendarzowych lub zgromadzenie połowy wartości wpłat nie później niż na 5 lat przed dniem złożenia wniosku o dokonanie wypłaty. Środki, które są gromadzone w OIPE mają również podlegać dziedziczeniu. W przypadku śmierci oszczędzającego osoba uprawniona lub spadkobierca może wystąpić z wnioskiem o wypłatę środków³⁵.

Osoby oszczędzające w ramach OIPE będą zwolnione z podatku dochodowego od osób fizycznych po spełnieniu następujących warunków:

- wypłata nastąpi po ukończeniu 60 roku życia oszczędzającego lub w momencie nabycia praw emerytalnych i ukończeniu 55 lat,
- oszczędzający będzie gromadził kapitał na OIPE przez co najmniej 5 lat lub zostanie dokonana ponad połowa wartości wpłat na OIPE nie później, niż na 5 lat przed złożeniem wniosku o wypłatę.

Należy dodać, iż dochody z tytułu oszczędzania w ramach OIPE, w tym otrzymane przez uprawnionych na wypadek śmierci oszczędzającego, będą stanowiły przychód z innych źródeł niezależnie od kraju, w jakim prowadzone jest konto lub dla którego prowadzone jest subkonto.

Projektodawcy zapewniają również, iż w celu stworzenia zachęt dla oszczędzających w ramach OIPE, zostały wprowadzone „zwolnienia z opodatkowania podatkiem dochodowym

³⁴ Rozporządzenie (UE) 2019/1238 w sprawie ogólnoeuropejskiego indywidualnego produktu emerytalnego (OIPE), (Dz.U.UE.L.2019.198.1).

³⁵ 15 sierpnia 2021 r. w życie ma wejść ustawa o OIPE. Czym jest OIPE?, (<https://psfinteco.pl/publikacje/oipe-na-czym-polega-ogolnoeuropejski-system-oszczedzania-emerytalnego/>), dostęp: 02.03.2021 r.

od osób fizycznych dochodów z tytułu oszczędzania na prowadzonym w Polsce koncie OIPE lub prowadzonym dla Polski subkoncie OIPE, w zakresie analogicznym jak w przypadku dochodów od środków zgromadzonych na indywidualnych kontach emerytalnych (IKE)”. Oznacza to, iż wpłaty na konto lub subkonto OIPE będą pochodziły z dochodów po opodatkowaniu podatkiem dochodowym od osób fizycznych, a zwolnione z opodatkowania będą dochody uzyskiwane z inwestycji w ramach oszczędzania, jak i wypłaty środków z konta lub subkonta. Zwolnieniu temu będą jednak podlegać tylko świadczenia pochodzące z konta OIPE prowadzonego w Polsce przez polskiego dostawcę lub na subkoncie prowadzonym dla Polski. Zwolnieniom natomiast nie będą podlegały dochody uzyskane ze środków pochodzących z kont OIPE prowadzonych w Polsce lub na subkontach prowadzonych dla Polski, jeżeli oszczędzający gromadził oszczędności na więcej niż jednym koncie lub subkoncie OIPE prowadzonym w Polsce. Co więcej, 10% zryczałtowanym podatkiem dochodowym będą podlegały dochody pochodzące ze środków z konta OIPE prowadzonym za granicą lub z zagranicznego subkonta OIPE³⁶.

Wprowadzenie ogólnoeuropejskiego indywidualnego produktu emerytalnego ma przynieść wiele korzyści na poziomie całej Unii Europejskiej. Głównym atrybutem nowego produktu jest wspomniany wcześniej transgraniczny charakter, który pozwoli osobom przemieszczającym się zawodowo transferować środki do instytucji finansowej w kolejnym państwie zamieszkania. Warto podkreślić, iż stanowi to też znaczącą przewagę nad sprawnie funkcjonującym na polskim rynku IKE, do którego OIPE ma jednak określone ulgi podatkowe.

5.5. Podsumowanie

Zwiększanie świadomości społeczeństwa, iż emerytury z publicznych systemów emerytalnych będą niewystarczające powoduje, iż poszukuje ono możliwości długoterminowego oszczędzania na cel emerytalny. Ogólnoeuropejski indywidualny produkt emerytalny, stanowiący uzupełnienie ustawowych systemów emerytalnych, jest narzędziem emerytur dodatkowych, które są zarówno bezpieczne jak i opłacalne³⁷. Może on zatem odgrywać ważną rolę w walce z ubóstwem wśród osób starszych oraz wygładzaniem

³⁶ *Unijny system otworzy przed Polakami.*

³⁷ *Zielona księga w sprawie starzenia się. Wspieranie...*, s. 16.

konsumpcji w okresie aktywności zawodowej, a co za tym idzie zwiększaniem adekwatności emerytur w państwach europejskich.

Ze względu na swój transgraniczny charakter, OIPE tworzy możliwości oszczędzania na emeryturę w ramach wspólnego unijnego rynku. W związku z tym zwiększy się konkurencja między podmiotami oferującymi produkty emerytalne, a co za tym idzie oszczędzający posiadać będą większe możliwości dywersyfikacji swoich oszczędności. Należy podkreślić również, iż OIPE jest szansą na indywidualne gromadzenie kapitału na okres starości dla państw, w których rynki indywidualnych produktów emerytalnych nie są dobrze rozwinięte. Jest to również rozwiązanie dla osób mobilnych zawodowo, których możliwości były do tej pory ograniczone.

Literatura

Piśmiennictwo

- Borella A., Fornero E., *Adequacy of pension systems in Europe: an analysis based on comprehensive replacement rates*, ENEPRI Research Report no. 68, European Network of Economic Policy Research Institutes, 2009
- Szybkie A., *Koordinacja systemów zabezpieczenia społecznego we Wspólnocie Europejskiej*, „Polityka Społeczna” 2007, nr 11-12.
- Chybalski F., *System emerytalny: definicje, cele, klasyfikacje [w:] Adekwatność dochodowa, efektywność i redystrybucja w systemach emerytalnych. Ujęcie teoretyczne, metodyczne i empiryczne*, pod red. F. Chybalskiego, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa, 2016
- Chybalski F., *Dobrowolność przynależności do OFE a dywersyfikacja ryzyka w systemie emerytalnym w Polsce [w:] Współczesne zabezpieczenia emerytalne. Wybrane aspekty ekonomiczne, finansowe i demograficzne*, pod red. F. Chybalskiego i E. Marcinkiewicz, Politechnika Łódzka, Łódź, 2013
- Ciechański J., *Otwarta metoda koordynacji w Unii Europejskiej wpływ na politykę społeczną i zatrudnienia nowych państw członkowskich*, Scholar, Warszawa, 2003
- Poteraj J., *Zmiany na rynku powszechnych towarzystw emerytalnych w Polsce po przystąpieniu do Unii Europejskiej [w:] Przekształcenia rynku finansowego w Polsce*, vol. I, 2005
- Hagemejer K., *Adekwatność zreformowanych systemów emerytalnych*, „Ubezpieczenia Społeczne. Teoria i praktyka” 2018, nr 1 (136).
- Żukowski M., *Otwarta koordynacja zabezpieczenia emerytalnego w unii europejskiej – nowy etap europejskiej polityki społecznej*, „Polityka społeczna” 2002, nr 11-12.
- Czapulis-Rutkowska Z., *Polityka społeczna Unii Europejskiej wobec osób starszych*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Oeconomica” 2013, nr 291.

Akty prawne

- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r., (Dz.U. Nr 78, poz. 483)
- Rozporządzenie (UE) 2019/1238 w sprawie ogólnoeuropejskiego indywidualnego produktu emerytalnego (OIPE), (Dz.U.UE.L.2019.198.1)

Źródła internetowe

- 15 sierpnia 2021 r. w życie ma wejść ustawa o OIPE. Czym jest OIPE?, (<https://psfinteco.pl/publikacje/oipe-naczym-polega-ogolnoeuropejski-systemu-oszczedzania-emerytalnego/>), dostęp: 02.03.2021 r.

Adekwatność i stabilność świadczeń emerytalnych, European Commission, (<https://ec.europa.eu/>), dostęp: 22.02.2021 r.

Czy Polacy wybiorą unijny program emerytalny zamiast krajowych PPK, IKE, IKZE?, (<https://alebank.pl/czy-polacy-wybiora-unijny-program-emerytalny-zamiast-krajowych-ppk-ike-ikze/?id=352265&catid=22870>), dostęp: 02.03.2021 r.

Emerytury w UE: sprawozdanie potwierdza starania państw członkowskich na rzecz zapewnienia odpowiednich emerytur, ale potrzebne są dalsze działania, (https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/pl/IP_18_3507), dostęp: 22.02.2021 r.

Gdzie w Europie są najwyższe emerytury?, (<https://inwestomat.eu/gdzie-w-europie-sa-najwyzsze-emerytury/>), dostęp: 23.02.2021 r.

MF chce wprowadzić ogólnoeuropejskie produkty emerytalne, (<https://www.bankier.pl/wiadomosc/MF-chce-wprowadzic-ogolnoeuropejskie-produkty-emerytalne-8008440.html>), dostęp: 02.03.2021 r.

The 2021 Ageing Report. Underlying Assumptions & Projection Methodologies, European Commission, (<https://ec.europa.eu/>), dostęp: 22.02.2021 r.

The World Bank Pension Conceptual Framework, World Bank, 2008, World Bank Pension Reform Primer Series, Washington, DC, (<https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/11139>), dostęp: 22.02.2021 r.

Unijny system otworzy przed Polakami nowe możliwości oszczędzania na emeryturę, (<https://www.prawo.pl/kadry/oipe-poczawszy-od-jakiego-wieku-pracujacy-polacy-beda-mogli,505161.html>), dostęp: 02.03.2021 r.

Zielona księga w sprawie starzenia się. Wspieranie solidarności i odpowiedzialności między pokoleniami, Komisja Europejska, 2021, (<https://ec.europa.eu/>), dostęp: 23.02.2021 r.

Rozdział 6

Wpływ świadczeń z odwróconej hipoteki na sytuację finansową seniorów w Polsce

Kinga Chudy¹

6.1. Wprowadzenie

Zabezpieczenie emerytalne ściśle wiąże z ryzykiem starości i służy zapewnieniu członkom systemu zabezpieczenia materialnego na okres starości, kiedy nie będą już aktywni zawodowo. Środki otrzymywane w ramach zabezpieczenia emerytalnego często pozwalają na zapewnienie jedynie fundamentalnych potrzeb życiowych. Przeciętne świadczenia emerytalne otrzymywane przez polskich seniorów są niskie i pozwalają na pokrycie wydatków pierwszej potrzeby. W związku z tym, na rynku pojawiają się różnego rodzaju usługi, które umożliwiają pozyskanie dodatkowych środków na starość. Jednym z takich produktów jest usługa odwróconej hipoteki, która kierowana jest do seniorów. Odwrócona hipoteka umożliwia upłynnienie środka trwałego w środki pieniężne. Właściciel przenosi na instytucję finansową prawo do nieruchomości, zachowując jednocześnie prawo do dożywotniego zamieszkania, a w zamian za to otrzymuje świadczenia pieniężne.

Artykuł ten ilustruje funkcjonowanie odwróconej hipoteki na rynku polskim oraz umożliwia zweryfikowanie następujących problemów badawczych: *Jakie są główne cele i założenia odwróconej hipoteki w Polsce? Jak wygląda sytuacja finansowa gospodarstw domowych osób starszych w Polsce? Co wpływa na wysokość świadczeń z odwróconej hipoteki?*

Analiza założonych wcześniej problemów badawczych umożliwi weryfikację następujących hipotez:

¹Koło Naukowe Ubezpieczeń „Risk Management”, Katedra Zarządzania Ryzykiem i Ubezpieczeń, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie.

1. Wysokość emerytur polskich seniorów w większości wystarcza jedynie na pokrycie kosztów utrzymania ich gospodarstw domowych oraz innych wydatków najwyższej potrzeby.
2. Świadczenia wypłacane z odwróconej hipoteki mogłyby znacząco poprawić sytuację finansową gospodarstw domowych seniorów w Polsce.

Głównym celem artykułu jest ocena funkcjonowania usług odwróconej hipoteki jako dodatkowej formy zabezpieczenia emerytalnego oraz czynników wpływających na wysokość świadczeń wypłacanych z tej usługi. Weryfikacji poddana jest również sytuacja finansowa gospodarstw domowych osób starszych w Polsce.

Do realizacji wcześniej założonych celów użyto metod badawczych takich jak:

- przegląd krajowej oraz zagranicznej literatury przedmiotu,
- przegląd krajowych oraz zagranicznych aktów prawnych,
- analiza oraz porównywanie danych zawartych w raportach Głównego Urzędu Statystycznego, Związku Banków Polskich, United States Department of Housing and Urban Development oraz Equity Release Council,
- symulacja świadczeń z odwróconej hipoteki – polegała na wyliczeniu wysokości przeciętnych świadczeń dla seniorów w wieku 65,70,75,80 lat w zależności od miejsca zamieszkania. Kalkulację wysokości świadczeń sporządzono wykorzystując metodę rachunku rent życiowych, w oparciu o dane zawarte w tablicach trwania życia z 2018 roku oraz w raporcie GUS, który dotyczy obrotu nieruchomościami w roku 2018.

6.2. Funkcjonowanie odwróconej hipoteki w Polsce

Zgodnie z przewidywaniami Głównego Urzędu Statystycznego oraz Rządowej Rady Ludnościowej odnoszącymi się do sytuacji demograficznej w Polsce, rynek konsumentów zainteresowanych usługami odwróconej hipoteki ma duże szanse rozwoju. Powodem tego jest: rosnąca liczba ludzi w wieku emerytalnym, dłuższy okres trwania życia, emigracja polskich obywateli do innych krajów Unii Europejskiej, a także zmniejszający się poziom świadczeń emerytalnych przyznawanych w ramach podstawowego systemu zabezpieczenia

emerytalnego. Według prognoz demograficznych do 2035 roku wskaźnik liczby ludności zmniejszy się o 5,5%, a liczba osób w wieku emerytalnym wzrośnie o 9,9%².

Model sprzedażowy odwróconej hipoteki w Polsce pojawił się w 2008 r. i był oferowany przez fundusze hipoteczne. Ministerstwo Gospodarki złożyło projekt regulacji modelu sprzedażowego odwróconego kredytu hipotecznego 26.06.2014 roku. Duża liczba uwag była powodem nieukończenia prac nad projektem przed zakończeniem VII kadencji Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej (2011-2015). Zgodnie z zasadą dyskontynuacji prac parlamentarnych – projekty, których postępowania nie zakończono, nie są kontynuowane przez Sejm nowej kadencji – prace nad projektem zostały przerwane. W 2018 roku została podjęta decyzja o uszczegółowieniu strategii rządowej „Polityka społeczna wobec osób starszych do roku 2030” o zagadnienia związane z modelem sprzedażowym³.

W związku z brakiem odrębnych regulacji prawnych rozwiązania, które stosuje się w modelu sprzedażowym są oparte o przepisy kodeksu cywilnego. Zgodnie z nimi konsument może być osobą fizyczną lub prawną. Regulacje zawarte w kodeksie cywilnym są wykorzystywane przez fundusze hipoteczne, w których ofercie występują dożywotnie świadczenia na warunkach komercyjnych. Podmioty te nie są objęte ustawą o funduszach inwestycyjnych⁴, nie rejestruje się ich również w rejestrze funduszy. Co więcej, nie są one nadzorowane przez KNF i nie są zobligowane do publicznego ujawniania swoich wyników finansowych – Fundusz Hipoteczny DOM S.A. jest wyjątkiem, ponieważ jego akcje są poddane publicznemu obrotowi⁵.

Brak szczegółowych aktów prawnych zmusza instytucje oferujące odwróconą hipotekę w modelu sprzedażowym do opierania się o rozwiązania prawne dostępne w polskim prawie. Najbardziej zbliżonymi do usługi odwróconej hipoteki są:

- umowy dożywocia,
- umowy renty,

² S. Pieńkowska-Kamieniecka, *Market of Equity Release Services in Poland*, „Olsztyn Economic Journal” 2014, nr 4, s. 359.

³ M. Cycoń, *Odwrócona hipoteka w Polsce: co dalej?*, (www.aiebank.pl), dostęp: 01.04.2020 r.

⁴ Ustawa z dnia 27 maja 2004r. o funduszach inwestycyjnych i zarządzaniu alternatywnymi funduszami inwestycyjnymi, (Dz. U. 2004 Nr 146 poz. 1546 z późn. zm.).

⁵ P. Buzątek, *Funkcjonowanie modelu sprzedażowego equity release w Polsce*, „Finanse i prawo finansowe” 2019, vol. 1(21), s. 12.

– umowy ubezpieczenia⁶.

Umowa dożywocia uregulowana jest w art. 908-916 Kodeksu Cywilnego. Ma ona charakter alimentacyjny, wygasa w momencie śmierci konsumenta i nie wchodzi do masy spadkowej. Zawarcie umowy dożywocia nakłada obowiązki zarówno na właściciela nieruchomości, jak i instytucję ją nabywającą. Przedmiotem umowy dożywotniej może być każda nieruchomość – dom, zarówno lokal mieszkalny jak i użytkowy, grunty leśne, rolne, a także działki rekreacyjne. Właściciel nieruchomości jest zobowiązany do przeniesienia własności nieruchomości na nabywcę. Instytucja nabywająca nie musi płacić za nieruchomość, ale jest zobowiązana do zapewnienia dożywotniego utrzymania konsumenta lub jej osoby bliskiej – zakres oraz zasady określa się w umowie. Umowa dożywocia jest ważna tylko wtedy gdy ma formę aktu notarialnego⁷.

W przypadku gdy umowa nie zawiera szczegółowych ustaleń, świadczenia z umowy dożywocia są ustalane zgodnie z art. 908 k.c. – nabywca nieruchomości musi pozwolić na zamieszkiwanie przez zbywcę nieruchomości, zapewnić mu ubrania, wyżywienie, światło, opał, a także odpowiednią pomoc podczas choroby, a także opłacić koszty pogrzebu zbywcy⁸.

Uregulowana w art. 903-907 k.c. umowa renty ma charakter dożywotni oraz alimentacyjny. Zgodnie z tą umową strona zobowiązana musi spełniać okresowe świadczenia na rzecz uprawnionego – świadczenia są wyrażane w pieniądzu lub w rzeczach oznaczonych co do gatunku. Termin „określone świadczenia” najczęściej rozumie się jako okresowe wypłaty świadczeń pieniężnych na rzecz konsumenta oraz prawo zamieszkiwania nieruchomości. Umowa winna opisywać terminy w jakich świadczenia mają zostać wypłacone, oraz określać wysokość wypłat. Świadczenie może mieć charakter bezterminowy, istnieje także możliwość zawarcia w umowie dokładnego okresu wypłacania świadczenia emerytalnego, który jest związany z konkretnym terminem lub celem, np. moment ukończenia szkoły⁹.

Umowa renty może mieć charakter odpłatny oraz nieodpłatny – wynika to z art. 903 k.c. W rencie nieodpłatnej obowiązki wynikające z umowy obejmują tylko rentodawcę. W drugim przypadku, beneficjent jest zobowiązany do zapłaty wynagrodzenia dla rentodawcy – może to

⁶ Ibidem, s. 14.

⁷ *Dożywocie. Kiedy i jak sporządzić umowę [Korzyści, zabezpieczenie, nieruchomość]*, Gazeta Prawna.pl, (www.gazetaprawna.pl), dostęp: 16.03.2020 r..

⁸ Ibidem.

⁹ P. Buzątek, *op. cit.*, s. 15.

być np. świadczenie pieniężne lub przeniesienie prawa własności do nieruchomości. Z uwagi na ramowy charakter regulacji prawnych dotyczących umowy renty szczegółowych zagadnień należy szukać w innych regulacjach dot. umowy sprzedaży oraz umowy darowizny. Jeśli chodzi o rentę nieodpłatną stosuje się do niej przepisy o darowiźnie, z kolei do renty za wynagrodzeniem stosuje się regulacje dotyczące sprzedaży¹⁰.

Umowa renty powinna mieć formę pisemną – zgodnie z art. 903 k.c. Zachowanie tej postaci ma znaczenie w celach dowodowych (*ad probationem*), a więc nieprzestrzeganie formy pisemnej nie ma skutków prawnych. Istnieje jednak kilka przypadków, gdzie należy zachować szczególną formę umowy pod rygorem nieważności, np. przeniesienie własności nieruchomości, gdzie wymaga się aktu notarialnego. W takim przypadku umowę renty również należy sporządzić w formie pisemnej¹¹.

W przypadku gdy umowa nie stanowi inaczej, renta pieniężna powinna być wypłacana miesięcznie z góry. Renta w rzeczach, które oznaczone są co do gatunku jest uiszczana w momentach, które wynikają z właściwości świadczenia oraz celu renty. W sytuacji gdy renta jest płatna z góry, a uprawniony zmarł w dniu płatności – należy wypłacić świadczenie za dany okres. Rentę płatną z dołu należy wypłacić za okres do dnia śmierci uprawnionego¹².

W umowie ubezpieczenia ubezpieczyciel zobowiązany jest do spełnienia określonych w umowie świadczeń w razie zajścia zawartych w umowie zdarzeń w zamian za opłacaną przez ubezpieczonego składkę. Stronami umowy są ubezpieczyciel i ubezpieczający. Najczęściej umowa jest zawierana przez ubezpieczającego we własnym imieniu oraz we własnym interesie – w razie zajścia zdarzenia losowego, to on otrzymuje świadczenie¹³. W kodeksie cywilnym uregulowane są także kwestie umowy ubezpieczenia na cudzy rachunek – ubezpieczający ubezpiecza interes osoby trzeciej we własnym imieniu. Istnieje także umowa ubezpieczenia na rzecz osoby trzeciej *sensu stricto* – ubezpieczany jest własny interes ubezpieczającego, ale wskazuje on uposażonego, który otrzyma świadczenie ubezpieczeniowe w przypadku zajścia zdarzenia określonego w umowie¹⁴.

¹⁰ *Renta w prawie polskim*, pod red. M. Dreli, E-Wydawnictwo. Prawnicza i Ekonomiczna Biblioteka Cyfrowa. Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2016, s. 124.

¹¹ *Ibidem*, s. 136-137.

¹² Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – *Kodeks cywilny*, (Dz.U. 1964 nr 16 poz. 93 z późn. zm.), art. 904-905.

¹³ *Ibidem*, art. 805.

¹⁴ P. Wrześniewski, *Komentarz do art. 808 Kodeksu cywilnego (ubezpieczenie na cudzy rachunek)*, Paweł Wrześniewski, (www.pwrz.pl), dostęp: 02.04.2020 r.

Drugim modelem odwróconej hipoteki jest model kredytowy nazywany odwrócony kredyt hipoteczny, który nie jest jeszcze oferowany na polskim rynku. Jednakże z uwagi na zainteresowanie Polaków odwróconą hipoteką, Ministerstwo Finansów zaczęło pracować nad ustawą regulującą model kredytowy. 19 kwietnia 2010 r. zostały przedstawione założenia do ustawy. Celem projektu było wprowadzenie mechanizmu dla banków, transgranicznych instytucji kredytowych oraz ich lokalnych oddziałów funkcjonujących na polskim rynku, aby rozszerzyć ich ofertę produktów odwróconej hipoteki, ze szczególną uwagą na mechanizmy windykacyjne¹⁵. Ustawa o odwróconym kredycie hipotecznym¹⁶ została uchwalona w dniu 23 października 2014 r. przez Sejm, a podpisana przez prezydenta RP 10 listopada 2014 roku¹⁷.

Zgodnie z ustawą przed zawarciem umowy odwróconego kredytu hipotecznego, bank przystępuje do oceny stanu finansowego i historii zobowiązań beneficjenta, a także stanu prawnego nieruchomości. Kredytobiorca jest zobligowany do okazania na prośbę banku wszystkich niezbędnych dokumentów, które pozwolą dokonać szczegółowej oceny finansowej konsumenta. Umowa odwróconej hipoteki zawierana jest w formie pisemnej. Polski ustawodawca nie określa minimalnej granicy wieku dla kredytobiorców, jednakże jest to produkt oferowany dla osób starszych¹⁸.

Minimum 14 dni przed zawarciem umowy odwróconego kredytu hipotecznego bank dostarcza kredytobiorcy formularz informacyjny (wg preferencji wersja papierowa lub elektroniczna), w którym zawarte są wszystkie informacje dotyczące oferowanego produktu. Termin ten może zostać skrócony, jeśli kredytobiorca wyrazi taką wolę. W formularzu zawarte mają być m. in.:

1. dane banku,
2. wysokość odwróconego kredytu hipotecznego oraz sposób jej ustalania,
3. termin oraz sposób wypłaty świadczenia,
4. oprocentowanie oraz inne koszty kredytu,
5. metodę zabezpieczenia wierzytelności banku,

¹⁵ P. Kowalczyk-Rólczyńska, *Equity release products as a form of pensions security*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2015, nr 381, s. 134.

¹⁶ Ustawa z dnia 23 października 2014 r. o odwróconym kredycie hipotecznym, (Dz. U. z 2014 r. poz. 1585 z późn. zm.), w skrócie: u.o.k.h.

¹⁷ *Hipoteka odwrócona w Polsce. Wyzwania, zagrożenia, potencjał rynku*, (www.funduszhypoteczny.pl), dostęp: 01.04.2020 r.

¹⁸ Art. 9 u.o.k.h.

6. prawa i obowiązki kredytobiorcy,
7. zasady rozliczania odwróconej hipoteki¹⁹.

Na mocy umowy odwróconego kredytu hipotecznego bank zobowiązuje się do oddania na rzecz kredytobiorcy określonej sumy pieniędzy, a beneficjent jest zobligowany do ustanowienia zabezpieczenia pokrycia tej sumy oraz spłaty odsetek oraz innych kosztów. Kredytobiorcą może być osoba fizyczna, która ma w posiadaniu nieruchomości, albo spółdzielcze własnościowe prawo do lokalu, albo prawo do wieczystego użytkowania. Może to być także osoba fizyczna, która współdzieli prawo własności do nieruchomości lub spółdzielcze prawo własnościowe do lokalu, albo prawo do wieczystego użytkowania. Zgodnie z ustawą o odwróconym kredycie hipotecznym przepisy stosowane są do umów, w których przedmiotem jest zamiana:

- lokalu mieszkalnego będącego odrębną częścią nieruchomości,
- nieruchomości, która jest zabudowana budynkiem mieszkalnym,
- spółdzielczego prawa własnościowego do lokalu mieszkalnego na pieniężne świadczenia dożywotnie, które wypłaca się okresowo. Zbycie prawa własności przez kredytobiorcę powoduje ustanowienie hipoteki na nieruchomości oraz służebności osobistej mieszkania. Odwrócona hipoteka zabezpiecza wypłatę dożywotnich świadczeń oraz pozostałą niewypłaconą sumę świadczeń razem z naliczonymi odsetkami – do 150% rynkowej wartości nieruchomości²⁰.

Ustawa przewiduje dwie formy świadczeń z odwróconego kredytu hipotecznego – jednorazowa wypłata, albo w ratach określonych w umowie co do wartości i terminu, nie dłużej niż do dnia śmierci beneficjenta. Jeśli umowa odwróconego kredytu była zawarta przez więcej niż jednego kredytobiorcę, to w momencie śmierci jednego z nich prawo do świadczeń z kredytu przysługujących zmarłemu przechodzi na tego kredytobiorcę, który otrzymał po zmarłym jego udział we własności nieruchomości. Świadczenie jest wtedy wypłacane proporcjonalnie do odziedziczonych po zmarłym udziałów²¹.

¹⁹ Ibidem, art. 8.

²⁰ „Odwrócona hipoteka” jako nowa usługa na rynku finansowym, pod. red. E. Rutkowskiej-Tomaszewskiej, wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2017, s. 16-17.

²¹ P. Kowalczyk-Rólczyńska, T. Rólczyński, *Odwrócony kredyt hipoteczny – dodatkowe źródło zabezpieczenia emerytalnego*, „Wiadomości Ubezpieczeniowe” 2014, nr 3, s. 138.

Podczas trwania umowy kredytu beneficjent jest zobowiązany do: posiadania ubezpieczenia nieruchomości od zdarzeń losowych (jeżeli bank tego wymaga), utrzymania nieruchomości w nie pogorszonym stanie, uwzględniając codzienne użytkowanie zgodnie z przeznaczeniem oraz terminowego opłacania podatków i innych opłat związanych z zamieszkiwaniem nieruchomości. Jeżeli beneficjent nie wykona powyższych obowiązków, bank wzywa konsumenta do wykonania zobowiązań w terminie nie krótszym niż 60 dni. Termin ustala się w zależności od rodzaju niewykonanego obowiązku. W momencie gdy kredytobiorca nie wykona obowiązku w terminie, bank domaga się od beneficjenta upoważnienia, które pozwoli bankowi na wykonanie w imieniu konsumenta tego obowiązku²².

W terminie 30 dni od zawarcia umowy kredytobiorca ma prawo do odstąpienia od umowy bez podania przyczyny. Konsument nie ponosi żadnych kosztów związanych z odstąpieniem od umowy. Bezzwrotne są jedynie opłaty lub ich część, które były uiszczone przez bank na rachunek sądów lub organów administracji państwowej. Konsument w ciągu 30 dni od złożenia wypowiedzenia umowy musi zwrócić do banku otrzymaną kwotę kredytu łącznie z należnymi odsetkami do dnia odstąpienia od umowy²³.

Kredytobiorca może wypowiedzieć umowę odwróconego kredytu hipotecznego w dowolnym terminie, pod warunkiem zachowania terminu 30-dniowego. W celu wypowiedzenia umowy konsument musi dostarczyć bankowi oświadczenie, które informuje o wypowiedzeniu umowy bez konieczności podawania przyczyny. Bank nie może odmówić, ani ograniczyć w tym konsumenta. Kredytobiorca ma również prawo do wypowiedzenia umowy w określonej części. Po upływie okresu wypowiedzenia konsument jest zobligowany do zwrócenia całej wartości wypłaconego przez bank kredytu. Po upływie 30 dni bank przystępuje do naliczania odsetek za nieterminową spłatę zobowiązania. W momencie zakończenia okresu wypowiedzenia oraz uregulowania całej kwoty kredytu przez konsumenta, bank przenosi własność nieruchomości na kredytobiorcę. Przeniesienie praw własności sporządza się w formie aktu notarialnego²⁴. W polskim prawie zgodnie z ustawą spadkobiercy również mają możliwość spłaty odwróconego kredytu hipotecznego w ciągu 1 roku po śmierci

²² Art. 16 u.o.k.h.

²³ Art. 12-13 u.o.k.h.

²⁴ M. Paleczna, *Mechanizmy Ubezpieczeniowe Konsumenta na rynku usług finansowych*, „Rozprawy Ubezpieczeniowe” 2019, nr 32, s. 23-25.

kredytobiorcy lub ostatniego z kredytobiorców. W momencie gdy spadkobiercy nie uregulują kredytu, wtedy nieruchomości zostaje przejęta na własność przez bank²⁵.

Istnieje także możliwość wypowiedzenia umowy przez bank, tylko w przypadku, gdy:

- wszczęto egzekucję z nieruchomości lub prawa, które stanowi zabezpieczenie kredytu,
- własność nieruchomości lub prawo zostało przeniesione przez kredytobiorcę na osoby trzecie,
- z winy kredytobiorcy nastąpiło znaczne zmniejszenie wartości nieruchomości,
- kredytobiorca odmówił udzielenia upoważnienia dla banku, które jest niezbędne do wykonania obowiązków konsumenta przez bank, jeśli on sam ich nie zrealizował. Okres wypowiedzenia przez bank umowy kredytu to 30 dni²⁶.

6.3. Sytuacja finansowa seniorów w Polsce

Polska jest krajem, w którym obserwuje się przyrost liczby osób starszych. W 2018 roku liczba osób w wieku 60 lat i więcej była równa 9508,4 tys., było to o 214,8 tys. więcej niż w roku poprzednim. Konsekwencją wzrastającej liczby seniorów jest zwiększenie udziału osób starszych w ogóle ludności społeczeństwa polskiego. W 2010 roku seniorzy stanowili 19,6% polskiej populacji, a w roku 2018 było to 24,8%. Największą grupą w strukturze osób w wieku 60 lat i więcej są seniorzy między 60-tym, a 64-tym rokiem życia (29,2%). Kolejną co do wielkości jest grupa w przedziale wiekowym od 65 do 69 lat (25,4%). Najmniejszy odsetek stanowią osoby w wieku 85 lat i więcej, jest to 8,3% ogółu grupy seniorów²⁷.

W roku 2018 świadczenia emerytalne z pozarolniczego systemu ubezpieczeń społecznych były pobierane przeciętnie miesięcznie przez 5914,8 tys. emerytów, liczba ta wzrosła o 7,2% w porównaniu do roku 2017. Średnia liczba osób starszych otrzymujących świadczenie emerytalne z Zakładu Ubezpieczeń Społecznych kształtowała się na poziomie 5624,1 tys. osób, czyli 7,2% więcej w odniesieniu do roku 2017. We wszystkich województwach został odnotowany wzrost liczby emerytów pobierających świadczenia. Największy przyrost na Podlasiu oraz Warmii i Mazurach (wzrost o 9,2%), a najmniejszy wzrost był w województwie śląskim (5,6%). Ministerstwo Obrony Narodowej wypłaciło przeciętnie miesięcznie świadczenia na rzecz 109,2 tys. seniorów. W tym przypadku można zaobserwować niewielki

²⁵ P. Kowalczyk-Rólczyńska, T. Rólczyński, op. cit., s. 138.

²⁶ Art. 17 u.o.k.h.

²⁷ *Sytuacja osób starszych w Polsce w 2018 r.*, op. cit., s. 18-19,.

spadek w stosunku do roku poprzedniego (0,1%). Świadczenia emerytalne wypłacane przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji były otrzymywane przeciętnie miesięcznie przez 156,8 tys. emerytów. Średnia miesięczna liczba świadczeniobiorców z Ministerstwa Sprawiedliwości wynosiła 24,7 tys. Kasa Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego wypłaciła emerytury 914,4 tys. osobom – było to o 0,4% mniej niż w roku 2017²⁸. W tabeli 6.1. przedstawiono strukturę pobieranych świadczeń emerytalnych w latach 2017 i 2018.

Tabela 6.1. Przeciętna miesięczna liczba osób pobierających świadczenia emerytalne według instytucji wypłacających w latach 2017 i 2018 (w tys. osób)

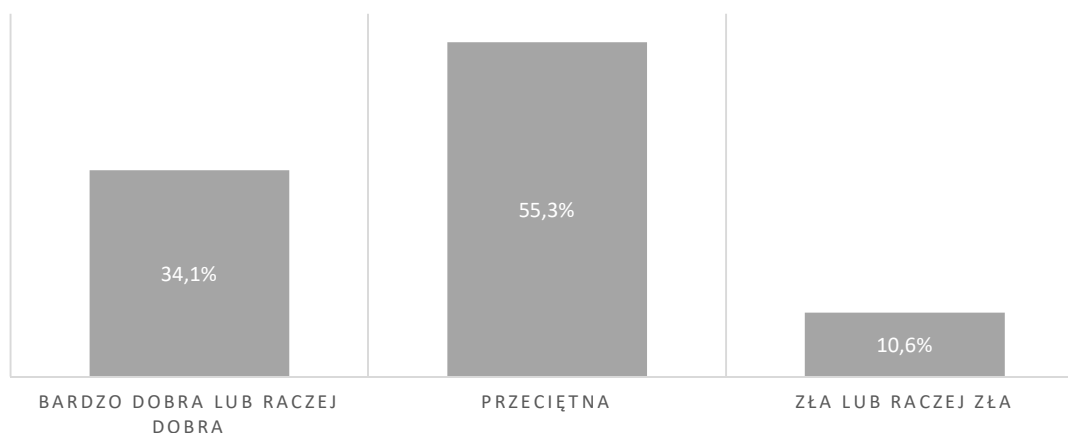
Instytucja wypłacająca	2017	2018
	Liczba osób otrzymujących świadczenie	Liczba osób otrzymujących świadczenie
Zakład Ubezpieczeń Społecznych	5 230,6	5624,1
Kasa Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego	918,4	914,4
Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji	152,1	156,8
Ministerstwo Obrony Narodowej	109,3	109,2
Ministerstwo Sprawiedliwości	24,2	24,7

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Emerytury i renty w 2018 r.*, *Emerytury i renty w 2017 r.*, Główny Urząd Statystyczny, (www.stat.gov.pl), dostęp: 21.04.2020 r..

Rysunek 6.1. przedstawia opinię emerytów na temat sytuacji finansowej ich gospodarstw domowych. 34,1% ankietowanych określiło swoją sytuację finansową jako bardzo dobrą lub raczej dobrą. Ponad połowa respondentów uważa swoją sytuację za przeciętną. Około 11% badanych twierdzi, że sytuacja ich gospodarstwa domowego jest zła lub raczej zła. W roku poprzednim 27,7% emerytów określiło swoją sytuację finansową jako bardzo dobrą lub raczej dobrą. W porównaniu do roku 2017 można zauważyć spadek odsetka emerytów oceniających sytuację swojego przedsiębiorstwa jako złą lub raczej złą. Struktura odpowiedzi emerytów na temat ich sytuacji finansowej kształtowała się na podobnym poziomie z ogólną opinią wszystkich gospodarstw domowych w Polsce²⁹.

²⁸ *Emerytury i renty w 2018 r.*, Główny Urząd Statystyczny, s.16, (www.stat.gov.pl), dostęp: 20.04.2020 r..

²⁹ *Ibidem.*, s. 27..

Rysunek 6.1. Subiektywna ocena sytuacji finansowej gospodarstw domowych osób starszych w Polsce

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Emerytury i renty w 2018 r.*, Główny Urząd Statystyczny, (www.stat.gov.pl), dostęp: 21.04.2020 r..

Struktura źródeł dochodów otrzymywanych przez polskich emerytów w roku 2018 jest przedstawiona w tabeli 6.2. Prawie 90% budżetu polskich gospodarstw domowych osób starszych jest zasilana ze świadczeń z ubezpieczeń społecznych oraz pozostałych świadczeń społecznych. Największym odsetkiem w tej grupie są świadczenia emerytalne – otrzymuje je 82,7% osób starszych. Znikomy udział w tej grupie dochodów mają zasiłki dla bezrobotnych, są one pobierane przez 0,1% emerytów. Około 10 % emerytów otrzymuje dochody z pracy najemnej, w porównaniu do roku poprzedniego zaobserwowano wzrost tej pozycji o 0,3%.

Tabela 6.2. Źródła dochodów pozyskiwanych przez emerytów w Polsce w roku 2018

Rodzaj dochodu	Odsetek emerytów
Praca najemna	9,1%
Indywidualne prowadzenie gospodarstwa rolniczego	0,1%
Praca na własny rachunek	1,2%
Świadczenia z ubezpieczeń społecznych oraz pozostałych świadczeń społecznych, w tym z:	86,4%
- emerytury	82,7%
- renty z tyt. niezdolności do pracy	1,2%
- świadczenia wychowawcze	0,7%
- zasiłki dla bezrobotnych	0,1%
Inne, w tym:	3,0%

- dary od osób prywatnych	2,5%
---------------------------	------

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Emerytury i renty w 2018 r.*, Główny Urząd Statystyczny, (www.stat.gov.pl), dostęp: 20.04.2020 r.

W 2018 roku średni miesięczny dochód w gospodarstwach domowych emerytów kształtował się na poziomie 1732,95 zł na osobę. Przeciętne miesięczne świadczenie emerytów było o 39,49 zł wyższe od średniego dochodu ogółu polskich gospodarstw domowych. Gospodarstwa domowe emerytów w 2018 otrzymywały dochód o 4,4% wyższy w porównaniu do roku poprzedniego. Kwota wypłaconych świadczeń emerytalnych z ZUS w 2018 roku była wyższa o 11,2% niż w roku poprzednim i wynosiła 152 336,4 mln zł. Średnia wartość miesięcznego świadczenia z ZUS stanowiła 2 257,66 zł. Najwyższa wartość emerytur była wypłacona na Śląsku (26 563,5 mln zł) oraz na Mazowszu (21 886,1 mln zł). Najmniejsza kwota na świadczenia emerytalne była wypłacona w województwie podlaskim (3 497,6 mln zł). Najwyższe emerytury otrzymywali mieszkańcy województwa śląskiego, gdzie średnia wartość świadczenia wynosiła 2 716,51 zł. Najniższe emerytury otrzymywali mieszkańcy województwa podkarpackiego - przeciętna wartość to 2 007,56 zł³⁰.

Ważnym czynnikiem wpływającym na sytuację finansową gospodarstw domowych osób starszych jest istniejąca dysproporcja między świadczeniami emerytalnymi dla kobiet oraz mężczyzn. Na początku roku 2019 przeciętna wartość emerytury wypłacana kobietom była równa 1 681 zł, a mężczyźni otrzymywali średnio 2 710 zł miesięcznie. Z tych danych wynika, że mężczyźni otrzymywali kwotę świadczeń 60% wyższą niż kobiety. W maju 2019 roku polscy emeryci otrzymali pierwszy raz trzynastą emeryturę, co miało wpływ na zwiększenie średniej wartości ich dochodu. „Trzynastka” to świadczenie, które jest wypłacane w ramach programu Emerytura Plus³¹.

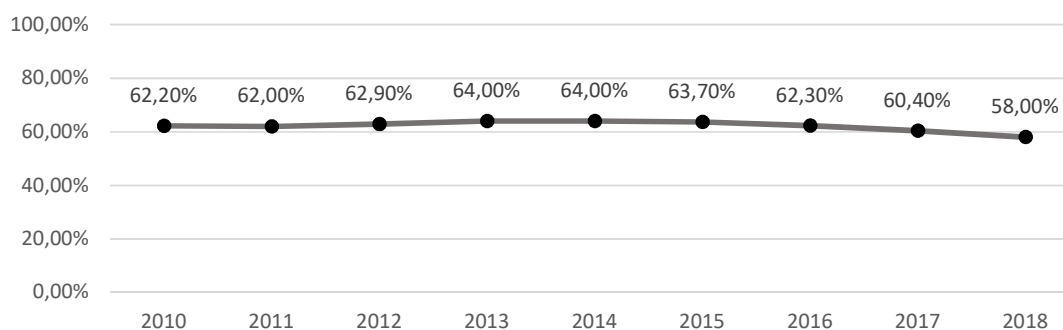
Kasa Rolniczego Ubezpieczenia społecznego w 2018 roku przeznaczyła łącznie 13 632,1 mln zł na świadczenia emerytalne. Najwyższa kwota świadczeń została wypłacona w województwie mazowieckim (2 108,0 mln zł), a najmniejsza w województwie lubuskim (212,5 mln zł). Średnie miesięczne świadczenie z KRUS wynosiło 1 242,37 zł, porównując z rokiem poprzednim wartość tego świadczenia wzrosła o 1,7%. Ministerstwo Obrony Narodowej, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji oraz Ministerstwo

³⁰ Ibidem, s. 16-19.

³¹ *Raport ZBP. InfoSenior 2020*, Związek Banków Polskich, Edycja III, styczeń 2020 r., s. 5, (www.zbp.pl), dostęp: 22.04.2020 r.

Sprawiedliwości przeznaczyły łącznie 12 529,0 mln zł na wypłatę świadczeń emerytalnych w 2018 roku. Była to o 2,8% więcej niż w 2017 roku³².

Relacja dochodów otrzymywanych przez polskich emerytów do przeciętnych wynagrodzeń we wszystkich gospodarstwach domowych na przestrzeni lat 2010 i 2018 została zaprezentowana na rysunku 6.2. Na przestrzeni 9 lat udział dochodów z emerytur w stosunku do ogółu gospodarki narodowej kształtował się na podobnym poziomie. Od 2010 do 2012 było to około 62% przeciętnych dochodów gospodarstw domowych, w 2013 roku nastąpił wzrost do 64% i utrzymywał się przez kolejne 3 lata. W 2015 roku przeciętne świadczenia emerytalne stanowiły mniejszą część średnich wynagrodzeń w całym kraju. W roku 2018 udział ten spadł do 58%, była to zarazem najniższa wartość tego wskaźnika od 2010 roku. W związku z pierwszą wypłatą trzynastej emerytury w 2019 roku można spodziewać się ponownego wzrostu udziału średnich dochodów gospodarstw osób starszych w całej gospodarce narodowej.

Rysunek 6.2. Udział przeciętnych miesięcznych dochodów ze świadczeń emerytalnych w przeciętnych wynagrodzeniach w gospodarce narodowej (w %)

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Emerytury i renty w 2018 r.*, Główny Urząd Statystyczny, (www.stat.gov.pl), dostęp: 20.04.2020 r.

Wydatki emerytów kształtowały się przeciętnie na poziomie 1 296,86 zł miesięcznie, były one niższe o 1,3% niż w 2017 roku. Wydatki seniorów zanotowane w 2018 roku przedstawiono w tabeli 6.3. Zdecydowana większość wydatków osób starszych jest przeznaczana na towary i usługi konsumpcyjne. Udział wydatków na żywność i napoje bezalkoholowe na osobę w gospodarstwach domowych emerytów był wyższy na tle ogółu gospodarstw domowych. Powodem tego jest inny model gospodarstwa domowego, ponieważ w takich gospodarstwach jest bardzo mały odsetek osób poniżej 14 roku życia. Koszty utrzymania mieszkania na osobę również były wyższe niż przeciętne wydatki ogółu gospodarstw domowych. Najbardziej

³² *Emerytury i renty w 2018 r.*, op. cit., s. 21-22.

kapitałochłonne są żywność i usługi konsumpcyjne oraz utrzymanie mieszkania. Na te pozycje polscy seniorzy wydają najwięcej, stanowią one ponad połowę ich wszystkich wydatków. Najmniejszy udział w poniższej strukturze mają wydatki na odzież oraz łączność – w sumie około 7%. Wydatki na wspieranie innych gospodarstw domowych stanowiły 3,9% ogółu wydatków emerytów (ponad 50 zł/miesiąc)³³.

Tabela 6.3. Wydatki osób starszych w Polsce w 2018 r.

Wyszczególnienie	Odsetek wydatków
Towary i usługi konsumpcyjne, w tym:	94%
- żywność i napoje bezalkoholowe	27,8%
- odzież	3,1%
- utrzymanie mieszkania	21,4%
- prowadzenie gospodarstwa domowego	5%
-zdrowie	8%
- transport	6,9%
- łączność	3,8%
- kultura i rekreacja	5,3%
Pozostałe	6%

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Emerytury i renty w 2018 r.*, Główny Urząd Statystyczny, (www.stat.gov.pl), dostęp: 20.04.2020 r.

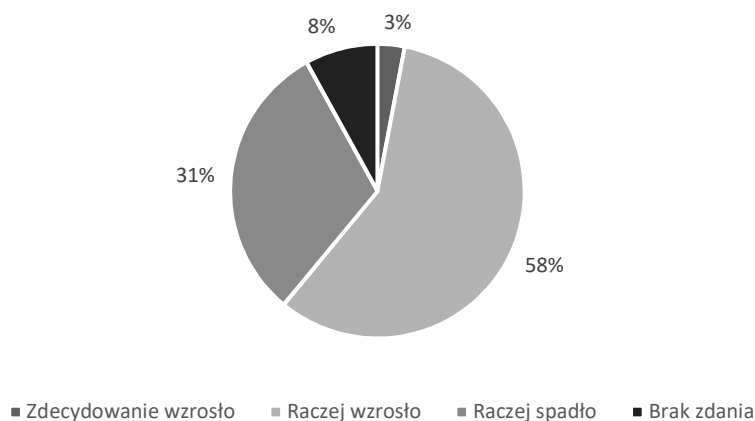
Warszawski Instytut Bankowości zlecił przeprowadzenie badania internetowego w grudniu 2019 roku wśród polskich seniorów. Jedno z pytań dotyczyło oszczędzania wśród emerytów. Badanie wykazało, iż 30% emerytów decyduje się na lokaty, a 28% ankietowanych wskazało na posiadanie kont oszczędnościowych. Wśród respondentów, 6% zadeklarowało, że ich nieruchomości jest obciążona hipoteką, a 28% ankietowanych emerytów podpisało umowę pożyczki lub kredytu gotówkowego³⁴.

W listopadzie 2019 roku ZBP przeprowadziło badanie wśród bankowców na temat zainteresowania klientów w wieku 65 lat i więcej produktami oszczędnościowymi. Rysunek 6.3 przedstawia strukturę odpowiedzi bankowców. Ponad połowa twierdzi, że zainteresowanie produktami oszczędnościowymi raczej wzrosło, a jedynie 3% respondentów twierdzi że w ciągu poprzednich 12 miesięcy zainteresowanie spadło. W sumie 89% uczestników badania

³³ Ibidem, s. 25-26.

³⁴ Raport ZBP. *InfoSenior 2020*, op. cit., s. 7.

zauważyło wzrost chęci do inwestycji swoich oszczędności przez seniorów. Mogło być to spowodowane wzrostem poziomu oszczędności, który został zanotowany w polskich gospodarstwach domowych, ponieważ od grudnia 2018 do końca roku 2019 oszczędności Polaków powiększyły się o 11%³⁵.

Rysunek 6.3. Struktura zainteresowania produktami oszczędnościowymi przez polskich seniorów na przełomie lat 2018 i 2019

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Raport ZBP. InfoSenior 2020*, Związek Banków Polskich, Edycja III, styczeń 2020 r., (www.zbp.pl), dostęp: 22.04.2020 r.

Badanie przeprowadzone w 2019 przez Warszawski Instytut Bankowości ukazuje, że 89% badanych seniorów potwierdza samowystarczalność finansową, w 2018 roku taką niezależność deklarowało 86% badanych. 2% ogółu respondentów oświadczyło, że regularnie otrzymują pomoc finansową ze strony swoich wnuków lub dzieci. Wyniki powyższego badania wykazały, że polscy seniorzy są w dużej mierze niezależni finansowo. Przyczyną tego mogą być dodatkowe transfery finansowe, które są kierowane do emerytów – np. „Trzynastka”. W wyżej wymienionym badaniu zapytano również o pomoc finansową dla dzieci lub wnuków. W porównaniu do 2018 roku wzrósł odsetek seniorów (z 10% na 17%), którzy nie mogą sobie pozwolić na pomoc finansową dla rodziny. Jedynie 3% badanych osób deklaruje regularną pomoc większymi kwotami swoim dzieciom lub wnukom. Podsumowując, w roku 2019 odsetek emerytów pomagających w kwestiach finansowych swojej rodzinie spadł z 54 do 45% w porównaniu do roku poprzedniego³⁶.

³⁵ Ibidem, s. 10-11.

³⁶ Ibidem, s. 11-12.

Jak wskazują powyższe dane, duża część polskich emerytów jest samowystarczalna finansowo, ale większość swoich dochodów przeznaczają na rzeczy najwyższej potrzeby, takie jak żywność, czy utrzymanie mieszkania. Często przyczyną tego jest singularyzacja w starości, oznacza to, że seniorzy zostają w jednopokoleniowych gospodarstwach domowych. W Polsce prawie połowa seniorów znajduje się w takiej sytuacji - mieszka jedynie ze swoim małżonkiem, albo samotnie. W takim wypadku seniorzy są zobowiązani do pokrywania wszystkich wydatków związanych z gospodarstwem domowym samodzielnie ze swoich emerytur. Singularyzacja w starości w dużej mierze dotyka kobiet, ponieważ żyją one statystycznie dłużej niż mężczyźni. U sporej grupy seniorów można zauważyć deprivację ich potrzeb, czyli ciągłe poczucie niezaspokojenia własnych potrzeb. Widać to szczególnie w strukturze wydatków osób starszych, którzy przeznaczają swoje pieniądze na potrzeby najwyższej rangi, a nie wydatkują ich na dodatkowe aktywności. Większość emerytów nie może sobie pozwolić na dodatkowe wydatki jakimi są wakacje, czy regularne uczestniczenie w wydarzeniach kulturalnych. Seniorzy z powodu wieku często borykają się z problemami zdrowotnymi, co również wymaga od nich dodatkowych wydatków. Podsumowując, miesięczne świadczenie emerytalne pozwala jedynie na sfinansowanie produktów, które są niezbędne do przeżycia. W celu pozyskania dodatkowych środków do życia na okres starości seniorzy mogą skorzystać z produktów oferowanych przez instytucje finansowe czy banki. Jednym z takich rozwiązań jest odwrócona hipoteka. Przykładowe wysokości świadczeń z tego produktu obliczono w kolejnej części pracy.

6.4. Symulacja świadczeń wypłacanych z odwróconej hipoteki

W tej części poddano analizie sytuację finansową gospodarstw domowych osób starszych. Badanie to miało na celu ukazanie warunków życia polskich emerytów oraz ich możliwości finansowych. W kolejnym etapie wyliczono przykładowe wartości świadczeń z odwróconej hipoteki, które mogłyby wpłynąć na zwiększenie budżetu seniorów.

Sytuacja finansowa seniorów w Polsce została przedstawiona na podstawie danych z 2018 roku, które były opublikowane przez Główny Urząd Statystyczny oraz Związek Banków

Polskich. Wartości zostały zaczerpnięte z raportów: *Emerytury i renty w 2018 r.*³⁷, *Sytuacja osób starszych w Polsce w 2018 r.*³⁸ oraz *Raport ZBP. InfoSenior 2020*³⁹.

Na rynku istnieją dwie metody wyliczania świadczeń z odwróconej hipoteki. W pierwszej z nich wartość świadczenia oblicza się za pomocą ilorazu części rynkowej wartości nieruchomości oraz oczekiwanej dalszej długości trwania życia. Jest to metoda używana przez fundusze hipoteczne, które funkcjonują w Polsce. Druga metoda uwzględnia rachunek rent życiowych. Za jednorazową składkę uznawana jest część nieruchomości, za którą wykupuje się rentę⁴⁰.

Kalkulacja przeciętnej wysokości świadczenia z odwróconej hipoteki została wykonana za pomocą drugiej z wyżej wspomnianych metod. W symulacji zawarto dane dotyczące:

1. Średniej ceny lokali mieszkalnych na rynku wtórnym w 2018 roku. Wartości zostały zaczerpnięte z raportu opublikowanego przez GUS *Obrót nieruchomościami w 2018 r.*⁴¹. Wartości mieszkań przedstawiono w złotych.
2. Oczekiwanego dalszego trwania życia wyrażonego w miesiącach oraz prawdopodobieństwa przeżycia przez osobę w wieku x kolejnych k lat. Dane ustalono w oparciu o tablice trwania życia w 2018 r.⁴² opracowane przez Główny Urząd Statystyczny.
3. Średniego oprocentowania kredytu hipotecznego w 2018 roku, który obliczono na podstawie kwartalnych ogólnopolskich raportów dotyczących kredytów mieszkaniowych i cen transakcyjnych nieruchomości sporządzonych przez Centrum AMRON-SAFiN oraz Związek Banków Polskich⁴³. Średnia stopa procentowa dla kredytów hipotecznych w roku 2018 wynosiła 3,78%.

³⁷ *Emerytury i renty w 2018 r.*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2019, (www.stat.gov.pl), dostęp: 21.04.2020 r.

³⁸ *Sytuacja osób starszych w Polsce w 2018 r.*, op. cit.

³⁹ *Raport ZBP. InfoSenior 2020*, op. cit.

⁴⁰ M. Cycoń, *Odwrócona hipoteka. Zagadnienia ekonomiczno-prawne.*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Kraków 2019, s. 143.

⁴¹ *Obrót nieruchomościami w 2018 r.*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2019, s. 91, (www.stat.gov.pl), dostęp: 22.04.2020 r.

⁴² *Trwanie życia w 2018r.*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2019, s. 48-53, (www.stat.gov.pl), dostęp: 22.04.2020 r.

⁴³ *Raport AMRON-SAFRiN. Ogólnopolski raport o kredytach mieszkaniowych i cenach transakcyjnych nieruchomości*, Związek Banków Polskich, 1/2018, 2/2018, 3/2018, 4/2018, (www.zbp.pl), dostęp: 23.04.2020 r.

Symulacja została przeprowadzona na przykładzie sześciu województw, w których średnia wartość nieruchomości była najbardziej zróżnicowana. Wybrane zostały województwa mazowieckie, małopolskie, podlaskie, podkarpackie, świętokrzyskie oraz śląskie. Pozwoliło to na wyliczenie wysokości świadczeń z nieruchomości o różnej wartości. Cena nieruchomości jest średnią wartością lokali oraz budynków mieszkalnych.

Wartość świadczeń terminowych została wyliczona w dwóch wariantach, na okres 15 oraz 20 lat. Osobno obliczono wartość świadczenia dla kobiet i mężczyzn w wieku 65, 70, 75 i 80 lat, którzy są właścicielami nieruchomości o takiej samej wartości.

W kalkulacji wysokości świadczeń nie uwzględniono prowizji oraz innych kosztów pobieranych przez banki. Za wartość jednorazowej składki przyjęto połowę wartości nieruchomości, w związku z tym we wszystkich obliczeniach za α przyjęto 0,5.

Świadczenia z odwróconej hipoteki mogą przyjmować różne wartości. W celu wyliczenia szacunkowych wypłat z odwróconej hipoteki, których mogą spodziewać się kredytobiorcy wykorzystano rachunek rent życiowych. Wysokość świadczeń z odwróconej hipoteki dla wybranych województw wyliczono na podstawie następujących danych: wartości nieruchomości, wieku i płci świadczeniobiorcy, częstotliwości oraz długości wypłat świadczeń.

Wysokość renty terminowej n-letniej wypłacanej na początku każdego roku dla osoby x-letniej wylicza się za pomocą wzoru⁴⁴:

$$b = \frac{RW \times \alpha}{\ddot{a}_{x:\bar{n}}} \quad (6.1)$$

gdzie:

b - wartość rocznego świadczenia terminowego otrzymywanego przez osobę w wieku x,

RW x α – wysokość odwróconej hipoteki obliczona jako część rynkowej wartości nieruchomości w momencie zawarcia umowy kredytu⁴⁵,

$$\ddot{a}_{x:\bar{n}} = \sum_{k=0}^{n-1} v^k \cdot {}_kP_x \quad (6.2)$$

{}_kP_x – prawdopodobieństwo przeżycia przez osobę x-letnią kolejnych k lat,

⁴⁴ P. Kowalczyk-Rólczyńska, T. Rólczyński, *op. cit.*, s. 141-142.

⁴⁵ W większości krajów jest to 50% wartości rynkowej nieruchomości w momencie zawierania umowy.

$v = 1/(1+r)$ – czynnik dyskontujący,

r – stopa procentowa.

W tabelach 6.4. i 6.5. przedstawiono wartości świadczeń terminowych z odwróconej hipoteki wypłacanych kolejno przez 15 i 20 lat. Symulacja została zrealizowana dla nieruchomości zlokalizowanych na terenie sześciu wybranych województw.

Tabela 6.4. Wartość rocznych i miesięcznych świadczeń z odwróconej hipoteki wypłacanych przez 15 lat (w zł)

Województwo	Średnia wartość nieruchomości	Płeć	Częstotliwość wypłat	Wiek kredytobiorcy			
				65 lat	70 lat	75 lat	80 lat
Mazowieckie	410 900	Kobieta	Rocznie	18591,68	20862,97	22086,7	26474,91
			Miesięcznie	1549,31	1738,58	1840,56	2206,24
		Mężczyzna	Rocznie	20762,87	22583,06	25662,28	30586,88
			Miesięcznie	1730,24	1881,92	2138,52	2548,91
Małopolskie	280 600	Kobieta	Rocznie	12696,10	14247,14	15082,81	18079,48
			Miesięcznie	1058,01	1187,26	1256,9	1506,62
		Mężczyzna	Rocznie	14178,78	15421,77	17524,55	20887,51
			Miesięcznie	1181,57	1285,15	1460,38	1740,63
Podlaskie	197 000	Kobieta	Rocznie	8913,51	10002,45	10589,15	12693,01
			Miesięcznie	742,79	833,54	882,43	1057,75
		Mężczyzna	Rocznie	9954,46	10827,12	12303,41	14664,43
			Miesięcznie	829,54	902,26	1025,28	1222,04
Podkarpackie	177 700	Kobieta	Rocznie	8040,26	9496,59	9551,73	11449,48
			Miesięcznie	670,02	791,38	795,98	954,12
		Mężczyzna	Rocznie	8979,22	9766,39	11098,05	13227,76
			Miesięcznie	748,27	813,87	924,84	1102,31
Świętokrzyskie	162 000	Kobieta	Rocznie	7329,89	8225,36	8707,83	10437,91
			Miesięcznie	610,82	685,45	725,65	869,83
		Mężczyzna	Rocznie	8185,90	8903,52	10117,52	12059,08
			Miesięcznie	682,16	741,96	843,13	1004,92

Śląskie	149 700	Kobieta	Rocznie	6773,36	8062,80	9462,26	13298,12
			Miesięcznie	564,45	671,90	788,52	1108,18
		Mężczyzna	Rocznie	7564,38	7600,85	8046,68	9645,4
			Miesięcznie	630,37	633,4	670,56	803,78

Źródło: obliczenia własne na podstawie *Obrót nieruchomościami w 2018 r.*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2019, s. 91; *Trwanie życia w 2018 r.*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2019, s. 48-53.

Tabela 6.5. Wartość rocznych i miesięcznych świadczeń z odwróconej hipoteki wypłacanych przez 20 lat (w zł)

Województwo	Średnia wartość nieruchomości	Płeć	Częstotliwość wypłat	Wiek kredytobiorcy			
				65 lat	70 lat	75 lat	80 lat
Mazowieckie	410 900	Kobieta	Rocznie	16248,15	19486,16	20745,19	25721,81
			Miesięcznie	1354,01	1623,85	1728,77	2143,48
		Mężczyzna	Rocznie	18747,12	20998,34	24569,33	29974,18
			Miesięcznie	1562,26	1749,86	2047,44	2497,85
Małopolskie	280 600	Kobieta	Rocznie	11095,72	13306,93	14166,71	17565,2
			Miesięcznie	924,64	1108,91	1180,56	1463,77
		Mężczyzna	Rocznie	12802,24	14339,58	16778,18	20469,11
			Miesięcznie	1066,85	1194,97	1398,18	1705,76
Podlaskie	197 000	Kobieta	Rocznie	7789,94	9342,36	9945,98	12331,94
			Miesięcznie	649,16	778,53	828,83	1027,66
		Mężczyzna	Rocznie	8988,03	10067,35	11779,41	14370,68
			Miesięcznie	749,00	838,95	981,62	1197,56
Podkarpackie	177 700	Kobieta	Rocznie	7026,76	8427,09	8971,58	15336,38
			Miesięcznie	585,56	702,26	747,63	926,98
		Mężczyzna	Rocznie	8107,48	9081,06	10625,38	12962,79
			Miesięcznie	675,62	756,76	885,45	1080,23
Świętokrzyskie	162 000	Kobieta	Rocznie	6405,94	7682,55	8178,93	10140,99
			Miesięcznie	533,83	640,21	681,58	845,08
		Mężczyzna	Rocznie	7391,17	8278,73	9686,62	11817,52
			Miesięcznie	615,93	689,89	807,22	984,79

Śląskie	149 700	Kobieta	Rocznie	5919,56	7099,24	7557,93	9371,03
			Miesięcznie	493,30	591,6	629,83	780,92
		Mężczyzna	Rocznie	6829,99	7650,16	8951,15	10920,26
			Miesięcznie	569,17	637,51	745,93	910,02

Źródło: obliczenia własne na podstawie *Obrót nieruchomościami w 2018 r.*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2019, s. 91; *Trwanie życia w 2018 r.*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2019, s. 48-53.

Po przeprowadzeniu symulacji świadczeń z odwróconej hipoteki można zauważyć spore różnice w wartościach potencjalnych wypłat. Pierwszą cechą różniącą jest miejsce zamieszkania świadczeniobiorcy, ponieważ średnia wartość nieruchomości w poszczególnych województwach znacznie się od siebie różni. Najwyższych świadczeń mogą oczekiwać mieszkańcy województwa mazowieckiego oraz małopolskiego. Może być to spowodowane tym, że znajdują się tam największe polskie miasta, a co za tym idzie, ceny nieruchomości są tam wysokie. Najniższą wartość przybierają potencjalne świadczenia w województwie śląskim.

Kolejnym czynnikiem, który ma znaczący wpływ na wysokość świadczeń jest płeć świadczeniobiorcy. Biorąc pod uwagę ten sam wiek konsumenta można zauważyć mniejsze kwoty wypłat dla kobiet niż dla mężczyzn. Jest to uwarunkowane tym, że kobiety żyją potencjalnie dłużej niż mężczyźni, a ich przeciętna długość trwania życia jest wyższa. Z punktu widzenia wieku świadczeniobiorcy wynika, że im konsument jest starszy, tym wartość pobieranego przez niego świadczenia będzie wyższa. Długość wypłacania świadczeń również powoduje różnice w wysokości wypłat. Świadczeniobiorcy otrzymujący raty przez 15 lat będą otrzymywać wyższe kwoty niż konsumenci, którym świadczenia będą wypłacane przez 20 lat. Różnica między potencjalnymi ratami wypłacanymi przez 15 i 20 lat zmniejsza się wraz ze wzrostem wieku konsumenta.

Dodatkowe świadczenia z odwróconej hipoteki mogą znacznie poprawić jakość życia w gospodarstwach domowych osób starszych oraz zredukować niedobór środków z jakim boryka się spora część seniorów po przejściu na emeryturę. Wysokość świadczeń kształtuje się na poziomie od około 500 zł miesięcznie do 2200 zł na miesiąc. Jest to uwarunkowane miejscem zamieszkania, wiekiem kredytobiorcy, a także płcią. Znaczącego wsparcia z tytułu odwróconej hipoteki mogą spodziewać się mieszkańcy województwa mazowieckiego. Dla 65 letniej kobiety i 65 letniego mężczyzny byłoby to kolejno 18591,68 zł oraz 20762,87 zł miesięcznie, przy założeniu wypłat przez 15 lat. Na tych samych warunkach 80-letnia kobieta

otrzymywałaby 26474,91 zł, a 80-letni mężczyzna 30586,88 zł. Świadczenia z odwróconej hipoteki miałyby najmniejsze znaczenie w gospodarstwach domowych na Śląsku. Wpłaty dla 70-letniej kobiety byłyby na poziomie 591,6 zł miesięcznie, a dla 70-letniego mężczyzny wynosiłyby 637,51 zł na miesiąc.

Porównując wartości świadczeń z odwróconej hipoteki do przeciętnych wypłat emerytur z ZUS można zbadać jaki procent świadczenia emerytalnego stanowi miesięczna rata z odwróconej hipoteki. W 2018 roku w województwie śląskim emeryci otrzymywali statystycznie najwyższe wypłaty emerytur na tle innych województw (2716,51 zł), a świadczenie z odwróconej hipoteki wypłacane kobiecie w wieku 70 lat przez 15 lat powiększyłoby jej miesięczny dochód o około 25 %. W województwie mazowieckim przeciętna wartość emerytury w 2018 r. wynosiła 2352,61 zł, a świadczenie dla 70-cio letniej kobiety na takich samych warunkach jak wyżej wynosiłoby 1354,01 zł. W tym przypadku dodatkowe środki zwiększyłyby dochód seniora o 58%. Na przykładzie tego województwa można dostrzec jak duże znaczenie dla gospodarstw domowych osób starszych mają dodatkowe świadczenia emerytalne. Miesięczne wpływy łącznych świadczeń o wartości 3706,62 zł mogłyby zapewnić dostatnie życie dla emeryta, który obok wydatków niezbędnych mógłby pozwolić sobie na dodatkowe wydatki, np. dalekie wakacje, czy regularne uczestnictwo w wydarzeniach kulturalnych. Seniorzy zamieszkujący na Podkarpaciu w 2018 roku otrzymywali przeciętnie 2007,56 zł od ZUS, a symulacja świadczeń z odwróconej hipoteki wskazuje, że 70 letnia kobieta, w województwie podkarpackim może otrzymywać miesięcznie przez 15 lat 670,02 zł z tytułu wypłat z odwróconej hipoteki. W tym przypadku, dodatkowe świadczenie stanowi 34 % dochodu wypłacanego przez Zakład Ubezpieczeń Społecznych w formie emerytury. Jest to mniejszy odsetek niż w województwie mazowieckim, ale ta dodatkowa suma pieniędzy również w dużym stopniu może polepszyć sytuację finansową gospodarstw domowych osób starszych, ponieważ życie w województwie podkarpackim jest stosunkowo tańsze niż na Mazowszu.

6.5. Podsumowanie

Odwrócona hipoteka występuje pod postacią dwóch modeli. Pierwszym z nich jest model sprzedażowy, który występuje w Polsce od 2008 roku. Odwrócony kredyt hipoteczny jest drugim modelem, ale nie jest on jeszcze oferowany w Polsce. Wysokość świadczeń z

odwróconej hipoteki w głównej mierze różni się z punktu widzenia wartości nieruchomości. Im wyższa wartość nieruchomości, tym wyższe jest świadczenie. Kolejną cechą różniącą jest wiek usługobiorcy oraz jego płeć. Im starszy jest konsument, tym świadczenie jest wyższe, przy założeniu, że inne czynniki się nie zmieniają. Kobiety otrzymują niższe świadczenia niż mężczyźni, ponieważ średnia długość życia kobiet jest stosunkowo większa niż mężczyzn. Wartość świadczenia z odwróconej hipoteki jest również uwarunkowana okresem wypłaty świadczeń. Zakładając niezmiennosc wartości nieruchomości, wieku oraz płci beneficjenta, świadczenia wypłacane przez 15 lat są wyższe niż te, które są wypłacane przez 20 lat.

Przeciętny polski senior wydatkuje większość swoich środków na potrzeby najwyższego stopnia jakimi są: żywność, utrzymanie mieszkania, czy wydatki związane ze zdrowiem. Duża część osób starszych nie oszczędza, ponieważ ich na to nie stać. Dodatkowe środki z odwróconej hipoteki zwiększyłyby budżet seniorów, co prowadziłyby do polepszenia ich komfortu życia, a także możliwość oszczędzania i inwestowania nadwyżki. Odwrócona hipoteka może w dużej mierze poprawić sytuację finansową osób starszych. Wysokość świadczeń kształtuje się w przedziale od 500 do 2200 zł. Są to kwoty, które znacząco powiększyłyby budżet domowy seniora. Otrzymując dodatkowe świadczenia osoby starsze mogłyby pozwolić sobie na uczestnictwo w wydarzeniach kulturalnych – np. wyjścia do teatru, kina, czy na koncert. Dodatkowo środki otrzymywane z odwróconej hipoteki umożliwiłyby wyjazd na wakacje, którego duża liczba seniorów nie byłaby w stanie sfinansować z emerytury.

W celu zweryfikowania hipotez przedstawionych we wstępie do artykułu przeprowadzono dogłębną analizę dotyczącą sytuacji finansowej gospodarstw domowych polskich seniorów. Dodatkowo wykonano symulację świadczeń z odwróconej hipoteki. Zdywersyfikowane metody badawcze oraz wyciągnięte z nich wnioski umożliwiły pozytywną weryfikację obu postawionych hipotez. Świadczenia emerytalne w większości pozwalają na wydatki związane z podstawowym utrzymaniem gospodarstwa domowego. Dzięki środkom pozyskiwanym z odwróconej hipoteki polscy seniorzy mogliby pozwolić sobie na zakup dodatkowych dóbr i usług, które poprawiłyby ich komfort życia.

Literatura

Literatura zwarta i artykuły naukowe

Buzałek P., *Funkcjonowanie modelu sprzedażowego equity release w Polsce*, „Finanse i prawo finansowe” 2019, vol. 1(21).

Cycoń M., *Odwrócona hipoteka. Zagadnienia ekonomiczno-prawne.*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Kraków 2019.

Kowalczyk-Rólczyńska P., *Equity release products as a form of pensions security*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2015, nr 381.

Kowalczyk-Rólczyńska P., Rólczyński T., *Odwrócony kredyt hipoteczny – dodatkowe źródło zabezpieczenia emerytalnego*, „Wiadomości Ubezpieczeniowe” 2014, nr 3.

„*Odwrócona hipoteka*” jako nowa usługa na rynku finansowym, pod. red. E. Rutkowskiej-Tomaszewskiej, wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2017.

Palczna M., *Mechanizmy Ubezpieczeniowe Konsumenta na rynku usług finansowych*, „Rozprawy Ubezpieczeniowe” 2019, nr 32.

Pieńkowska-Kamieniecka S., *Market of Equity Release Services in Poland*, „Olsztyn Economic Journal” 2014, nr 4.

Renta w prawie polskim, pod red. M. Dreli, E-Wydawnictwo. Prawnicza i Ekonomiczna Biblioteka Cyfrowa. Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2016.

Akty prawne

Powszechna Deklaracja Praw Człowieka, (rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ 217 A (III) przyjęta i proklamowana w dniu 10 grudnia 1948 r.).

Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – *Kodeks cywilny*, (Dz.U. 1964 nr 16 poz. 93 z późn. zm.).

Ustawa z dnia 27 maja 2004r. *o funduszach inwestycyjnych i zarządzaniu alternatywnymi funduszami*

Inwestycyjnymi, (Dz. U. 2004 Nr 146 poz. 1546 z późn. zm.).

Ustawa z dnia 23 października 2014 r. *o odwróconym kredycie hipotecznym*, (Dz. U. z 2014 r. poz. 1585 z późn. zm.).

Źródła internetowe

Cycoń M., *Odwrócona hipoteka w Polsce: co dalej?*, (www.alebanc.pl), dostęp: 01.04.2020 r.

Emerytury i renty w 2018 r., Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2019, (www.stat.gov.pl), dostęp: 21.04.2020 r.

Hipoteka odwrócona w Polsce. Wyzwania, zagrożenia, potencjał rynku, (www.funduszhipoteczny.pl), dostęp: 01.04.2020 r.

Dożywocie. Kiedy i jak sporządzić umowę [Korzyści, zabezpieczenie, nieruchomości], Gazeta Prawna.pl, (www.gazetaprawna.pl), dostęp: 16.03.2020 r.

Obrót nieruchomościami w 2018 r., Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2019, (www.stat.gov.pl), dostęp: 22.04.2020 r.

Raport AMRON-SAFRiN. Ogólnopolski raport o kredytach mieszkaniowych i cenach transakcyjnych nieruchomości, Związek Banków Polskich, 1/2018, 2/2018, 3/2018, 4/2018, (www.zbp.pl), dostęp: 23.04.2020 r.

Raport ZBP. InfoSenior 2020, Związek Banków Polskich, Edycja III, styczeń 2020 r., (www.zbp.pl), dostęp: 22.04.2020 r.

Trwanie życia w 2018r., Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2019, (www.stat.gov.pl), dostęp: 22.04.2020 r.

Wrześniewski P., *Komentarz do art. 808 Kodeksu cywilnego (ubezpieczenie na cudzy rachunek)*, Paweł Wrześniewski, (www.pwrz.pl), dostęp: 02.04.2020 r.

Spis tabel

Tabela 1.1. Przeciętne dalsze trwanie życia mężczyzn i kobiet w Polsce na przestrzeni lat (według wieku)	13
Tabela 1.2 Estymacja modelu dla mężczyzn (n=49)	20
Tabela 1.3. Estymacja modelu dla kobiet (n=49)	23
Tabela 2.1. Cechy poszczególnych filarów klasycznego trzyfilarowego systemu emerytalnego	30
Tabela 2.2. Cechy poszczególnych filarów pięcioletniej koncepcji systemu emerytalnego według Banku Światowego z 2005 roku	32
Tabela 2.3. Miejsce w rankingu i ocena wskaźnikowa systemów emerytalnych w wybranych państwach na podstawie raportu Mercer CFA Institute Global Pension Index 2020	33
Tabela 2.4. Struktura polskiego systemu emerytalnego po zmianach wprowadzonych w 1999 roku .	38
Tabela 2.5. Prawdopodobna przyszła konstrukcja systemu, po likwidacji OFE	41
Tabela 2.6. Stopa zastąpienia brutto (wyrażona w %) dla mężczyzn oszczędzających wyłącznie w ramach obowiązkowej części systemu emerytalnego	48
Tabela 2.7. Stopa zastąpienia brutto (wyrażona w %) dla kobiet oszczędzających wyłącznie w ramach obowiązkowej części systemu emerytalnego w Polsce i w Kanadzie według danych z raportu OECD	49
Tabela 2.8. Udział wydatków publicznych na finansowanie systemu emerytalnego w stosunku do PKB (wyrażony w %) dla wybranych państw według OECD – stan na rok 2020 oraz prognoza na rok 2050	50
Tabela 3.1 Optymalna stopa zastąpienia z systemu emerytalnego	63
Tabela 3.2. Szacowane stopy zastąpienia z bazowej części systemu oraz obliczone dla nich procentowe wartości luki emerytalnej.....	63
Tabela 3.3 Wiek emerytalny a wartości luki emerytalnej	66
Tabela 3.4 Okres oszczędzania i wiek emerytalny a wielkość miesięcznych oszczędności koniecznych do pokrycia luki emerytalnej.....	67
Tabela 3.5 Wartość miesięcznych oszczędności potrzebnych do pokrycia 1% luki emerytalnej.....	69
Tabela 4.1. Współczesny kształt polskiego systemu emerytalnego.....	80
Tabela 4.2. Wyniki badania własnego i badania A. Gąsiorowskiej – kontrola finansowa.....	90
Tabela 4.3. Wyniki badania własnego i badania A. Gąsiorowskiej – niepokój finansowy	90
Tabela 4.4. Przeciętna wysokość miesięcznie oszczędzanej kwoty wśród studentów w % wskazań ...	97
Tabela 4.5. Odsetek oszczędności przeznaczany na oszczędności długoterminowe w % wskazań.....	97
Tabela 6.1. Przeciętna miesięczna liczba osób pobierających świadczenia emerytalne według instytucji wypłacających w latach 2017 i 2018 (w tys. osób)	128
Tabela 6.2. Źródła dochodów pozyskiwanych przez emerytów w Polsce w roku 2018.....	129
Tabela 6.3. Wydatki osób starszych w Polsce w 2018 r.	132
Tabela 6.4. Wartość rocznych i miesięcznych świadczeń z odwróconej hipoteki wypłacanych przez 15 lat (w zł)	137
Tabela 6.5. Wartość rocznych i miesięcznych świadczeń z odwróconej hipoteki wypłacanych przez 20 lat (w zł)	138

Spis rysunków

Rysunek 1.1. Układ progresywnej piramidy demograficznej na przykładzie piramidy dla Chile w roku 1960.....	10
--	----

Rysunek 1.2. Układ piramidy demograficznej w Polsce w 2020 r.	11
Rysunek 1.3. Liczba osób przypadających na 100 osób w wieku produkcyjnym w Polsce w latach 1970-2018	12
Rysunek 1.4. Przeciętny efektywny wiek emerytalny mężczyzn w latach 1970-2018	18
Rysunek 1.5. Oczekiwana długość trwania życia mężczyzn w momencie narodzin w latach 1970-2018	19
Rysunek 1.6. Oczekiwana długość trwania życia mężczyzn a efektywny i ustawowy wiek emerytalny w latach 1970-2018.....	20
Rysunek 1.7. Przeciętny efektywny wiek emerytalny kobiet w latach 1970-2018	21
Rysunek 1.8. Oczekiwana długość trwania życia kobiet w momencie narodzin w latach 1970-2018..	22
Rysunek 1.9. Oczekiwana długość trwania życia kobiet a efektywny i ustawowy wiek emerytalny w latach 1970-2018.....	22
Rysunek 3.1. Stopień partycypacji w III filarze polskiego system emerytalnego	57
Rysunek 3.2. Preferowane horyzonty oszczędzania wśród Polaków	59
Rysunek 3.3. Techniczna stopa procentowa a wartość luki emerytalnej.....	70
Rysunek 3.4. Stopa wzrostu wynagrodzeń a miesięczne oszczędności konieczne do pokrycia luki emerytalnej	71
Rysunek 3.5. Stopa zwrotu a wielkość miesięcznych oszczędności potrzebnych do pokrycia luki emerytalnej	71
Rysunek 4.1. Rok studiów respondentów	87
Rysunek 4.2. Obszar studiów respondentów	87
Rysunek 4.3 Rozkład sumy odpowiedzi na pytania wymiaru kontrola finansowa.....	89
Rysunek 4.4 Rozkład sumy odpowiedzi na pytania wymiaru niepokój finansowy	90
Rysunek 4.5 Jakie są Twoim zdaniem najczęstsze bariery w oszczędzaniu długoterminowym wśród studentów?.....	91
Rysunek 4.6. Jakie są Twoje bariery w oszczędzaniu długoterminowym?.....	92
Rysunek 4.7. Na jakie długoterminowe cele oszczędzasz?	93
Rysunek 4.8. Jak myślisz, co skłoniłoby Cię do oszczędzania długoterminowego (lub oszczędzania większych kwot)?.....	94
Rysunek 4.9. Jaką kwotę średnio udaje Ci się zaoszczędzić miesięcznie?.....	95
Rysunek 4.10. Jaką kwotę z powyższej sumy przeznaczasz na oszczędności długoterminowe?	95
Rysunek 6.1. Subiektywna ocena sytuacji finansowej gospodarstw domowych osób starszych w Polsce.....	129
Rysunek 6.2. Udział przeciętnych miesięcznych dochodów ze świadczeń emerytalnych w przeciętnych wynagrodzeniach w gospodarce narodowej (w %).....	131
Rysunek 6.3. Struktura zainteresowania produktami oszczędnościowymi przez polskich seniorów na przełomie lat 2018 i 2019	133

UNIwersYTET
EKONOMICZNY
W KRAKOWIE

RISK
MANAGEMENT

KOŁO NAUKOWE UBEZPIECZEŃ

**KATEDRA
ZARZĄDZANIA
RYZYSKIEM
I UBEZPIECZEŃ**
KU.UEK.KRAKOW.PL